

Azərbaycan Respublikası
Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun
Müşahidə Şurasının 2009-cu il 08 may tarixli
iclasının qərarı ilə (Protokol №7) təsdiq edilmişdir

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonları üzrə

PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏR

Mündəricat

1. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə prioritet istiqamətlər (səh. 3-12)
2. İqtisadi rayonların ənənəvi iqtisadi sahələri, yerli təbii resursları, əhalisinin tarixi peşə vərdişləri, və 2007-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarından Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna güzəştli kredit vəsaitinin alınması məqsədilə müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin (investisiya tələbatlarının) təhlili (səh. 13-58)
3. Azərbaycan Respublikasının 2002-2008-ci illər üzrə xarici ticarətinin (idxal-ixrac) təhlili və Xalis İxrac İndeksi metodundan istifadə edərək respublikanın ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi (səh. 59-78)
4. Balassa indeksi metodundan istifadə etməklə 2002-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərinin müəyyən edilməsi (səh. 79-85)
5. Yekun nəticə (səh. 86-109)

I. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə prioritet istiqamətlər

İqtisadiyyatın prioritet sahələri:

1. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı (səh. 86-88)

- komputer texnologiyalarının inkişafı;
- elm və texnologiyaya əsaslanan informasiya sahələrinin inkişafı;
- internet xidmətlərinin inkişafı.

2. Turizm sektoru (səh. 88-89)

3. Kənd təsərrüfatı (səh. 89-97)

- texniki bitkiçilik (pambıqçılıq, üzümçülük, çayçılıq, şəkər çuğunduru və s.);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və bostançılıq;
- cins heyvandarlıq (o cümlədən, damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması);
- sənaye quşçuluğu (o cümlədən, broyler təsərrüfatlarının müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması);
- dənli bitkiçilik (iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması);
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

4. İnnovasiya yönümlü sahibkarlıq fəaliyyəti (səh. 97-98)

5. Yeyinti sənayesi (səh. 98-102)

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- bitki yağları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı;
- dondurulmuş ərzaq istehsalı.

6. Yüngül sənaye (səh. 102-105)

- toxuculuq sənayesi;
- tikiş sənayesi.

7. Kimya sənayesi (səh. 105-106)

8. Maşınqayırma sənayesi (səh. 106-108)

- elektrotexnika;
- elektronika;
- radioelektronika;
- cihazqayırma;
- dəzgah və alətdəqayırma;
- nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün maşın, mexanizm və avadanlıqlar istehsalı.

9. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı (səh. 108-109)

- mineral – tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş və mərmər) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materiallarının (sement, əhəng, gips) istehsalı;
- bina və tikililər üçün müxtəlif divar materiallarının istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyaların istehsalı.

10. Əhalinin ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələri (xalçaçılıq, misgərlik, duluzçuluq, dəmirçilik, dülgərlik və s.) (səh. 109)

11. Ağac emalı və mebel istehsalı (səh. 109)

12. İnfrastruktur, xidmət və sair sahələr (səh. 109)

- kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, saxlanması və satışı üzrə logistik mərkəz və taxıl anbarı komplekslərinin yaradılması;
- tibbi xidmət;
- poliqrafiya (dizayn, çap məhsulları və s.).

İqtisadi rayonlar üzrə prioritet istiqamətlər

Abşeron iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 28-34)

1. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- hörgü materiallarının (səment, əhəng) istehsalı;
- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- bina və tikililər üçün müxtəlif divar materiallarının istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyaların istehsalı;
- digər tikinti materialları istehsalı.

2. Kənd təsərrüfatı

- tərəvəzçilik (o cümlədən, istixana şəratində);
- cins heyvandarlıq (ət, süd, yağ, pendir və s.);
- sənaye quşçuluğu;
- zeytun və zəfəran təsərrüfatlarının inkişafı.

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikiş sənayesi.

5. Kimya sənayesi

6. Maşınqayırma sənayesi

7. Ağac emalı və mebel istehsalı

8. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh.34-39)

1. Kənd təsərrüfatı

- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və bostançılıq;
- cins heyvandarlıq;
- əkinçilik (taxılçılıq, üzümçülük);
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- şərabçılıq (üzüm emalı);
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 39-41)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- əkinçilik (taxılçılıq, üzümçülük);
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- ət və süd emalı;
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- meyvə-tərəvəz emalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq.

5. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 41-45)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- texniki bitkiçilik (üzümçülük, cayçılıq);
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 45-50)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- texniki bitkiçilik (üzümçülük);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və kartofçuluq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı;
- bitki yağları istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl, müxtəlif daş və mərmər) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materiallarının (səment, əhəng, gips, gəc və s.)
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 50-52)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- intensiv bağçılıq (sitrus və subtropik bitkilərin əkini);
- texniki bitkiçilik (çayçılıq, üzümçülük);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- tərəvəzçilik (o cümlədən, istixana şəraitində) və bostançılıq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- tikişçilik.

5. Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Aran iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 52-56)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- texniki bitkiçilik (pambıqçılıq, üzümçülük, şəkər çuğunduru);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və bostançılıq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2. Yeyinti sənayesi

- kənd təsərrüfatı xammalına (ət, süd, pambıq) əsaslanan emal sahələri;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- meyvə-tərəvəz emalı;
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

3. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

4. Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materialı (səment) istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyalar istehsalı
- digər tikinti materialları istehsalı.

5. Kimya sənayesi

6. Maşınqayırma sənayesi

7. Ağac emalı və mebel istehsalı

8. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri (səh. 56-58)

1. Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- texniki bitkiçilik (üzümçülük);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- sənaye quşçuluğu.

2. Yeyinti sənayesi

- kənd təsərrüfatı xammalına (ət, süd) əsaslanan emal sahələri;
- çörək və un istehsalı.

3. Yüngül sənaye

- Toxuculuq.

4. Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- digər tikinti materialları istehsalı.

5. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

II. İqtisadi rayonların ənənəvi iqtisadi sahələri, yerli təbii resursları, əhalisinin tarixi peşə vərdişləri, və 2007-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarından Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna güzəştli kredit vəsaitinin alınması məqsədilə müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin (investisiya tələbatlarının) təhlili.

*Əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş “sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası”nın uğurlu davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev qeyri-neft sektorunun inkişafını milli iqtisadiyyatın **prioritet** inkişaf istiqaməti elan etmiş və bu yöndə məqsədyönlü tədbirlərin reallaşdırılmasını müvafiq dövlət strukturlarının qarşısında mühüm vəzifə kimi qoymuşdur.*

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının müasir vəziyyətini bütövlükdə məqsədyönlü sosial-iqtisadi islahatlar, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrin özəlləşdirilməsi, iqtisadi artım, maliyyə imkanları, ehtiyat fondları, neft fondu, valyuta fondunun formalaşması və digər iqtisadi rıçaqlar əks etdirir. Qeyd edilənlər müəyyən mənada respublikanın regional sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasının əsasını təşkil etməklə, maddi və təbii resursların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunmasını tələb edir. Bu da ilk növbədə investisiya siyasətində məqsədyönlü təkmilləşmə tədbirlərinin reallaşdırılmasını tələb edir. Bu məqsədlə dövlət iqtisadi mahiyyəti əsaslandırılmış məqsədli Dövlət Proqramlarını həyata keçirir və regional sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər görür. Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, hələ də regionlarda istehsal yönümlü sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi respublikanın iqtisadi rayonların sənaye potensialına uyğun gəlmir. Bununla yanaşı, regionlarda yeni təsərrüfatçılıq formalarının təşəkkül tapmasına baxmayaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir bazar iqtisadi tələblərinə uyğun qurulması üçün maliyyə resurslarının əldə edilməsində müəyyən çətinliklərin mövcud olması və iqtisadi rayonlarda bazar infrastrukturunun zəif inkişafı sahibkarlıq

subyektlərinin səmərəli fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırır. Məhz bu baxımdan, bazara transformasiyanın hazırkı mərhələsində regionların potensialından daha dolğun istifadə və onların səmərəli əlaqələndirilməsi zərurəti regionların sosial iqtisadi inkişafına yönəldilən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. İqtisadi rayonların hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi isə iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsi, iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən sahibkarlığın yerlərdə tam bərqərar olmasında, ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında və onun tədricən aradan qaldırılmasında son illər həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətin nəticəsində əldə edilən makroiqtisadi sabitliyin davam etdirilməsi mühüm rol oynayacaqdır. Bu vacib amilləri nəzərə alaraq qaşıda illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın o cümlədən iqtisadi rayonlarda *prioritet sahələrin* inkişafının stimullaşdırılması qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri olmalıdır. Bütün bu proseslər perspektivdə iqtisadi rayonlarda baş verən bütün prosesləri: məsuldar qüvvələrin inkişafını, ərazi üzrə yerləşdirilməsini və regional iqtisadi münasibətlər sistemini əhatə edir. Buna görə də bütün bu sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri kompleks şəkildə öyrənilməli və hər bir regionun ölkə iqtisadiyyatındakı yeri və rolu müəyyən edilməlidir. Elə buna görə də hər bir iqtisadi rayona ölkənin milli iqtisadiyyatında struktur yaradan həlqə kimi baxılmalı və öyrənilməsi tələb olunur. Məsələyə bu prizmadan yanaşsaq respublika *iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonları üzrə prioritet istiqamətlərin* müəyyən edilməsi və bu yöndə sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması daha məqsədəuyğundur.

İqtisadiyyatın sahələri üzrə *prioritet istiqamətlərin* müəyyən edilməsi və regionların inkişafı proqramları dünyanın bir çox ölkələrində inkişaf etdirilmişdir. Məsələn, 1990-cı illərin ortalarında Böyük Britaniyada sənaye siyasətinin prioritetləri təkrar nəzərdən keçirilmişdir. Nəticədə proqnoza əsaslanan texnoloji proqram yaranmışdır. Onun əsasını dünya bazarlarında daimi artan rəqabətlə əlaqədar qarışıq sektorlu-regionların inkişafına yanaşma təşkil edirdi. Artıq 20 ilə yaxındır ki, Şotlandiya, Uels, Şimali İrlandiya və İngiltərənin şimal-şərq regionları avtomobil, elektronika, kimyəvi preparatları istehsalında

və bəzi daha ənənəvi sektorlarında (yeyinti və içki məhsullarının istehsalı, geyim və toxuculuq sektorları) uğurlu dinamik inkişaf mövcuddur.

Kanada respublikasında da ərazi inkişaf proqramları həyata keçirilir və bu proqramlar çərçivəsində Kanadanın bütün regionlarında innovasiyaların və yüksək texnologiyaların sürətli inkişaf meylləri vardır.

Dünyanın aparıcı texnologiya yaradıcılarından və onları dünya bazara ixrac edən ölkələrdən biri olan Almaniya “XXI əsrin sikon dərəsi” adı almış innovasiya sistemini reallaşdırmaqla bir sıra sahələrdə xüsusilə maşınqayırma, kimya, elektrotexnika, avtomobil istehsalı sənayelərində ənənəvi prioritetlərə malikdir.

Yuxarıda qeyd olunan ölkələrin təcrübəsi təsdiq ki, regionların inkişafında innovasiyaların tətbiqi müasir dövr üçün daha əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan regionlarda olan ayrı-ayrı müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsi və yaxud yenilərinin yaradılması mərhələlərində bu amillərin nəzərə alınması ilə sürətli sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkündür. Müasir mərhələdə də isə innovasiyaların və müasir texnologiyaların tətbiqi, yerli potensialdan səmərəli istifadə və sair bu kimi məsələlər respublikamız üçün aktual olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarının müəyyən növ təbii ehtiyatlara malik olması, onların müəyyən sahə üzrə ixtisaslaşmasını qabaqcadan müəyyən edir ki, bu da həmin regionun kompleks və dinamik inkişafı baxımından hazırkı durumunun lazımı səvəyyədə olmadığını göstərir. Bu da ilk növbədə onun yerli potensiallardan və digər üstünlüklərdən səmərəli istifadə olunmasına əngəl törədir. Başqa sözlə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək üçün onların təsərrüfata yararlılıq cəhətdən qiymətləndirilməsi, elm və texnikanın müasir inkişafı səviyyəsində onların istehsala cəlb edilməsinin məqsədəuyğun olub-olmadığını əsaslandırılması tələb olunur.

Məlumdur ki, hər bir iqtisadi rayon təbii resurslarla yanaşı özünün coğrafi mövqeyi, əlverişli təbii-iqlim şəraiti və əmək vərdişləri ilə də *mütləq üstünlüyə* malik ola bilər və bazar iqtisadi münasibətləri şəratində bu amillərdən səmərəli istifadə olunması zəruridir. Lakin iqtisadi rayonların müasir sosial-iqtisadi durumu regionların iqtisadi inkişafına labüd

olaraq birtərəfli xarakter verir. Bu da öz növbəsində ayrı-ayrı regionlarda əhalinin sosial-iqtisadi şəratinə, məşğulluğun təmin olunmasına mənfi təsir göstərir.

Azərbaycan respublikasının iqtisadi rayonlarının gələcək inkişafının və milli sahibkarlığın fəaliyyəti üzrə səmərəliliyinin artırılmasında ən mühüm amillərdən biri də iqtisadi rayonların (yaxud hər bir rayonun) investisiya imkanlarının öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi ola bilər. Bu baxımdan Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditlərinin regionlara istiqamətləndirilməsi və hər bir regionun sosial-iqtisadi inkişafının stimullaşdırılması əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Çünki, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən biri regionlarda sahibkarlığın güzəştli kredit vəsaiti ilə təmin edilməsi və regional sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsidir.

Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına transformasiya mərhələsinə mürəkkəb, ziddiyyətli, eyni zamanda çoxşaxəli və bir çox hallarda isə xarakterinin birmənalı qiymətləndirilməsi çətin olan problemlərlə daxil olmuşdur. Həmin problemlər içərisində qarşıya çıxan ən başlıca məqsədlərdən biri respublikamızın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasının yuxarıda qeyd olunan əsas istiqamətlərinin nəzəri baxımdan öyrənilməsidir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə *prioritet istiqamətlərin* müəyyən edilməsində sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli maliyyə vəsaitinə olan ehtiyacları (sahibkarlıq subyektlərinin investisiya tələbatı) və onların öz biznes fəaliyyətlərini reallaşdırmaq məqsədilə güzəştli kreditin ayrılmasına dair daha çox müraciət etdikləri (təşəbbüs göstərdikləri) iqtisadiyyatın sahələri üzrə müvafiq təhlil materiallarına əsaslanaraq *prioritet istiqamətləri* müəyyən edilməsi üzrə nəticəyə təsir göstərə bilər. Belə ki, sahibkarlıq subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə əsas məqsədlərinin mənfəət edilməsi olduğunu nəzərə alsaq, təbii ki onların iqtisadiyyatın müvafiq sahəsinə təşəbbüs göstərmələri həmin sahənin onların məqsədlərini reallaşdırmaları üçün *prioritetdir* və nəzərdə tutulan sahədə uğur qazanacaqlarına əmindirlər. Digər tərəfdən respublikanın iqtisadi rayonlarına daxil olan rayonların sosial-iqtisadi potensialı, xarakterik iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri, təbii sərvətləri, əhalisinin tarixi peşə vərdişləri və sair bu kimi

amillər sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyətinin formalaşmasında və inkişaf etdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, iqtisadi rayonlarda fəaliyyət göstərən (yaxud yeni sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayan) sahibkarlıq subyektləri yuxarıda qeyd olunan amilləri nəzərə alaraq özlərinin sahibkarlıq fəaliyyətini təşkil edir və reallaşdırır.

Bununla yanaşı iqtisadiyyatın sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə *prioritet istiqamətlərin* müəyyən edilməsi ilk növbədə sahibkarlıq subyektlərinin nə istehsal etməyi və necə istehsal etməyi qarşılarına məqsəd qoymaqla yanaşı, regionların təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadəsini stimullaşdırır. İqtisadiyyatın sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsinə tətbiq edilən “sahibkarlıq subyektlərinin investisiya tələbatlarının təhlili” metodu imkan verir ki, regional inkişaf proqramlarının ilkin mərhələsində hər bir iqtisadi rayon üçün zəif və güclü cəhətləri müəyyən etmək mümkün olsun və lazımı tədbirlər reallaşdırılmaqla sosial-iqtisadi inkişaf təmin edilsin.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafının respublikanın iqtisadi inkişaf tempinə uyğunlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları” təsdiq edilmişdir. Mövcud Qaydalara əsasən sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli kreditlərin əldə edilməsi üçün müraciətləri Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən qəbul edilir. Belə bir mexanizmin mövcudluğu imkan verir ki, iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya tələbatının həcmi və onların təşəbbüs göstərdikləri iqtisadiyyatın sahələri (eləcə də alt sahələri) müəyyən edilsin. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin təhlili onların təqdim etdiyi investisiya layihələrinin məqsədini və güzəştli kredit vəsaitinin təyinatını müəyyən etməyə də imkan verir. Aydındır ki, iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna daxil olan kredit müraciətləri, ümumiyyətlə, regional sahibkarlığın maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyaclarını və sahibkarlıq fəaliyyəti sahələrini tam əks etdirməsədə, böyük üstünlüklə qarşıya qoyulmuş məqsədin müəyyən edilməsinə şərait

yaradır. Çünki sözü gedən təhlillə yanaşı Azərbaycanın müqayisəli üstünlüklərinin (Balassa indeksi metodundan istifadə etməklə) müəyyən edilməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının müasir vəziyyəti (eləcə də respublikanın xalis ixrac məhsullarının müəyyən edilməsi), iqtisadi rayonların təbbi sərvətləri, ənənəvi iqtisadi sahələri, əhalisinin tarixi peşə vərdişləri və s. üzrə də təhlillər aparılmış və nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi 2007-2008-ci illərdə respublikanın iqtisadi rayonlarından güzəştli kredit vəsaitinin alınması məqsədilə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna olunan kredit müraciətlərin təhlili aparılmış, iqtisadi rayonlar üzrə onların daha çox təşəbbüs göstərdikləri iqtisadiyyatın sahələri müəyyən edilmişdir. 2007-2008-ci illərdə respublikanın iqtisadi rayonlar üzrə güzəştli kredit vəsaitini alınması məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna **2 144** sahibkarlıq subyekti müraciət etmişdir ki, onlarında ümumi investisiya tələbatı **454 036 676** manat təşkil edir.

Aparılmış təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, iqtisadi rayonlar üzrə fəaliyyət göstərən (yaxud fəaliyyətə yeni başlayan) sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri demək olar ki, iqtisadiyyatın əksər sahələrini əhatə edir. İqtisadiyyatın sahələri içərisində isə kənd təsərrüfatı, tikinti materiallarının istehsalı, turizm, yeyinti sənayesi, mebel istehsalı və yüngül sənaye sahələri üzrə üstünlük mövcuddur. Qeyd olunan iqtisadiyyatın sahələri üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti respublikanın bütün iqtisadi rayonlarını əhatə etmişdir.

2007-2008-ci illərdə iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

- kənd təsərrüfatı (ümumi müraciətlərdə payı – **75.9%**);
- tikinti materialları istehsalı (ümumi müraciətlərdə payı – **7.35%**);
- turizm (ümumi müraciətlərdə payı – **6.2%**);
- yeyinti sənayesi (ümumi müraciətlərdə payı – **4.2%**);
- ağac emalı və mebel istehsalı (ümumi müraciətlərdə payı – **2.2%**);
- yüngül sənaye (ümumi müraciətlərdə payı – **1.4%**);
- müxtəlif xidmət sahələri (ümumi müraciətlərdə payı – **0.8%**).

- müxtəlif (digər) sənaye sahələri istehsalı (ümumi müraciətlərdə payı – **0.7%**);
- tibbi xidmət (ümumi müraciətlərdə payı – **0.6%**);
- kimya sənayesi (ümumi müraciətlərdə payı – **0.4%**);
- maşınqayırma sənayesi (ümumi müraciətlərdə payı – **0.2%**);
- informasiya, kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı (ümum müraciət. payı – **0.05%**);

**Güəştli kreditin alınması üçün təqdim olunan müraciətlərin
iqtisadiyyatın sahələri üzrə təsnifatı**

İQTİSADİYYATIN SAHƏLƏRİ				
KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ EMALI				
Alt sahənin adı	Alt sahə üzrə müraciətlərin sahədə xüsusi çəkisi (faizlə)	Alt sahə üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi (faizlə)	Alt sahə üzrə investisiya tələbatının sahədə xüsusi çəkisi (faizlə)	Alt sahə üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi (faizlə)
Heyvandarlıq (ət və süd istehsalı)	77.5	58.8	59.7	33.6
Əkinçilik (taxıl, kartof, yonca)	6.5	4.9	4.0	2.3
Bağçılıq	2.4	1.8	3.3	1.9
Üzümçülük	2.2	1.7	2.6	1.5
Pambıqçılıq	0.05	0.05	0.08	0.04
Quşçuluq	2.3	1.7	5.5	3.07
Tərəvəzçilik	1.5	1.1	5.0	2.8
Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (meyvə, tərəvəz, ət, süd)	5.5	4.2	17.7	10.0
Balıqçılıq	0.7	0.5	0.8	0.5
Dekorativ bitkilərin əkilməsi	0.06	0.06	0.1	0.08
Göbələk becərilməsi	0.06	0.06	0.2	0.09
Arıçılıq	1.3	1.0	0.3	0.2
Cəmi				
Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 75.9%				
Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 56.9%				
YEYİNTİ SƏNAYESİ				
Şərabçılıq	5.5	0.2	9.5	0.8
Qənnadı məhsullarının istehsalı	11.0	0.5	10.3	0.9
Şəkər və şəkər tozu istehsalı	3.3	0.1	10.7	0.9
Un istehsalı	4.4	0.2	2.9	0.5
Un məmulatları istehsalı	17.6	0.7	10.3	0.9
Çörək istehsalı	22.0	0.9	13.5	1.6
Dondurma istehsalı	1.1	0.05	2.7	0.2
Pivə istehsalı	2.2	0.1	2.7	0.2

Yüksək vitaminli yem və alkonallar istehsalı	1.1	0.05	7.8	0.7
Günəbaxan yağı istehsalı	1.1	0.05	0.5	0.04
Spirtili içkilər (konyak, araq, şərab) istehsalı	1.1	0.05	3.4	0.3
Duz emalı	1.1	0.05	0.1	0.01
Sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı	28.6	1.2	25.8	2.2
Cəmi				
Yeyinti sənayesi üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 4.2% Yeyinti sənayesi üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 8.5%				
YÜNGÜL SƏNAYE				
Trikotaj məhsulları istehsalı	3.3	0.05	1.3	0.03
Toxuculuq (pambıq parça, pambıq mahlıcı və ipək parça)	10.0	0.1	33.6	0.7
Tikişçilik	46.7	0.7	46.8	1.0
Xalçaçılıq	16.7	0.2	4.5	0.1
Ayaqqabı istehsalı	3.3	0.05	0.5	0.01
Dekorativ aksesuarlar istehsalı	3.3	0.05	3.1	0.07
Karton və karton tara istehsalı	13.3	0.2	5.0	0.1
Polipropilen ip istehsalı	3.3	0.05	5.2	0.1
Cəmi				
Yüngül sənaye üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 1.4% Yüngül sənayesi üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 2.1				
MAŞINQAYIRMA SƏNAYESİ				
Neft mədən avadanlıqları, kənd təsərrüfatı texnikaları üçün ehtiyat hissələrinin istehsalı	25.0	0.05	41.6	0.1
Avtomobillər üçün ehtiyat hissələrinin istehsalı	25.0	0.05	14.2	0.04
Elektrik avadanlıqları istehsalı	25.0	0.05	8.5	0.03
Xüsusi təyinatlı texnika istehsalı	25.0	0.05	36.0	0.11
Cəmi				
Maşınqayırma sənayesi üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.2% Maşınqayırma sənayesi üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 0.3%				
KİMYA SƏNAYESİ				
Polietilen, rezin, kauçuk məmulatları və sair istehsalı	55.6	0.2	22.3	0.3
Köpükləndirici maye istehsalı	11.1	0.05	8.7	0.1
Uayt-spirit həlledicilərinin istehsalı	11.1	0.05	14.8	0.2
Efir yağları istehsalı	11.1	0.05	2.09	0.03
Yod (texniki və kristal) istehsalı	11.1	0.05	52.2	0.7

Cəmi				
Kimya sənayesi üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.4% Kimya sənayesi üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 1.3%				
MÜXTƏLİF SƏNAYE SAHƏLƏRİ				
Metal külçə və məftil istehsalı	12.5	0.1	14.7	0.3
Poliutilien örtük istehsalı	6.3	0.05	1.8	0.04
Kabel istehsalı	6.3	0.05	27.4	0.7
Qara metal emalı	6.3	0.05	2.3	0.06
Metal məmulatlar istehsalı	12.5	0.1	5.5	0.1
Mis məftil istehsalı	6.3	0.05	3.2	0.08
Məişət cihazları istehsalı	12.5	0.05	18.3	0.4
Şüşə və şüşə məmulatlar istehsalı	25.0	0.05	12.6	0.3
Əlvan metalların emalı	6.3	0.05	12.9	0.3
Ətriyyat malları istehsalı	6.3	0.05	1.8	0.04
Cəmi				
Müxtəlif (digər) sənaye sahələri üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.7% Müxtəlif sənaye sahələri üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 2.4%				
MÜXTƏLİF XİDMƏT SAHƏLƏRİ				
Poliqrafiya	11.1	0.1	8.4	0.08
Kimyəvi təmizləmə	5.6	0.05	0.4	0.006
Kənd təsərrüfatı texnikasına qulluq	33.3	0.3	15.4	0.1
Rəssamlıq	5.6	0.05	0.1	0.006
Soyuducu kameralarının quraşdırılması	33.3	0.3	73.4	0.7
Artezan quyularının qazılması	11.1	0.1	2.4	0.02
Cəmi				
Müxtəlif xidmət sahələri üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.8% Müxtəlif xidmət sahələri üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 0.9%				
TİKİNTİ MATERIALLARI İSTEHSALI				
Üzlük daş istehsalı	6.5	0.5	5.6	0.8
Plastik boru və polietilen məmulatlar istehsalı	2.0	0.1	1.1	0.7
Mişar daşı istehsalı	2.6	0.2	0.9	0.1
Sement istehsalı	2.6	0.2	3.2	0.5
Gips-gəc istehsalı	2.6	0.2	3.03	0.4
Digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə,kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir prifil, dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı	83.8	6.23	86.2	12.2

Cəmi					
Tikinti materialları istehsalı üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 7.3% Tikinti materialları istehsalı üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında x. çəkisi – 14.2%					
AĞAC EMALI VƏ MEBEL İSTEHSALI					
Mebel istehsalı		2.2			
Cəmi					
Ağac emalı və mebel istehsalı üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 2.2% Mebel istehsalı üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 2.9%					
TİBBİ XİDMƏT					
Tibbi xidmət		0.6			
Cəmi					
Tibbi xidmət üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.6% Tibbi xidmət üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 1.1%					
İNFORMASIYA VƏ KOMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ İNKİŞAFI					
İnformasiya, kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı		0.05			
Cəmi					
İKT-nin inkişafı üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.05% İKT-nin inkişafı üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 0.03%					
TURİZM					
Turizm		6.2			
Cəmi					
Turizm sektoru üzrə müraciətlərin ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 6.2% Turizm sektoru üzrə investisiya tələbatının ümumi investisiya tələbatında xüsusi çəkisi – 10.0%					
YEKUN		100			

2007-2008-ci illərdə iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, iqtisadiyyatın sahələri üzrə kredit müraciətlərində **kənd təsərrüfatı sahəsi 75.9%-lə** böyük üstünlüyə malikdir. Kənd təsərrüfatı sahəsinin belə bir üstünlüyə malik olması təbii xarakter daşıyır. İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, respublikamız sənaye-aqrar ölkəsidir və kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı ölkə əhalisinin tarixi əmək vərdişlərinin formalaşdığı və demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarda əhalinin böyük əksəriyyətinin məşğul olduğu ənənəvi sahədir. Kənd təsərrüfatı sahəsinin alt sahələri içərisində isə **heyvandarlığın** (iri və xırda buynuzlu heyvandarlıq, qisməndə camışçılıq) inkişaf

etdirilməsi ilə bağlı kredit müraciətlərinin xüsusi çəkisi ümumi kredit müraciətlərində 58.8 faiz təşkil edir. Heyvandarlığın inkişafı yönümlü investisiya layihələrinin əsas məqsədinin isə heyvandarlıq təsərrüfatlarının genişləndirilməsi (bəzi hallarda da yeni təsərrüfatların yaradılması), mal-qaranın baş sayının artırılması, ət (eləcə də diri çəkiddə), süd, pendir, yağ, yun istehsalı təşkil edir. Sahibkarlıq subyektlərinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna təqdim etdikləri investisiya layihələrinin təhlili göstərir ki, sahibkarlar daha çox yerli bazarlardan, əsasən yerli cinsdən olan mal-qaranın alınmasına üstünlük verirlər. Bu da onunla əlaqədardır ki, sahibkarlıq subyektləri daha çox ətlik istiqamətli (yaxud malqaranın diri çəkiddə çatışı) heyvandarlığın inkişafına və mal-qaranın baş sayının artırılmasına üstünlük verirlər. Lakin qeyd edilməlidir ki, yüksək məhsuldarlı cins heyvanların alınması, südlük-ətlik heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Sahibkarlıq subyektləri tərəfindən güzəştli kredit vəsaitinin əldə edilməsi ilə bağlı Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna olunan kredit müraciətləri içərisində xüsusi çəkirlərinə görə sonrakı yerləri - **tikinti materialları istehsalı** (üzlük daş, mişar daşı, sement istehsalı, gips-gəc istehsalı, alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir profillər, dam örtükləri, qum-çınqıl və s. – (7.35 faiz)), **turizm** (6.2 faiz), yeyinti sənayesi (4.2 faiz), ağac emalı və mebel istehsalı (2.2 faiz), yüngül sənaye (1.4 faiz) və s. tutur.

Alt sahələr üzrə müraciətlərdə isə - **heyvandarlıq** (58.8 faiz), **digər tikinti materialları** (üzlük daş, mişar daşı, sement istehsalı, gips-gəc istehsalı, alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir profillər, dam örtükləri, qum-çınqıl) istehsalı (6.23), **əkinçilik** (4.9 faiz), **kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı** (4.2 faiz), **mebel istehsalı** (2.2 faiz), **bağçılıq** (1.8 faiz), **üzümçülük** (1.7 faiz), **quşçuluq** (1.7 faiz), **sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı** (1.2 faiz), **tərəvəzçilik** (1.1 faiz) və **arıçılıq** (1.0 faiz) təşkil edir. İqtisadiyyatın digər alt sahələri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin xüsusi çəkisi, ümumi kredit müraciətlərində 1(bir) faizdən də az paya malikdirlər.

İqtisadi rayonlar üzrə ümumi kredit müraciətlərində 7.35 faizlik payla ikinci yeri *tikinti materialları istehsalı* tutur. Təhlil göstərir ki, **tikinti materialları istehsalı** respublikanın demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarında sahibkarlıq subyektlərinin məşğul olduqları fəaliyyət sahəsidir. Sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərindən də aydın olur ki, 2007-2008-ci illərdə sahibkarların bu sahəyə meyli daha da artmışdır. Sahibkarların kredit müraciətlərinə əsasən onlar daha çox – *üzlük daş, mişar daşı, sement, gips-gəc, kərpic, qum-çınqıl, qırmadaş, beton, plastik boru və polietilen məmulatlar, alüminium və plastik qapı-pəncərə, keramika məhsulları, dam örtükləri* və s. istehsalı yönümlü investisiya layihələrinin reallaşdırılmasını nəzərdə tuturlar. Son illərdə respublikanın tikinti sektorunda olan sürətli inkişaf meylləri bu sahənin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri olmuşdur. Eyni zamanda tikinti materialları istehsalı üçün yerli xammal ehtiyatlarının zənginliyi və bu sahə üçün əlverişli investisiya mühitinin də tikinti materialları istehsalının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Sözü gedən sahənin başlıca inkişaf mərkəzi **Abşeron** iqtisadi rayonu olmaqla, **Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz** və **Aran** iqtisadi rayonlarına daxil olan rayonlarda daha çox inkişaf etmişdir.

İqtisadi rayonlar üzrə ümumi kredit müraciətlərində 6.2 faizlik payla üçüncü sırada yer alan **turizm** sektorunun inkişafı ilə bağlı Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna olan kredit müraciətləri əsasən **Dağlıq Şirvan, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Lənkəran** və **Gəncə-Qazax** iqtisadi rayonlarında fəaliyyət göstərən (yaxud yaradılması nəzərdə tutulan) sahibkarlıq subyektləri tərəfindən olmuşdur. Sözü gedən iqtisadi rayonlara daxil olan rayonların təbii-coğrafi şəraiti bu rayonlarda turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

İqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin **əkinçiliklə** bağlı kredit müraciətləri ümumi müraciətlərdə 4.9 faiz xüsusi çəkiyə malik olmaqla əsasən – *taxıl, kartof* və *yonca* becərilməsi istiqamətində olmuşdur. Bu istiqamətdə əkinçilik Abşeron və Lənkəran iqtisadi rayonları istisna olmaqla digər iqtisadi rayonları əhatə etmişdir. Taxıl və yonca sözü gedən iqtisadi rayonların hamısında, kartof isə Gəncə-Qazax və Aran iqtisadi rayonlarında və Cəlilabad rayonunda əkilmişdir.

Sahibkarlıq subyektlərinin **kənd təsərrüfatı məhsullarının (müxtəlif meyvələr, tərəvəz, ət, süd) emalı** istiqamətində Fonda olan kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, artıq bu sahənin inkişafı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır və müraciətlər bütün iqtisadi rayonlar üzrə olmuşdur. Müraciətlərdə üstünlük daha çox *Aran, Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz* və *Lənkəran* iqtisadi rayonlarının payına düşür. Müasir mərhələdə kənd təsərrüfatı məhsullarının (müxtəlif meyvələr, tərəvəz, ət, süd) emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi qarşıda duran əsas məqsədlərdən biridir. Nəzərə alsaq ki, mühüm ərzaq və qida məhsullarının böyük əksəriyyəti idxal olunur, bu baxımdan bu sahənin inkişaf etdirilməsi və yerli tələbatın ödənilməsi üçün emal müəssisələrinin inkişafının stimullaşdırılması vacibdir.

Mebel istehsalı Dağlıq Şirvan və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonları istisna olmaqla digər iqtisadi rayonlar üzrə fəaliyyət göstərən (yaxud yaradılması nəzərdə tutulan) sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərində öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətdə olan kredit müraciətlərində daha çox üstünlük *Abşeron* və *Şəki-Zaqatala* iqtisadi rayonlarının payına düşür. Mebel istehsalı yönümlü investisiya layihələrinin təhlili göstərir ki, bu sahənin məhsulları əsasən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməklə qismən də ixrac olunur.

Bağçılıq, tərəvəzçilik və bostançılıq respublikada geniş yayılmış əkinçilik sahələridir. Bu sahələrin coğrafiyasının geniş olmasına baxmayaraq, coxlu məhsul istehsal edən və ixtisaslaşdırılmış tərəvəzçilik rayonları - *Quba-Xaçmaz* və *Lənkəran* iqtisadi rayonlarına daxil olan rayonlarda daha çox inkişaf etmişdir. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu gec yetişən, Lənkəran iqtisadi rayonu isə fəraş tərəvəzçilik sahəsində ixtisaslaşmışlar. Eyni zamanda *Abşeron* iqtisadi rayonunda da istixana şəratində xeyli miqdarda tərəvəz məhsulları yetişdirilir. İstehsal olunan məhsullar qismən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməklə əsasən ixrac olunur.

Üzümçülük istiqamətində olan müraciətlərin təhlili göstərir ki, bu sahə Abşeron (qismən yerli təsərrüfatlarda süfrə üzümü əkilir) və Lənkəran iqtisadi rayonları istisna olmaqla *Aran, Dağlıq Şirvan, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz* iqtisadi rayonlarında və

Cəlilabad rayonunda mövcuddur. Lakin qeyd edilməlidir ki, keçmiş ittifaq dövründə üzümçülük respublikamızın inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı sahəsi hesab edilirdi və bu istiqamətdə uğurlu nəticələr qazanılmışdı. Müstəqilliyin ilk illərində mövcud üzümlüklərin məhv edilməsi, qismən qalmış üzümlüklərdə isə olan kütləvi xəstəliklər sonrakı illərdə bu sahədə durğunluğun yaranmasına səbəb olmuşdur. Son bir neçə ildə bu sahəyə meyl yenidən yaranmış və yeni üzüm sahələrinin salınmasına başlanılmışdır. Sahibkarların 2007-2008-ci illər üzrə Fonda olan kredit müraciətləri də onu göstərir ki, bu istiqamətdə dinamika yüksələn xəttlə inkişaf etməkdədir. Sahibkarlıq subyektlərinin Fonda təqdim etdikləri investisiya layihələrinin təhlili göstərir ki, yeni salınması nəzərdə tutulan üzüm sahələrində əsasən Avropada yetişdirilən yüksək məhsuldarlıqlı üzüm sortlarının əkilməsi nəzərdə tutulur. Yeni üzüm sahələrinin salınması perspektivdə şərəbçilik sənayesi üçün xammal bazası rolunu oynayır və müasir mərhələdə buna ehtiyac böyükdür.

Quşçuluq son dövrlərdə respublikada sənaye təyinatlı əsaslarla inkişaf edən ən intensiv heyvandarlıq sahəsidir. *Quşçuluğun* inkişafı ilə bağlı Fonda olan kredit müraciətlərinin dinamikası onu göstərir ki, bu sahəyə meyl göstərən sahibkarlıq subyektlərinin sayı artmaqdadır. Fonda daxil olan kredit müraciətlərində Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu istisna olmaqla, digər iqtisadi rayonlarda sahibkarlıq subyektlərinin əsas fəaliyyət sahələrindən biridir. Quşçuluqla bağlı daha çox kredit müraciətləri *Abşeron* iqtisadi rayonu üzrə fəaliyyət göstərən (yaxud fəaliyyətə başlanılması nəzərdə tutulan) sahibkarlıq subyektləri tərəfindən olmuşdur.

Sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı ilə bağlı Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu istisna olmaqla digər iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarların Fonda kredit müraciətləri olmuşdur. Bu istiqamətdə isə daha çox müraciətlər *Gəncə-Qazax* və *Şəki-Zaqatala* iqtisadi rayonlarının payına düşür. Sözü gedən sahə üzrə istehsal olunan məhsulların tərkibinə - qazlı, qazsız və mineral (müalicəvi) sular, təbii meyvə şirələri daxildir. İstehsal olunan məhsulların əsasən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməklə ixracı da nəzərdə tutulmuşdur.

Arıçılıq ölkəmizdə tarixi və ənənəvi məşğuliyyət sahələrindən biri hesab edilir. Bu istiqamətdə olan kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, Abşeron iqtisadi rayonu istisna olmaqla, digər iqtisadi rayonlar üzrə sahibkarların arıçılığın inkişafı ilə bağlı Fonda kredit müraciətləri olmuşdur. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, bu sahənin inkişafı üçün respublikamızın əlverişli təbii-coğrafi şəraiti və ənənəvi peşə vərdisləri mövcuddur. Bu sahənin inkişafı üçün ilkin emal və qablaşdırma müəssisələrinin yaradılmasına və bununla əlaqədar yeni texnologiyaların tətbiqinə böyük ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları üzrə prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsi məqsədilə hər bir iqtisadi rayon üzrə ayrılıqda kredit müraciətlərinin təhlili aparılmış, iqtisadi rayona daxil olan rayonların sahibkarlıq subyektlərinin investisiya tələbatları öyrənilmiş və onların daha çox təşəbbüs göstərdikləri iqtisadiyyatın sahələri müəyyən edilmişdir. Aparılmış təhlillər nəticəsində iqtisadi rayonların iqtisadi potensialı, təbii sərvətlərdən istifadə imkanları, region üzrə ənənəvi əmək vərdişlərinin inkişafı və s. bu kimi məqsədlər üzrə ümumi nəticələr əldə edilmişdir.

Abşeron iqtisadi rayonu

Tərkibinə Abşeron və Xızı inzibati rayonları və Sumqayıt şəhəri daxildir.

Abşeron iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial cəhətdən ən inkişaf etmiş iqtisadi rayonu Abşeron iqtisadi rayonudur. Ölkədə istehsal olunan sənaye məhsulunun 70%-dən çoxu bu iqtisadi rayonun payına düşür. Yerli yanacaq xammalı əsasında təşkil olunmuş yanacaq-energetika kompleksi respublikada elektrik enerjisi istehsalının 50%-ni, yanacaq sənayesi məhsulunun 94%-ni verir. Rayonun iqtisadiyyatında neft və qazçıxarma, neft emalı, neft kimyası və kimya, maşınqayırma, qara və əlvan metallurgiya, energetika, yüngül və yeyinti sənayesi üstünlük təşkil edir. İqtisadi rayon respublikada neft-qaz hasilatının hamısını, əlvan və qara metalların 68-88%-ni, maşınqayırma, metal emalı məhsulunun 90%-ni, meşə, ağac emalı və sellüloz-kağız emalı məhsulunun 70%-ni, yeyinti və yüngül sənaye məhsullarının 30-50%-ni istehsal edir. Tikinti, nəqliyyat, rabitə, xidmət sahələrinin 65%-i bu iqtisadi rayonda cəmləşmişdir. Abşeron iqtisadi rayonu respublika sənaye müəssisələrinin 40%-ni, tikinti, nəqliyyat, rabitə və xidmət sahələrinin 50%-ə qədərini özündə cəmləşdirmişdir. Sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti istehsal vasitələri istehsal edən sahələrdən ibarətdir. Rayonun sənayesi yerli neft-qaz, tikinti materialları və kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanır. İqtisadi rayonun sənaye strukturunda kimya və neft-kimya sənayesi mühüm yer tutur. Bu sənaye sahəsində texniki spirt və kauçuk, plastik kütlələr, sintetik qətranlar, müxtəlif növ gübrələr, kimyəvi yuyucu tozlar və

mühafizə vasitələri, avtomobil şinləri, polietilen, etilen-propilen, maye xlor və s. istehsal olunur. Rayonda tikinti materialları - şüşə (Bakı və sumqayıt şəhərlərində), divar daşı (Qaradağ, Güzdək, Korgöz və.s), sement (Qaradağ), polimer tikinti materialları (Sumqayıt), dəmir-beton konstruksiyaları məmulatları və s. istehsal edən iri müəssisələr vardır. İqtisadi rayonda maşınqayırma sənayesinin mühüm hissələrindən biri olan təmir bazası mövcuddur. Sənaye strukturunda isə kimya və neft-kimya sənayesi mühüm yer tutur. İqtisadi rayonun yüngül və yeyinti sənayesi həm məhsulun həcminə, həm də çoxnövçülüyünə görə respublikada aparıcı mövqedədir. Abşeron iqtisadi rayonu tikinti materialları sənayesinin inkişafına görə respublikanın digər iqtisadi rayonları ilə müqayisədə yüksək kompleksliliyi və intensivliyi ilə fərqlənir. Respublikada istehsal edilən mişar daşının 4/5-ü Abşeron iqtisadi rayonunun payına düşür.

İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə südlük-ətlik istiqamətli heyvandarlıq, sənaye quşçuluğu, tərəvəzçilik inkişaf etmişdir. Eyni zamanda, Abşeron iqtisadi rayonunda tarixən zəfəran, zeytun, badam əkini xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

2007-2008-ci illərdə Abşeron iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən (yaxud yeni fəaliyyətə başlayan) sahibkarlıq subyektləri əsasən kənd təsərrüfatı, yeyinti, yüngül, maşınqayırma, kimya, müxtəlif sənaye və xidmət (o cümlədən tibb xidməti), turizm, tikinti materialları, ağac emalı və mebel istehsalı üzrə maliyyə vəsaitinə olan ehtiyaclarının ödənilməsi (güzəştli kreditin alınması) məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna müraciət etmişlər. Qeyd edilən iqtisadiyyatın sahələri üzrə müraciət edən sahibkarlıq subyektlərinin ümumi investisiya tələbatı 85.6 milyon manat olmaqla 219 fiziki və hüquqi şəxsləri əhatə etmişdir. Müraciət edən sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələri üzrə güzəştli kredit vəsaitinin təyinatı əsasən yeni (yaxud mövcud fəaliyyətin genişləndirilməsi üzrə) istehsal (xidmət) obyektlərinin tikintisi, təmir-quraşdırma işlərinin aparılması, müxtəlif kateqoriyalı müasir avadanlıqların, maşın və mexanizmlərin, texnikaların, nəqliyyat vasitələrinin və digər əsas və dövrüyyə vəsaitlərinin alınması olmuşdur. Sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin reallaşdırılması üzrə 6000-dən çox yeni iş yerlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

2007-2008-ci illərdə Abşeron iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 49.8%)

- heyvandarlıq (ət, süd, pendir, yağ, yun istehsalı) (sahədə xüsusi çəkisi – 67.9%);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – 13.8%);
- tərəvəzçilik (sahədə xüsusi çəkisi – 10.1%);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı (sahədə x. ç. – 5.5%);
- balıqçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 0.9%);
- dekorativ bitkilərin becərilməsi (sahədə xüsusi çəkisi – 0.9%);
- göbələk becərilməsi (sahədə xüsusi çəkisi – 0.9%).

Abşeron iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, iqtisadi rayonun sahibkarları daha çox *heyvandarlıq* (iri və xırda buynuzlu) təsərrüfatlarının inkişafı ilə bağlı güzəştli kredit vəsaitinin əldə edilməsinə meyil göstərirlər. Heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri əsasən mövcud olan və yeni yaradılan kəndli (fermer) təsərrüfatları və müxtəlif ev təsərrüfatlarında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışının reallaşdırılması istiqamətindədir.

İqtisadi rayonun heyvandarlıq sahəsində ətlik və südlük-ətlik istiqamətli istehsal olunan məhsullar (ət, süd, pendir, yağ, yun) əsasən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur. *Quşçuluq və tərəvəzçilik* iqtisadi rayonun ənənəvi sahəsi olmaqla özünün inkişaf mərhələsindədir. Respublikada quşçuluq məhsullarına olan tələbat və quşçuluq məhsullarının idxalında mövcud olan üstünlük bu sahənin inkişafını zəruri edir. Nəzərə alsaq ki, bu sahənin inkişafı ilə bağlı iqtisadi rayonda əlverişli istehsal şəraiti və ənənəvi təsərrüfatçılıq ənənələri mövcuddur, onda bu sahənin inkişafı etdirilməsi qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri olmalıdır.

İqtisadi rayonda *tərəvəzçilik* əsasən istixana şəraitində yetişdirilən tərəvəz məhsullarının istehsalından ibarətdir. İstehsal olunan tərəvəz məhsulları (pomidor, xiyar) qismən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməklə əsasən ixrac yönümlüdür. Bu sahə üzrə iqtisadi

rayonun sahibkarlarının formalaşmış təsərrüfatçılıq ənənələri və müvafiq iş təcrübələri mövcuddur. İstixana şəraitində tərəvəz məhsullarının becərilməsi yönümlü investisiya layihələrinin əsas məğzini isə dünya standartları səviyyəsində müasir tipli istixanaların qurulması və yüksək məsuldarlıqlı tərəvəz sortlarının gətirilməsi və yetişdirilməsi təşkil edir. Tərəvəz məhsullarının əsas ixrac olduğu ölkə isə Rusiya Federasiyasıdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, at, süd) emalı üzrə kredit müraciətlərinin dinamikası göstərir ki, bu sahəyə meyl yüksələn xətlə inkişaf edir. Tendensiyanın bu istiqamətdə inkişafı perspektivdə emal sahəsinin inkişafından xəbər verir. Bu istiqamətdə müraciət edən sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin əsas məqsədi isə emal sənayesi üçün müasir tipli avadanlıqların alınması və müəyyən tikinti-quraşdırma işlərinin reallaşdırılmasıdır.

Balıqçılıq, dekorativ bitkilər və göbələk becərilməsi iqtisadi rayon üzrə kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə Fonda daxil olan kredit müraciətlərində daha az xüsusi çəkiyə (0.9%) malikdirlər. Göbələk becərilməsi istisna olmaqla digər sahələr (balıqçılıq, dekorativ bitkilərin becərilməsi) üzrə Fonda təqdim olunan investisiya layihələrinin əsas mahiyyətini bu istiqamətdə təsərrüfatların yaradılması və inkişaf etdirilməsi əks etdirir. Göbələk istehsalçıları isə öz məhsullarını qismən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəltməklə, əsasən yaxın xarici ölkələrə ixrac edilməsini nəzərdə tuturlar.

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 6.4%)

- çörək istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 21.4%);
- sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 21.4%);
- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 21.4%);
- şərabçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- dondurma istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 7.1%).

Yüngül sənaye (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 5.9%)

- tikişçilik (sahədə xüsusi çəkisi – 61.5%);
- trikotaj məhsulları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 7.7%);

- toxuculuq (sahədə xüsusi çəkisi – 7.7%);
- dekorativ aksesuarlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 7.7%);
- karton və karton tara istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 7.7%);
- polipropilen ip istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 7.7%).

Maşınqayırma sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi – 1.4%)

- avtomobillər üçün ehtiyat hissələrinin istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 33.4%);
- elektrik avadanlıqları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 33.3%);
- xüsusi təyinatlı texnika istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 33.3%).

Kimya sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 2.7%)

- polietilen, rezin, kauçuk məmulatları və sair (sahədə xüsusi çəkisi – 66.6%);
- köpükləndirici maye istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 16.7%);
- uayt-spirt həlledicilərinin istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 16.7%).

Müxtəlif (digər) sənaye sahələri istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.2%)

- metal külçə və məftil istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 28.5%);
- polietilen örtük istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- kabel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- qara metal emalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- metal məmulatlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%);
- mis məftil istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 14.3%).

Xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.5%)

- poliqrafiya (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 21.9%)

- üzlük daş istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 16.7%);
- plastik boru və polietilen məmulatlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 6.3%);
- mişar daşı istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 6.3%);
- sement istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 2.1%);

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə,kərpic, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – 68.6%).

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 5%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 100%)

Turizm sektoru (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.5%)

Tibbi xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 2.7%)

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Abşeron iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- hörgü materiallarının (səment, əhəng) istehsalı;
- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- bina və tikililər üçün müxtəlif divar materiallarının istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyaların istehsalı;
- digər tikinti materialları istehsalı.

2.Kənd təsərrüfatı

- tərəvəzçilik (o cümlədən, istixana şəratində);
- cins heyvandarlıq (ət, süd, yağ, pendir və s.);
- sənaye quşçuluğu;
- zeytun və zəfəran təsərrüfatlarının inkişafı.

3.Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4.Yüngül sənaye

- toxuculuq;

- tikiş sənayesi.

5.Kimya sənayesi

6.Maşınqayırma sənayesi

7.Ağac emalı və mebel istehsalı

8.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Abşeron iqtisadi rayonun zəngin tikinti materialları ehtiyatlarına, güclü kimya və maşınqayırma sənayesi potensialına malik olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu

Tərkibinə Xaçmaz, Quba, Qusar, Dəvəçi və Siyəzən inzibati rayonları daxildir

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Ölkədə istehsal edilən sənaye məhsullarının 1,2%-i, kənd təsərrüfatı məhsullarının 8,7%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. İqtisadi rayonun iqtisadiyyatında aqrar-sənaye kompleksinin xüsusilə də kənd təsərrüfatı aparıcı yer tutur. Kənd təsərrüfatı tərəvəz və meyvə istehsalı ilə ixtisaslaşmışdır ki, bu da ümumi məhsulun $\frac{3}{4}$ -nü təşkil edir. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu sənayesinin əsasını yüngül və yeyinti sənayesi təşkil edir. Başlıca olaraq meyvə-tərəvəz, şərab və süd məhsulları emal edilir. Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması və əhalinin yerləşməsi relyef-iqlim şəratindən çox asılıdır. Düzənlik hissədə tərəvəz, üzüm və taxıl, dağətəyi zonada meyvə və taxıl bitkiləri yetişdirilir, dağlıq zonalarda isə taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğul olurlar. Rayonun iqtisadiyyatında aqrar-sənaye kompleksi, xüsusən kənd təsərrüfatı aparıcı yer tutur. Kənd təsərrüfatı tərəvəz və meyvə istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Eyni zamanda Xaçmaz və Dəvəçi rayonlarında üzüm, Qusarda kartof, bütün rayonlarda taxıl becərilir. Südlük-ətlik istiqamətli maldarlıq və xırdabuynuzlu heyvandarlığın inkişaf etmişdir. İqtisadi rayonda südlük-ətlik istiqamətli maldarlıq (düzənlik ərazilərdə) və qoyunçuluq (dağətəyi və dağlıq ərazilərdə), həmçinin

suvarma əkinçiliyi inkişaf etmişdir. Hazırda iqtisadi rayonda quşçuluq komplekslərinin yaradılması istiqamətində inkişaf tendensiyası vardır. İqtisadi rayonun sənayesinin əsasını yüngül və yeyinti sənayesi təşkil edir ki, bu da başlıca olaraq meyvə-tərəvəz, şərab və süd məhsulları emalına əsaslanır. Yüngül sənaye xalça fabrikləri və yerli əhəmiyyətli kiçik tikij müəssisələri ilə təmsil olunmuşdur. Rayonun kənd yerlərində xalçaçılıq ənənəvi sənətkarlıq növü kimi inkişaf etməkdədir.

2007-2008-ci illərdə Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 70.9%)

- heyvandarlıq (ət və süd istehsalı, sahədə xüsusi çəkisi – **63.8%**);
- bağçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **14.4%**);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (meyvə, tərəvəz, ət, süd, sahədə x. ç.–**6.9%**);
- əkinçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **4.3%**);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – **2.1%**);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – **2.1%**);
- tərəvəzçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **2.1%**);
- balıqçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **2.1%**);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **2.1%**).

Respublikanın bütün iqtisadi rayonlarda olduğu kimi Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə də Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna daxil olan kredit müraciətlərində kənd təsərrüfatı sahəsinin alt sahəsi olan **heyvandarlığın** (ət və süd, pendir istehsalı) xüsusi çəkisi (63.8 faiz) böyükdür. Bunun da əsas səbəbi heyvandarlığın (iri və xırda buynuzlu) iqtisadi rayona daxil olan rayonların tarixi və ənənəvi əmək vərdişlərinə əsaslanan təsərrüfat fəaliyyətinin olmasıdır. Bundan əlavə bu sahənin daim aparıcı sahə olmasına iqtisadi rayona daxil olan rayonların coğrafi relyefi, təbii-iqlim şəraiti, əhalinin əmək təcrübəsi və s. bu kimi amillərin də təsiri böyükdür.

İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə digər mühüm alt sahə **bağçılıqdır**. Sahibkarlıq subyektlərinin bağçılıqla bağlı Fonda daxil olan kredit müraciətlərində böyük

üstünlük *Quba* rayonunun payına düşür. Bağçılıqla bağlı Fonda daxil olan investisiya layihələrinin əsas məğzinin isə mövcud meyvə bağlarının genişləndirilməsi və yeni meyvə bağlarının salınması təşkil edir. Sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal olunan bağçılıq məhsullarının böyük əksəriyyəti yaxın xarici ölkələrə ixrac olunur. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, iqtisadi rayonda bağçılığın əvvəlki inkişafının bərpa edilməsinə bir neçə il lazımdır. Bu sahənin dəstəklənməsi və daim inkişaf etdirilməsi isə günün vacib tələblərindəndir. Çünki respublikanın neft və neft məhsullarından sonra ixrac olunan məhsulları içərisində bağçılıq məhsulları da üstün mövqeyə malikdir.

İqtisadi rayonda *kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı* üzrə kredit müraciətlərinin artan dinamika ilə özünü göstərməsi təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, güclü yerli xammala əsaslan alt sahənin inkişafı üçün bütün imkanlar mövcuddur. *Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının* təşkil edilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, yerli istehsal hesabına əhalinin qida ehtiyaclarının ödənilməsinə, idxalın məhdudlaşdırılmasına və daimi iş yerlərinin yaradılmasına müsbət təsir göstərir.

Əkinçilik (taxıl və müxtəlif bostan bitkiləri) iqtisadi rayonda inkişaf etməkdədir və əhalinin əsas məşğuliyyətlərindən biri hesab edilir. Üzümçülük, quşçuluq, tərəvəzçilik, balıqçılıq və arıçılıq sahələri inkişaf mərhələsindədir.

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.0%)

- sərnləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 37.5%);
- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- şəkər və şəkər tozu istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- spirtli içkilər istehsalı (konyak, araq, şərab-sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%).

İqtisadi rayonun yeyinti sənayesi üzrə Fonda daxil olan kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, sahibkarlıq subyektlərinin daha çox kredit müraciətləri sərnləşdirici içkilər və müxtəlif çeşidli meyvə şirələri istehsalı üzrədir. Yerli xammala əsaslanan meyvə şirələri istehsalı üzrə dinamika yüksələn xətlə inkişaf edir. Sahibkarlıq subyektlərinin investisiya

layihələrinin əsas məğzini isə istehsal prosesinə müasir tipli avadanlıqların tətbiq edilməsi və fəaliyyət sahəsinin genişləndirilməsi təşkil etmişdir.

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi – 0.8%)

- xalçaçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

Xalçaçılıq iqtisadi rayona daxil olan rayonların (xüsusilə Quba rayonu) əhalisinin tarixi və ənənəvi peşə vərdislərindən biridir. Əsasən əl əməyinə əsaslanan xalçatoxuma rayonların ailə təsərrüfatlarında və kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti sferasında məşğul olunur.

Müxtəlif xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 1.1%)

- artezian quyularının qazılması (sahədə xüsusi çəkisi – 66.7%);
- kənd təsərrüfatı texnikasına texniki xidmət (sahədə xüsusi çəkisi – 33.3%).

Suvarma məqsədilə artezian quyularının qazılması və müxtəlif kənd təsərrüfatı texnikasına texniki (təmir) xidmət göstərilməsi kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafına kömək edən xidmət sahələridir. Bu xidmət sahələri üzrə kredit müraciətləri əsasən *Quba* rayonunun sahibkarlıq subyektləri tərəfindən olmuşdur.

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 7.2%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir profil, dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – 100%).

Müxtəlif çeşidli tikinti materiallarının istehsalı respublikanın bütün iqtisadi rayonlarında olduğu kimi Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda da sürətlə inkişaf edir. Əsasən yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı yerli tələbatın ödənilməsinə xidmət edir. Kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, yerli sahibkarların daha çox meyl göstərdiyi alt sahə qum-çınqıl, alüminium və plastik qapı-pəncərə istehsalıdır.

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 1.5%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

Turizm (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 14.7%)

İqtisadi rayona daxil olan rayonların (xüsusən Quba, Qusar və Xaçmaz) turizm üçün əlverişli təbii-coğrafi və iqlim şəraiti bu sektorun inkişafı üçün zəmin yaradır. Bu

rayonların turizm potensialı imkan verir ki, burada müxtəlif növ turizm xidmətlərinin göstərilməsi reallaşsın. Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna daxil olan ümumi kredit müraciətlərində turizm sektorunun xüsusi çəkisinə (**6.2 faiz**) görə üçüncü, sırada yer alması turizmin inkişafında olan irəliləyiş və sahibkarlıq subyektlərinin bu sektora olan maraqları ilə bağlıdır.

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1. Kənd təsərrüfatı

- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və bostançılıq;
- cins heyvandarlıq;
- əkinçilik (taxılçılıq, üzümçülük);
- sənaye quşçuluğu (broyler təsərrüfatlarının inkişafı);
- arıçılıq.

2. Turizm sektorunun inkişafı

3. Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- şərabçılıq (üzüm emalı);
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4. Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5. Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6. Ağac emalı və mebel istehsalı

7. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı (xüsusilə meyvəçilik, tərəvəzçilik və bostançılıq) və güclü turizm potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu

Tərkibinə Şamaxı, İsmayilli, Ağsu, Qobustan inzibati rayonları daxildir.

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Dağlı Şirvan iqtisadi rayonu respublikanın mühüm üzümçülük-şərabçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıq rayonudur. Əkinçilik və üzümçülük dəmyə xarakteri daşıyır. Son illərdə isə üzümlüklərin sahəsi kəskin sürətdə azalmışdır. İqtisadi rayonun hər regionunda dənli bitkilər əkilir və əsasən heyvandarlıq inkişaf etmişdir. Taxıl əkinlərinin sahəsi genişlənməkdədir. Rayonun dağlıq ərazilərində yerli istehlak xarakterli kartofçuluq, tərəvəz-bostan məhsulları istehsalı mövcuddur. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu sənaye cəhətdən zəif inkişaf etsədə keçmiş ittifaq dövründə respublikanın mühüm – üzümçülük, taxılçılıq və heyvandarlıq rayonu olmuşdur. İqtisadi rayona daxil olan rayonların hər birində dənli bitkilər əkilir. Əkinçilik və üzümçülük dəmyə xarakterlidir. Hazırda taxıl əkin sahələri xeyli genişlənməmiş və kartofçuluq inkişaf etməyə başlamışdır. Əkinçiliklə yanaşı qoyunçuluq, qisməndə quşçuluq, arıçılıq və baramaçılıq inkişaf etmişdir. Əsas sənaye sahələri isə yerli xammala əsaslanan yeyinti və yüngül sənaye sahələridir. Rayonun qədim xalq sənəti (misgərlik, sənətkarlıq, xalçaçılıq və s.) sahəsi inkişaf etmişdir.

2007-2008-ci illərdə Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 74.8%)

- heyvandarlıq (ət, süd, pendir, yağ, yun və s. istehsalı-sahədə xüsusi çəkisi – 74.5%);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – 10.0%);

- əkinçilik (taxıl-sahədə xüsusi çəkisi – **6.4%**);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi –**3.6%**);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (meyvə, tərəvəz, ət, süd-sahədə x. ç.– **2.7%**);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – **1.8%**);
- balıqçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **0.9%**).

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.4%)

- sərirləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **60.0%**);
- şərabçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **20.0%**);
- çörək istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **20.0%**).

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi–1.4%)

- xalçaçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **100%**).

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 2.7%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, qırmadaş, beton, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – 100%).

Turizm (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 17.7%)

Turizm sektorunun inkişafı ilə bağlı Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna daxil olan ümumi kredit müraciətlərində Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonundan sonra ikinci sırada yer alır. İqtisadi rayona daxil olan Şamaxı və İsmayıllı rayonlarında turizm üçün əlverişli təbii-coğrafi və iqlim şəraiti mövcuddur və iqtisadi rayon üzrə Fonda daxil olan kredit müraciətlərinin demək olar ki, böyük əksəriyyəti bu rayonlardakı sahibkarlıq subyektləri tərəfindən olmuşdur. Turizm yönümlü investisiya layihələrinin əsas məğzini isə otel və koteclərin tikintisi, istirahət guşələrinin yaradılması, sair əyləncəli və işgüzar görüşlər üçün obyektlərin inşası, inventar və lazımi məişət əşyalarının alınması, müəyyən abadlıq işlərinin aparılması, infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, dizayn və s. bu kimi işlərin görülməsi təşkil edir.

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- əkinçilik (taxılçılıq, üzümçülük);
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq.

2.Turizm sektorunun inkişafı

3.Yeyinti sənayesi

- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- ət və süd emalı;
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- meyvə-tərəvəz emalı.

4.Yüngül sənaye

- toxuculuq.

5.Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6.Ağac emalı və mebel istehsalı

7.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı (xüsusilə üzümçülük və taxılçılıq), güclü turizm və yeyinti sənayesi (xüsusilə şərabçılıq) potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsəddəuyğundur.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu

Tərkibinə Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala inzibati rayonları və Şəki şəhəri daxildir.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Respublika ərazisinin 10,2%-i, əhalisinin 6,4%-i Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonun payına düşür. Ölkənin mis ehtiyatlarının hamısı, kükürd kolçedanının 90%-ə qədəri, qurğuşun və sink ehtiyatlarının 99%-i və zəngin meşə ehtiyatları Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunundadır. Qafqazda unikal hesab edilən “Filizçay” polimetal yataqları da bu iqtisadi rayondadır. Ölkənin ümumi sənaye məhsulunun 1%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonun sənayesi yeyinti və yüngül sənayedən ibarətdir. Yeyinti sənayesi iqtisadi rayonun ümumi sənaye məhsulunun 95%-ni təşkil edir və bu sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti əsasən yerli kənd təsərrüfatı xammalına əsaslanır. Yeyinti sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Yüngül sənayenin əsasını isə ipəkçilik, toxuculuq və tikişçilik təşkil edir. İqtisadi rayonun ümumi torpaqlarının 43%-i kənd təsərrüfatına yararlıdır. Yararlı torpaqların 36%-i əkin, 55 %-ə qədəri isə yay və qış otlaqları kimi istifadə edilir. İqtisadi rayonun iqtisadiyyatının əsasını coxsahəli kənd təsərrüfatı (tütünçülük, baramaçılıq, meyvəçilik, taxılçılıq, üzümçülük, ətlik-südlük istiqamətli heyvandarlıq) sahəsi təşkil edir.

2007-2008-ci illərdə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 74.7%)

- heyvandarlıq (ət, süd, pendir, yun və s. istehsalı-sahədə xüsusi çəkisi – **81.5%**);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd-sahədə x. çəkisi – **11.7%**);
- əkinçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **4.8%**);
- bağçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **0.5%**);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – **0.5%**);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – **0.5%**);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **0.5%**).

Respublikanın bütün iqtisadi rayonları üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin xüsusi çəkisində iqtisadiyyatın sahəsi olaraq kənd təsərrüfatı və alt sahə olaraq isə heyvandarlıq böyük üstünlüyə malikdir. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu heyvandarlığın xüsusi çəkisinə (kənd təsərrüfatı sahəsində) görə Yuxarı Qarabağ, Lənkəran

və Aran iqtisadi rayonlarından sonra dördüncü sırada yer alır. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı və əkinçilik (taxıl, qismən də tütün) yönümlü kredit müraciətlərinin dinamikasında artım müşahidə olunur. İqtisadi rayonda ənənəvi sahələr olan baramaçılıq, üzümçülük ilə bağlı kredit müraciətləri çox az sayda olmuşdur. Bu yarım sahələrin güclü potensialının olmasına baxmayaraq, son illər regionun sahibkarları tərəfindən bu istiqamətdə investisiya qoyuluşları minimum səviyyədədir.

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.2%)

- sərirləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 37.5%);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- un istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- pivə istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%);
- duz emalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%).

Son illər respublikanın bütün regionlarında sərirləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalına sahibkarlıq subyektlərinin təşəbbüs göstərdikləri hiss olunmaqdadır. İqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin sözü gedən istehsal sahəsinin genişləndirilməsi yaxud təşkilə yönümlü Fonda daxil olan kredit müraciətlərinin dinamikasında artım müşahidə edilir.

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi – 1.2%)

- toxuculuq (pambıq parça, pambıq mahlıçı və ipək parça-sahədə xüs. çəki. –33.3%);
- tikişçilik (sahədə xüsusi çəkisi – 66.7%).

Kimya sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.4%)

- efir yağları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

Müxtəlif (digər) sənaye sahələri istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.8%)

- şüşə və şüşə məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 50%);
- ətriyyat məhsulları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 50%).

Xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.4%)

- rəssamlıq (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 1.2%)

- üzlük daş istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 15.4%);
- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – 84.6%).

Əsasən yerli xammala əsaslanan və yerli tələbatın ödənilməsinə yönələn müxtəlif tikinti materialları istehsalına meyl artmaqdadır.

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 4.0%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 100%).

İnformasiya, kommunikasiya texnologiyasının inkişafı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.4%)

Turizm (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 9.9%)

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonuna daxil olan rayonların güclü turizm potensialı mövcuddur. Bu imkanların maksimum dəyərləndirilməsi və bu sektorun inkişafının stimullaşdırılması günün vacib tələbidir. İqtisadi rayon üzrə ümumi kredit müraciətlərində turizm sektorunun inkişafı ilə bağlı Fonda daxil olan kredit müraciətlərində xüsusi çəkisinin 9.9 faiz olması təqdirəlayiq hesab edilə bilər.

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- texniki bitkiçilik (üzümçülük, cayçılıq);
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2.Turizm sektorunun inkişafı

3.Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

4.Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5.Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş);
- digər tikinti materialları istehsalı.

6.Ağac emalı və mebel istehsalı

7.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı, güclü turizm və yüngül sənaye potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsəddəuyğundur.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu

Tərkibinə Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, Goranboy, Xanlar, Qazax, Samux, Şəmkir, Tovuz inzibati rayonları, Gəncə və Naftalan şəhərləri daxildir.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Respublika ərazisinin 14,3%-i və əhalisinin 13,6%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun payına düşür. İqtisadi rayon iqtisadi əhəmiyyətinə görə Abşeron iqtisadi rayonundan sonra

respublikada ikinci yeri tutur. Ölkədə istehsal edilən sənaye məhsulunun 12,5%-i və kənd təsərrüfatı məhsullarının 10%-ə qədəri bu iqtisadi rayonda istehsal edilir.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda mineral mənşəli təbii-tikinti materialları ehtiyatı çoxluq təşkil edir. İqtisadi rayon faydalı qazıntılar- sement xammalı və başqa tikinti materialları ilə zəngindir (Daşkəsən dəmir filizi, mərmər, zəylik aluniti, əhəngdaşı ehtiyatları və s.). Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda maşınqayırma, cihazqayırma, avtomobil təmiri, rabitə avadanlığı, kənd təsərrüfatı texnikasının təmiri istiqamətli müəssisələr vardır. Yüngül sənaye iqtisadi rayonun sənaye məhsulunun çox hissəsinin payına düşür və əsas istehsal edilən məmulatlar pambıq və yun parça, xalça, tikiş və toxuculuq istiqamətli dir. İqtisadi rayonun yeyinti sənayesi meyvə-tərəvəz konservi, ət, şərab, yağ-piy, süd, unüyütmə, çörəkbişirmə, çörək məmulatları, qənnadı və.s sahələrlə təmsil olunur. Respublikanın ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun 15%-ə qədərini Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun payına düşməsi onu göstərir ki, kənd təsərrüfatı iqtisadi rayonun iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. İqtisadi rayonun ümumi torpaq sahələrinin 51%-ə qədəri kənd təsərrüfatına yararlıdır ki, bunun da 28%-qədəri əkinə yararlıdır. İqtisadi rayonun Gəncə və Naftalan şəhərlərində, Daşkəsən, Xanlar, Samux və Goranboy inzibati rayonlarında əkinə yararlı torpaqların 35%-ə qədəri, suvarılır. Bitkiçilik heyvandarlığa nisbətən daha yaxşı inkişaf etmişdir. Rayonda əsasən üzüm, kartof, taxıl və tərəvəz-bostan məhsulları becərilir. Taxıl əsasən Xanlar və Goranboy, pambıq Goranboy, üzüm Xanlar, Samux və Tovuz, kartof Gədəbəy, Tovuz, Ağstafa və Qazax rayonlarında əkilir. Heyvandarlıqla bütün inzibati rayonlarda məşğul olurlar.

Rayonun iqtisadiyyatında yerli xammal emalına əsaslanan yüngül və yeyinti, metallurgiya və kimaya, maşınqayırma, elektrotexnika sənayesi əsas yer tutur.

Respublikada I Regional Biznes-Forum İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən (Forum 28-29 sentyabr 2004-cü il tarixdə Gəncə şəhərində keçirilmişdir) bu iqtisadi rayonda (Gəncə şəhəri) keçirilmişdir. Forumda dövlət orqanlarının nümayəndələri, Gəncə və iqtisadi rayona daxil olan inzibati rayonların icra hakimiyyəti başçıları, 50-yə qədər yerli və xarici investorlar, xarici diplomatik korpusların (İsrail, İran) nümayəndələri, regionda

fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri və s iştirak etmişdir. Tədbirin bu bölgədə keçirilməsində əsas məqsəd Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda investisiya imkanlarının araşdırılması, iş adamlarının (əsasən xarici) diqqətini regionun iqtisadi potensialına cəlb etmək, yerli sahibkarlarla xarici investorların tərəfdaşlıq əlaqələrini qurulmasına əlverişli şərait yaratmaq və investisiyaya ehtiyacı olan sahələr haqqında iş adamlarını (əsasən xarici) məlumatlandırmaq olmuşdur. Eyni zamanda tədbirin bu regionda keçirilməsini sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin (himayəsinin) gücləndirilməsi, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”ndan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, regionların inkişafının təmin edilməsində dövlətin xüsusi maraqlı olması nöqtəyi-nəzərindən də qiymətləndirmək olar.

İqtisadi rayonun iqtisadiyyatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən “Azəralüminum” ASC-nin, “Gəncə Gil-Torpaq” və “Zəylik Alunit” müəssisələrinin xarici şirkətə idarəetməyə verilməsi onların əhəmiyyətli inkişafına səbəb olmuşdur. Həmçinin “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” ASC-yə iki il müddətində 11 milyon ABŞ dolları səviyyəsində investisiya qoyulması nəzərdə tutulmuşdur.

2007-2008-ci illərdə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 67.7%)

- heyvandarlıq (ət, süd, pendir, yağ, yun və s. istehsalı-sahədə xüsusi çəkisi – **79.1%**);
- əkinçilik (taxıl, kartof və bostan məhsulları-sahədə xüsusi çəkisi – **8.2%**);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – **4.4%**);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – **2.2%**);
- tərəvəzçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **2.2%**);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət və süd-sahədə x. çəkisi – **1.6%**);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **1.6%**);
- pambıqçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **0.5%**).

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 8.6%)

- sərnləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **30.4%**);

- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **21.7%**);
- çörək istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **21.7%**);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **13.0%**);
- şərabçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **4.3%**);
- yüksək vitaminli yem və alkonallar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **4.3%**);
- günəbaxan yağı istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **4.3%**).

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüs. çəkisi – 2.2%)

- karton və karton tara istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **50.0%**);
- tikişçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **33.3%**);
- toxuculuq (pambıq parça, pambıq mahlıçı və ipək parça-sahədə x. çəkisi – **16.7%**).

Müxtəlif (digər) sənaye sahələri istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 1.9%)

- məişət cihazları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 40.0%);
- metal məmulatlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 20.0%);
- şüşə və şüşə məmulatlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 20.0%);
- əlvan metalların emalı (sahədə xüsusi çəkisi – 20.0%).

Xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 1.5%)

- poliqrafiya (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- kimyəvi təmizləmə (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- kənd təsərrüfatı texnikasına qulluq (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- soyuducu kameralarının quraşdırılması (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%).

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 7.4%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, paralon və gips karton, şpon, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – **70.0%**).
- gips-gəc istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **20.0%**);
- mişar daşı istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **5.0%**);
- sement istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **5.0%**).

Tikinti materialları istehsalı və bu istehsal sahəsinin potensialına görə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu Abşeron iqtisadi rayonundan sonra ikinci yeri tutur. İqtisadi rayon tikinti materiallarının istehsalı üçün zəngin təbii xammal bazasına malikdir.

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 3.7%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – *100.0%*)

Turizm (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 7.1%)

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- texniki bitkiçilik (üzümçülük);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və kartofçuluq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2.Turizm sektorunun inkişafı

3.Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı;
- bitki yağları istehsalı.

4.Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

5.Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl, müxtəlif daş və mərmər) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materiallarının (səment, əhəng, gips, gəc və s.)
- digər tikinti materialları istehsalı.

6.Ağac emalı və mebel istehsalı

7.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı, tikinti materialları ehtiyatlarına və maşınqayırma sənayesi potensialına malik olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Lənkəran iqtisadi rayonu

Tərkibinə Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı və Lənkəran inzibati rayonları daxildir

Lənkəran iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

İqtisadi rayonun iqtisadiyyatının əsasını aqrar-sənaye kompleksi təşkil edir. İqtisadi rayonun əlverişli təbii iqtisadi şəraiti burada kənd təsərrüfatının inkişaf etməsinə əhəmiyyətli təsir edir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar ümumi torpaq sahəsinin 32%-ni təşkil edir ki, bununda 17%-i suvarılır. İqtisadi rayonda çay əkinlərinin 38%-i, meyvə bağlarının 24%-i suvarılır. Respublikada istehsal olunan çayın 98%-i və tərəvəz-bostan məhsullarının 50%-i, sitrus bitkiləri məhsullarının 100%-i, üzümün 15%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Çayçılıq və sitrus-Lənkəran, Astara, tərəvəz-Lənkəran, Astara və Masallı, meyvəçilik-Lerik, Yardımlı, üzümçülük- Cəlilabad, Lənkəran rayonlarında və taxılçılıq və heyvandarlıq iqtisadi rayonun bütün inzibati rayonlarında inkişaf etmişdir. İqtisadi rayon məhsul istehsalının 84%-ni əkinçilikdən əldə edir. Respublikada istehsal edilən heyvandarlıq məhsullarında iqtisadi rayonun payı 7,8% təşkil edir. Rayonun sənayesi

bitkiçilik və balıqçılıq məhsullarının emalına əsaslanır. Kənd təsərrüfatının strukturunda fəraş tərəvəzçilik, çayçılıq, üzümçülük, taxılçılıq üstünlük təşkil edir.

Tikinti materialları sənayesi inkişaf edir.

2007-2008-ci illərdə Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 81.8%)

- heyvandarlıq (ət, süd, yağ, pendir, yun və s. istehsalı-sahədə xüsusi çəkisi – 92.0%);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (meyvə, tərəvəz, ət,süd-sahədə x. ç. – 5.1%);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 1.7%).
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – 1.1%).

Iqtisadi rayon üzrə kənd təsərrüfatı sahəsindən Fonda daxil olan kredit müraciətlərində heyvandarlığın xüsusi çəkisi böyük olaraq qalmaqdadır. Sahibkarlıq subyektlərinin kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı yönümlü kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, bu istiqamətdə artım meylləri müşahidə olunur.

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.7%)

- çörək istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 37.5%);
- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 25.0%);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.5%).

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüs. çəkisi – 0.5%)

- tikişçilik (sahədə xüsusi çəkisi – 100%);

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 4.7%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, qırmadaş, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı (sahədə x. ç. – 100%).

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 0.5%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 100%)

Turizm (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 8.9%)

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- intensiv bağçılıq (sitrus və subtropik bitkilərin əkini);
- texniki bitkiçilik (çayçılıq, üzümçülük);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- tərəvəzçilik (o cümlədən, istixana şəraitində) və bostançılıq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2.Turizm sektorunun inkişafı

3.Yeyinti sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı.

4.Yüngül sənaye

- tikişçilik.

5.Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- digər tikinti materialları istehsalı.

6.Ağac emalı və mebel istehsalı

7.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Lənkəran iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı (xüsusilə sitrus bitkiçiliyi), güclü turizm potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Aran iqtisadi rayonu

Tərkibinə Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göycay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zərdab inzibati rayonları, Şirvan, Mingəçevir və Yevlax şəhərləri daxildir.

Aran iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

Aran iqtisadi rayonunda kimya, maşınqayırma, yüngül və yeyinti sənayesi, tikinti materialları istehsalı sənaye sahələri inkişaf etmişdir. Rayonun kənd təsərrüfatı coxsahəli olmaqla əsasən pambıqçılıq, taxılçılıq, üzümçülük, subtropik meyvəçilik, bostan və tərəvəzçilikdən ibarətdir. İqtisadi rayonun iqtisadiyyatında əsasən suvarma əkinçiliyi və heyvandarlıq daha çox inkişaf etmişdir. Əkinçilik isə əsasən suvarma əkinçiliyinə əsaslanır. Respublikada istehsal olunan pambığın 90%-i və üzümün 20%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. İqtisadi rayonda bir sıra pambıqtəmizləmə zavodları, sapəyirmə, pambıq-parça toxuma, tütün fermentləmə, xalça toxuma, gön-dəri və s. müəssisələr fəaliyyət göstərir. Rayonun yeyinti sənayesi çörək, yağ-süd, pendir, unüyütmə və konserv zavodları və s. ilə təmsil olunur.

Aran iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna daxil olan kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, iqtisadi rayona daxil olan rayonlarda sahibkarlıq iqtisadiyyatın əksər sahələri ilə təmsil olunur. Kənd təsərrüfatı sahəsi aparıcı sahə olmaqla, elm tutumlu sahibkarlığın inkişafı istiqamətində müəyyən irəliləyiş hiss olunur. İqtisadi rayonda maşınqayırma və kimya sənayesi sahələri üzrə kredit müraciətlərinin dinamikasında müsbət tendensiya vardır. Sahibkarlıq subyektləri tərəfindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna təqdim olunan istehsal və emal yönümlü investisiya layihələrinin əsas məğzi isə məhsul istehsalı prosesinə müasir (beynəlxalq standartlara cavab verən) texnologiyaların tətbiq edilməsidir. Investisiya layihələri üzrə güzəştli kredit vəsaitinin təyinatı müəyyən tikinti-quraşdırma işlərinin aparılmasına, maşın və mexanizimlərin, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin alınması və s. olmuşdur.

2007-2008-ci illərdə Aran iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 86%)

- heyvandarlıq (ət, süd, pendir, yun istehsalı-sahədə xüsusi çəkisi – 77.3%);
- əkinçilik (taxılçılıq, pambıqçılıq, bostan məhsulları-sahədə xüsusi çəkisi – 10.2%);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı-sahədə x. ç. – 5.2%);
- bağçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 1.8%);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – 1.8%);
- quşçuluq (sahədə xüsusi çəkisi – 1.5%);
- tərəvəzçilik (sahədə xüsusi çəkisi – 0.8%);
- balıqçılıq (nohur) (sahədə xüsusi çəkisi – 0.8%);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 0.8%).

İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatı sahəsi aparıcı sahə hesab olunur və əksər yarım sahələrlə təmsil olunur. Kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, digər iqtisadi rayonlarda olduğu kimi Aran iqtisadi rayonunun kənd təsərrüfatında heyvandarlığın xüsusi çəkisi böyükdür. Bu da onunla izah olunur ki, iqtisadi rayona daxil olan rayonların hamısında heyvandarlıq ənənəvi peşə vərdisidir və əhalinin böyük əksəriyyətinin əsas məşğuliyyəti hesab olunur. Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə Fonda daxil olan kredit müraciətlərində heyvandarlıq (iri və xırda buynuzlu) və əkinçiliyin xüsusi çəkisi digər alt sahələrə nisbətən daha çoxdur.

Yeyinti sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 3.5%)

- çörək istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 32.0%);
- sərinləşdirici içkilər və meyvə şirələri istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 20.0%);
- un istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.0%);
- un məmulatları istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 12.0%);
- qənnadı məhsullarının istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 8.0%);
- şəkər və şəkər tozu istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – 8.0%);
- şərabçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 4.0%);

- pivə istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **4.0%**).

Yüngül sənaye istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi – 0.4%)

- tikişçilik (sahədə xüsusi çəkisi – **33.4%**);
- xalçaçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – **33.3%**);
- ayaqqabı istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **33.3%**).

Maşınqayırma sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. çəkisi – 0.1%)

- neft mədən avadanlıqları, kənd təsərrüfatı texnikaları üçün ehtiyat hissələrinin istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **100%**).

Kimya sənayesi (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.3%)

- polietilen, rezin, kauçuk məmulatları və sair istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **50%**);
- yod (texniki və kristal) istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **50%**).

Müxtəlif (digər) sənaye sahələri istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.3%)

- şüşə və şüşə məmulatlar istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **100%**);

Xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 1.2%)

- kənd təsərrüfatı texnikasına qulluq (sahədə xüsusi çəkisi – **44.4%**);
- soyuducu kameralarının quraşdırılması (sahədə xüsusi çəkisi – **55.6%**);

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 5.4%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, kərpic, keramika məhsulları, qırmadaş, plastik boru və aksesuarları, beton, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl və s.) istehsalı-sahədə x. ç. – **94.9%**);
- sement istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **5.1%**);

Ağac emalı və mebel istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 1.7%)

- mebel istehsalı (sahədə xüsusi çəkisi – **100%**).

Turizim sektoru (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.6%)

Tibbi xidmət (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 0.6%)

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Aran iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- texniki bitkiçilik (pambıqçılıq, üzümçülük, şəkər çuğunduru);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik (o cümlədən istixana şəraitində) və bostançılıq;
- sənaye quşçuluğu;
- arıçılıq (o cümlədən, balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

2.Yeyinti sənayesi

- kənd təsərrüfatı xammalına (ət, süd, pambıq) əsaslanan emal sahələri;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- meyvə-tərəvəz emalı;
- çörək, un və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı.

3.Yüngül sənaye

- toxuculuq;
- tikişçilik.

4.Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materialı (sement) istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyalar istehsalı
- digər tikinti materialları istehsalı.

5.Kimya sənayesi

6.Maşınqayırma sənayesi

7.Ağac emalı və mebel istehsalı

8. Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Aran iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesi potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu

Tərkibinə Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları və Xankəndi şəhəri daxildir.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda ənənəvi və tarixi əmək vərdişlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələrinə dair:

İqtisadi rayonun sənayesi əsasən yerli kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanır. Sənayenin strukturunda yüngül və yeyinti sənayesi aparıcı sahələrdir. Şərabçılıq, müxtəlif meyvə-tərəvəz konservi sənayesi, unüyütmə və çörəkbişirmə yeyinti sənayesinin əsas sahələridir. Yüngül sənaye toxuculuq, tikiş, xalçaçılıq və ipəkçiliklə təmsil olunur. Rayonun iqtisadiyyatının əsasını isə kənd təsərrüfatı təşkil edir. başlıca sahələr isə pambıqçılıq, üzümçülük, bağçılıq və heyvandarlıq.

2007-2008-ci illərdə Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətləri iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə etmişdir:

Kənd təsərrüfatı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə xüsusi çəkisi – 98.2%)

- heyvandarlıq (ət və süd istehsalı) (sahədə xüsusi çəkisi – 87.0%);
- əkinçilik (taxıl) (sahədə xüsusi çəkisi – 5.6%);
- üzümçülük (sahədə xüsusi çəkisi – 1.9%);
- kənd təsərrüfatı məhsullarının (meyvə, tərəvəz, ət, süd) emalı (sahədə x. ç. – 3.7%);
- arıçılıq (sahədə xüsusi çəkisi – 1.9%).

Tikinti materialları istehsalı (iqtisadi rayon üzrə ümumi müraciətlərdə x. ç. – 1.8%)

- digər tikinti materialları (alüminium və plastik qapı-pəncərə, qırmadaş, qum-çınqıl) istehsalı (sahədə x. ç. – 100%).

İqtisadi rayonun Şuşa və Xankəndi şəhərləri, Ağdam, Xocalı, Cəbrayıl, Füzuli, Xocalı, Xocavənd rayonları 1992-93-cü illərdə erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal edilmişdir.

Aparılmış təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini prioritet hesab etmək olar:

1.Kənd təsərrüfatı

- cins heyvandarlıq;
- texniki bitkiçilik (üzümçülük);
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- sənaye quşçuluğu.

2.Yeyinti sənayesi

- kənd təsərrüfatı xammalına (ət, süd) əsaslanan emal sahələri;
- çörək və un istehsalı.

3.Yüngül sənaye

- Toxuculuq.

4.Tikinti materialları istehsalı

- mineral-tikinti xammalına (qum, çınqıl) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- digər tikinti materialları istehsalı.

5.Digər sahələr (logistik mərkəz, taxıl anbarı)

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun zəngin kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesi potensialının mövcud olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi daha məqsəduyğundur.

Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu

Tərkibinə Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan və Qubadlı rayonları daxildir.

İqtisadi rayonun ərazisi faydalı qazıntılarla zəngindir. Respublika üzrə mineral suların 37%-i, tikinti daşlarının (üzlük tikinti daşlarının 30%-i) 42%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Kəlbəcər inzibati rayonu qızıl yataqları və müalicə xarakterli mineral isti su

ilə zəngindir. İqtisadi rayonun iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Başlıca sahələr isə heyvandarlıq və arıçılıqdır. İqtisadi rayonun kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar ümumi ərazinin yalnız 30%-ni təşkil edir. Bu iqtisadi rayonun iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı tutur.

İqtisadi rayonun bütün inzibati rayonları 1992-1993-cü illərdə erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal edilmişdir.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının bütün iqtisadi rayonları üzrə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və tibbi xidmət prioritet istiqamət kimi qəbul edilməlidir.

III. Azərbaycan Respublikasının 2002-2008-ci illər üzrə xarici ticarətinin (idxal-ixrac) təhlili və Xalis İxrac İndeksi metodundan istifadə edərək respublikanın ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Ümumiqtisadi islahatların *prioritet istiqamətlərinin* qəbul edilməsi və daxili bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, nəticə etibarlı ilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına imkan verməklə, yerli istehsalın dövlət himayəsinə o qədər də arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması üçün əlverişli şəraiti təmin edə bilər. Bu isə daha çox ixrac yönümlü iqtisadiyyata malik olan ölkələrdə aparılan iqtisadi islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən isə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə ilk növbədə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin üstünlüyü təmin olunmaqla tədiyyə balansının möhkəmləndirilməsi məqsədilə ixracın stimullaşdırılması üzrə tədbirlər görülməli, səmərəli ixrac üçün ümumi yardımı saxlamaqla ixrac yönümlü istehsalın *prioritet sahələri* müəyyən edilməli və bu istiqamətdə ixtisaslaşan sahələrdə stimullaşdırma sistemini formalaşdırmaq lazımdır. Tədiyyə balansının yaxşılaşdığı təqdirdə isə daxili bazarın müdafiəsi tədbirlərinin yumuşaldılması istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmalıdır. Bundan sonra isə ixrac yönümlü istehsal kompleksinin yaradılması və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər genişləndirilməli və xarici iqtisadi fəaliyyətin milli tənzimləmə sistemi beynəlxalq hüquq normaların və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş prinsiplərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Müasir mərhələ də Azərbaycan Respublikasına xarici investisiyaların cəlb edilməsi iqtisadiyyatın sabtlaşmasına, ümumi kapitalın artırılmasına, iqtisadi səmərəliliyin stimullaşdırılmasına, iqtisadiyyatın yeni sektorlarının yaradılmasına və ölkənin milli sərvətinin artırılmasına zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və sağlam təməl prinsipləri üzərində qurulması, xarici ticarətin liberallaşdırılması kursunun ardıcıl və davamlı olaraq reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın

dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasını gücləndirmiş və ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin strateji istiqamətinə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə götürdükdə isə liberallaşma siyasəti real bazar münasibətlərinin təşəkkülü baxımından olduqca əlverişlidir. Belə ki, liberallaşma ölkənin (idxalın liberallaşdırılması) antiinhisar siyasətinin reallaşdırılmasında, iqtisadiyyatın səmərəli inkişafında, milli istehsalçıların (ixracın liberallaşdırılması) yeni satış bazarı əldə etmələrinə şərait yaradır. Lakin dünya təcrübəsi də sübut edir ki, liberallaşma və himayədarlıq beynəlxalq ticarətin əsas cəhətlərindən olsada, bu iki cəhət arasında əlaqəliliyin pozulması, başqa sözlə desək ifrat liberallaşma (yaxud ifrat proteksionizm) milli iqtisadiyyatda tərəddüdlərin və ziddiyyətlərin meydana gəlməsinə, maraqlar balansının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, özünün xarici ticarət rejimlərini dünya bazarı tələblərinə uyğunlaşdırmaqla dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyanı istiqamət götürən Azərbaycan Respublikası, xarici ticarətin liberallaşdırılmasını qarşıya qoyulmuş məqsəd deyil, iqtisadi inkişafa yönələn mühüm vasitə kimi reallaşdırmalıdır.

Dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qlobalaşdığı müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli, əhəmiyyətli dərəcədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin məqbul genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasından asılıdır. Bu onunla şərtlənir ki, dünya təsərrüfat sistemində fəal surətdə qoşulmaqla dövlətlər, bir tərəfdən özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadıqları halda cəmiyyətin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi qazanmaq və s. bu kimi mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə, özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanları əldə etmiş olurlar.

Milli iqtisadiyyatın *prioritet sahələrinin* müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə məqsədyönlü investisiya siyasətinin reallaşdırılması sosial-iqtisadi inkişafı stimullaşdıran əsas amillərdən biri hesab edilir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində Azərbaycanın

yerini müəyyənləşdirərkən onun tarixi inkişaf təcrübəsi, resurs potensialı, geosiyasi vəziyyəti və sair amillər əsas götürülür. Ölkəmizin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı strategiyası reallaşdırılarkən isə iqtisadiyyatın *prioritet sahələrinin* sürətlə inkişaf etdirilməsi və daxili bazarın zərərli xarici təsirlərdən qorunması nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası ilk növbədə aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlərin reallaşdırılmasını tələb edir:

- milli iqtisadiyyatın *prioritet (mütərəqqi) sahələrinin* inkişaf etdirilməsi və tədricən dünya standartlarına uyğun gələn idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və onun dünya təsərrüfat sistemi ilə əlaqələndirilməsi;
- ölkənin idxal olunan məhsullara tələbatının azaldılması və onun milli məhsul istehsalının artırılması hesabına tam təmin edilməsi;
- regionların ixrac potensialının artırılması;
- ixrac əməliyyatlarında ölkənin iqtisadi mənafeələrinin gözlənilməsi.

Yuxarıda qeyd edilən tədbirlərin reallaşdırılması respublikamızın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasını təmin etməklə, milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan verəcəkdir.

Müasir mərhələdə sahibkarlıq sektorunun inkişafının başlıca məsələlərindən biri ixrac yönümlü sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsidir. Azərbaycan zəngin ixrac potensialına malikdir. Bu potensialın reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ölkəmizin xarici-ticarət əlaqələri genişlənməmişdir. 2008-ci ildə respublikamızın müəssisə və təşkilatları, özəl qurumları tərəfindən dünyanın **141** ölkəsi ilə idxal-ixrac əməliyyatları aparılmışdır. Xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi **54 920.2** milyon ABŞ dolları səviyyəsində olmuş, o cümlədən ixrac **47752.6** milyon ABŞ dolları, idxal isə **7138.6** milyon ABŞ dolları təşkil etmiş, ölkə üzrə **40 614.0** milyon ABŞ dolları məbləğində müsbət xarici ticarət saldosu yaranmışdır. Lakin nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində vəziyyəti xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstərici olan xarici ticarət saldosunun belə bir səviyyədə olması yalnız mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsullarının ixracı hesabına mümkün olmuşdur (ötən il mineral

yanacaq, neft və neft emalı məhsullarının ixracda xüsusi çəkisi **97 faizi** keçmişdir). Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ixracının həcmində kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi çəkisi aşağı olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin təhlilini aparmaqda əsas məqsəd respublikanın idxal və ixracının müasir vəziyyətini qiymətləndirmək, onun strukturunda əsas yer tutan məhsulları müəyyən etmək, ixrac yönümlü və idxalı əvəz edəcək istehsalların dəstəklənməsi və bu istiqamətdə mövcud olan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin reallaşdırılmasının izahını verməkdir.

Qeyd olunan bölmə üzrə 2002-2008-ci illəri əhatə edən dövr təhlil illəri olaraq götürülmüşdür. Çünki beynəlxalq təcrübədən də məlumdur ki, hər hansı bir təhlil prosesi üçün ən azı 6 (altı) müşahidə ilinin götürülməsi daha effektiv nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir. Odur ki, bu bölmədə ölkəmizin 2002-2008-ci illəri əhatə edən xarici ticarət dövrü üzrə təhlillər aparılmış və müvafiq təkliflər verilmişdir.

2002-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi

mln. manat

2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008	
İdxal	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal	İxrac
1660.0	2149.9	2624.9	2587.3	3514.3	3598.7	4207.1	4345.2	5263.2	6359.9	5662.8	6037.1	7138.6	47752.6
Saldo		Saldo		Saldo		Saldo		Saldo		Saldo		Saldo	
489.9		- 37.6		84.4		138.1		1 096.7		374.3		40 614.0	
XTD*		XTD*		XTD*		XTD*		XTD*		XTD*		XTD*	
3 809.9		5 212.2		7 113.0		8 552.3		11 623.1		11 699.9		54 920.2	

*Xarici Ticarət Dövriyyəsi

Ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatında, xarici ticarətin qiymətləndirilməsi üçün mal və xidmətlərin ixracı və idxalının ümumi daxili məhsulda payını xarakterizə edən göstəricidən istifadə edirlər. Bu göstərici müvafiq olaraq “ixrac” və ya “idxal” kvotası adlanır. Bu göstəricilər iqtisadiyyatın açıqlığının (proteksionist siyasətin minimum səviyyədə olması, iqtisadiyyata xarici investisiya qoyuluşları, əlverişli idxal-ixrac əməliyyatları və s.) miqdar indikatorları hesab edilir. Onların kombinasiyası ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının dünya bazarı ilə əlaqələrinin miqyası haqqında təsəvvür yaradır (ölkəmizin dünya ticarətində payı

0.015%, dünya ixracında isə 0.01% təşkil edir). Qeyd etdiyimiz kimi, ixrac kvotası ixracın ÜDM-ə nisbəti kimi müəyyən olunur. Bu göstəricilərin yeganə çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, ÜDM-ə elə xidmət növləri daxil edilir ki, onlar beynəlxalq əmtəə mübadiləsində iştirak etmirlər. Lakin kvotanın həcmi ölkənin dünya bazarından az və ya çox asılı olmasını müəyyən edir. Bütün hallarda ölkənin inkişaf səviyyəsi onun dünya bazarından nə dərəcədə asılılığının göstəricisidir.

Ölkəmizin 2002-2008-ci illər üzrə xarici ticarət dövriyyəsinin təhlili görürük ki, illər üzrə idxal və ixracın artımı yükəsalən xəttlə davam etmişdir. Lakin illər üzrə ixracın strukturuna nəzər salanda isə bu artımın məhz neft amili ilə bağlı olması heç də müsbət göstərici hesab edilə bilməz. Başqa sözlə ölkə ixracının formalaşan strukturu baxımından vəziyyəti qənaətbəxş deyildir. Belə ki, 2002-ci ildə respublikanın ixracında mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsullarının xüsusi çəkisi **89.7** faiz, 2003-cü ildə **86.1** faiz, 2004-cü ildə **82.6** faiz, 2005-ci ildə **76.8** faiz, 2006-cı ildə **84.8** faiz, 2007-ci ildə **81.7** faiz, 2008-ci ildə isə **97** faizdən çox olmuşdur. Təhlil göstərir ki, 2002-2008-ci illər ərzində sözü gedən məhsulların ixracda xüsusi çəkisi 2005-ci il istisna olmaqla **80** faizdən aşağı olmamışdır. İxracın strukturunda neft və neft məhsullarının payının böyük olması, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etmiş ölkələrin xammal bazasına çevrilmək təhlükəsi yaratmışdır. Lakin ölkə iqtisadiyyatında ümumi inkişaf meyillərinin meydana gəlməsi, sistemli islahatların aparılması və ildən ilə neft gəlirlərinin iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi siyasətinin start götürməsi ümidverici hal kimi qiymətləndirilə bilər.

2002-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ixracının strukturunda (mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsulları istisna olmaqla) əsas yer tutan məhsullar aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları (artan dinamika ilə);
- yeməli meyvələr və qoz-fındıq, sitrus bitkiləri (artan dinamika ilə);
- qəhvə, çay, mate və ədviyyatlar (artan dinamika ilə);
- yağlı toxum və meyvələr, digər toxum, dərman bitkiləri (azalan dinamika ilə);

- heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar (artan dinamika ilə);
- tərəvəz, meyvə, qoz-fındıq və bitkilərin emalı məhsulları (artan dinamika ilə);
- spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə (artan dinamika ilə);
- tütün və tütünün sənaye əvəzediciləri (2002-2006-cı illərdə artan, 2007-2008-ci illərdə azalan dinamika ilə);
- qeyri üzvi kimyanın məhsulları, qiymətli metallar (2007-2008-ci illər azalan)
- kimyəvi üzvi birləşmələr (artan dinamika ilə);
- plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- emal olunmamış gön (xəzdən başqa) və aşılammamış dəri (artan dinamika ilə);
- pambıq (azalan dinamika ilə);
- digər hazır toxuculuq məmulatları, işlənmiş geyimlər (artan dinamika ilə);
- qara metallar (artan dinamika ilə);
- nüvə reaktorları, qazanlar, avadanlıq və mexaniki qurğular, onların hissələri (artan dinamika ilə);
- elektrik maşınları və avadanlıqları, aparaturlar, onların hissələri (artan dinamika ilə);
- gəmilər, qayıqlar və üzən konstruksiyalar (artan dinamika ilə).

2002-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının idxalının strukturunda (mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsulları istisna olmaqla) əsas yer tutan məhsullar aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- ət və əlavə ət qida məhsulları (artan dinamika ilə);
- süd məhsulları, quş yumurtası, təbii bal və heyvan mənşəli digər ərzaq məhsulları (artan dinamika ilə);
- tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları (2002, 2003, 2006, 2007-ci illərdə çox, 2004, 2005 və 2008-ci illərdə isə az);
- dənli bitkilər (artan dinamika ilə);
- heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar (artan dinamika ilə);
- şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları (artan dinamika ilə);

- taxıldan, undan və ya süddən alınan hazır məhsullar, unlu qənnadı məhsulları (artan dinamika ilə);
- tütün və tütünün sənaye əvəzediciləri (artan dinamika ilə);
- duz, kükürd, torpaq və daş, əhəng və sement (artan dinamika ilə);
- flizlər, şlaklar və kül (artan dinamika ilə);
- əczaçılıq məhsulları (artan dinamika ilə);
- sabun, yuyucu vasitələr və analogi məmulatlar (artan dinamika ilə);
- digər kimyəvi məhsullar (artan dinamika ilə);
- plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- kauçuk, rezin və onlardan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- kağız, karton və ondan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- kitablar, qəzetlər və digər poliqrafiya məmulatları (artan dinamika ilə);
- ayaqqabı, ketrlər və analogi məmulatlar (2002-2006-cı illərdə artan, 2007-2008-ci illərdə isə azalan dinamika ilə);
- keramika məmulatları (artan dinamika ilə);
- qara metallar (artan dinamika ilə);
- qara metallardan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar (artan dinamika ilə);
- azqiyətli metallardan alətlər, qurğular, bıçaq, qaşığı, çəngəllər (artan dinamika ilə);
- nüvə reaktorları, qazanlar, mexaniki qurğular, onların hissələri (artan dinamika ilə);
- elektrik maşınları və avadanlıqları, aparatura, onların hissələri (artan dinamika ilə);
- quru nəqliyyat vasitələri (dəmiryol nəqliyyat vasitələrindən başqa) və onların hissələri (artan dinamika ilə);
- dəmiryol lokomotivləri və tramvay vaqonları, digər dəmiryol nəqliyyat vasitələri (artan dinamika ilə);
- gəmilər, qayıqlar və üzən konstruksiyalar (artan dinamika ilə);

- optik, fotoqrafik, ölçü, nəzarət, tibbi və ya cərrahiyyə alətləri və aparatları (artan dinamika ilə);
- mebel, yataq ləvazimatları, işıqlandırıcı avadanlıqlar, yığma inşaat konstruksiyaları (2002-2005-ci illərdə artan, 2006-2007-ci illərdə azalan dinamika ilə).

Azərbaycan Respublikasının güclü kənd təsərrüfatı potensialı mövcuddur. Bu potensialdan səmərəli və məqsədyönlü istifadə edilməsi müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edə bilər. Ölkəmizin əsas idxal mallarının strukturu göstərir ki, bu məhsulların böyük əksəriyyətini istehsal etmək, daxili tələbatı dolğun ödəmək, hətta onların ixracını stimullaşdırmaqla dünya bazarlarına reallaşdırılmasını təmin etmək mümkündür. Düzdür respublikamız müəyyən kənd təsərrüfatı məhsulları və onun xammalı əsasında formalaşan yeyinti sənayesi məhsulları (meyvə və tərəvəzlər, qoz-fındıq, sitrus bitkiləri məhsulları, qəhvə, çay, maté, pambıq) ilə müqayisəli üstünlüyə malikdir, lakin bu o demək deyil ki, digər mühüm kənd təsərrüfatı məhsulları ilə oxşar nəticəyə nail olmaq mümkün deyildir. Məsələn, respublikamız hazırda ət, ət məhsulları, süd məhsulları, yumurta, təbii bal və heyvan mənşəli digər ərzaq məhsullarının, dənli bitkilərin, un və süddən alınan hazır məhsullar, unlu qənnadı məhsulları (taxıl), duz və s. idxalçısı kimi çıxış edir. Lakin respublikamızın sözü gedən məhsulları istehsal etmək, daxili tələbatı dolğun ödəmək üçün yetərinə potensial imkanları və əlverişli şəraiti vardır.

İqtisadi rayonlar üzrə sahibkarlıq subyektlərinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna kredit vəsaitinin alınması məqsədilə etdikləri kredit müraciətlərinin (investisiya tələbatlarının) də təhlili göstərir ki, rayonlarımızda kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı xammalına əsaslanan yeyinti sənayesinin güclü potensialı mövcuddur. Lakin kənd təsərrüfatı ilə onun məhsullarının emalı arasındakı inteqrasiyanın zəif inkişafı özünü göstərməkdədir. Başqa sözlə respublikanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatının inkişafı səmərəli aqrar-sənaye inteqrasiyasının formalaşdırılmasını zəruri edir.

2002-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatları üzrə xalis ixrac indeksinin hesablanması:

Aşkar Müqayisəli üstünlük göstəricisi xalis ixrac indeksidir (RCA_{NERij}). Xalis ixrac indeksi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$RCA_{NERij} = X_{ij} / (X_{ij} + M_{ij})$$

burada X_{ij} malının (xidmətin) j ölkəsi tərəfindən ixracı və M_{ij} i malının j ölkəsi tərəfindən idxalıdır.

Bu indeksin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkələr hər hansı bir malı və ya xidməti idxal etdiklərindən daha çox ixrac edirlərsə onda, onlar bu məhsul üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdirlər. Lakin, əgər biz miqyasına görə böyük və kiçik ölkəni müqayisə ediriksə, o zaman tək xalis ixracın (ixrac minus idxal) nəzərə alınması səhv olardı. Bu səbəbdən, xalis ixrac həmin məhsulun ölkədən ixracı və ölkəyə idxalının cəminə bölünür. Xalis ixrac indeksinin kəmiyyəti mənfi bir “minimum”u (ölkə ancaq sözü gedən malı idxal edir) və müsbət bir “maksimum”u (ölkə bu malı ancaq ixrac edir) arasında dəyişir. İndeksin kəmiyyətinin mənfi ədəd olması müqayisəli üstünlüyün olmamasına, müsbət ədəd olması isə belə üstünlüyün mövcudluğuna dəlalət edir.

Ölkənin müqayisəli üstünlüklərin hesablanması üzrə Balassa və xalis ixrac indeksləri üzrə nəticələr çox cüzi fərqləndiyindən, ixrac məhsulları üzrə xalis ixrac indeksinin hesablanması məqsədəuyğun olardı. Belə ki, Balassa indekslərinin hesablanması zamanı yalnız ixrac göstəricilərindən istifadə edildiyi, halda xalis ixrac indeksinin hesablanması zamanı həm ixrac, həm də idxal göstəricilərindən istifadə olunur. Aparılmış təhlillər göstərir ki, Balassa indeksinə görə müqayisəli üstünlüyə malik olan mallar (bəzi qeyri-neft məhsulları istisna olmaqla), eyni qayda da xalis ixrac indeksinə görə də müqayisəli üstünlüyə malikdirlər. Bununla yanaşı xalis ixrac indeksləri üzrə hesablamaların müəyyən üstünlükləri də vardır. Məsələn, Balassa indeksinə görə ölkə hər hansı bir məhsulla müqayisəli üstünlüyə malik deyil, lakin müsbət xalis ixrac indeksinə malikdir. Lakin dövlət müsbət xalis ixrac indeksinə malik olan məhsul növləri üzrə ixracın

stimullaşdırılması tədbirlərini reallaşdırmaqla bu məhsul növləri üzrə aşkaq müqayisəli üstünlüyü əldə edə bilər. Yəni ixrac məhsulları üzrə xalis ixrac indeksi göstəricilərinin hesablanması, məhz belə məhsulların siyahısının əldə edilməsinə şərait yaradır. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, 2003-2007-ci illərdə ölkəmizin xalis ixac indeksinin orta göstəricisi hesablanmış və bu göstəricilərin aid olduğu məhsulların strukturu müəyyən edilmişdir. Bu məhsullar aşağıdakılardan ibarətdir:

- kartof;
- təzə tərəvəz və meyvə;
- çay;
- biyan kökü;
- şəkər çuğunduru;
- nərə kürüsü;
- meyvə və tərəvəz konservləri;
- meyvə tərəvəz şirələri;
- spirtli içki (araq);
- asiklik spirtlər və onların törəmələri;
- alüminium oksidləri;
- mis qırıntıları və tullantıları;
- emal olunmamış alüminium;
- etilen polimerləri (ilkin formada);
- kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar;
- pambıq lifi;
- pambıq iplik;
- sintetik kompleks saplardan parçalar;
- toxuculuq materiallarından qablaşdırma üçün kisə və paketlər;
- heyvan (iri və xırda buynuzlu) dəriləri;
- qara metallardan yarımfabrikatlar;

Aparılmış təhlillər onu göstərir ki, hazırda Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac siyasətinin optimallaşdırılması istiqamətində dəyişikliklərinin aparılmasına, həmçinin *ixracın prioritet istiqamətləri* üzərində iqtisadi üsullara əsaslanan dövlət siyasətinin gücləndirilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının ixracının hazırkı strukturu və coğrafiyası onu qeyd etməyə əsas verir ki, qısa müddət ərzində struktur islahatları aparmaqla ixrac siyasətinin optimallaşdırılması istiqamətində dövlət proqramı işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Əvvəlki illərlə müqayisədə ixracın ümumi həcmnin artması heç də ölkədə ixrac yönümlü istehsal sahələrinin (ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsalının) inkişafı kimi qiymətləndirilə bilməz. Digər tərəfdən xarici ticarət şərtlərinin hər il Azərbaycan Respublikasının xeyrinə dəyişməsinə də birmənalı şəkildə müsbət hal kimi də qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Belə ki, bu müsbət dəyişmə, əsasən, ölkə iqtisadiyyatının idxal yönümlülüyü nəticəsində idxal qiymətləri indeksinin aşağı düşməsi, bu göstəricinin artımı isə, neft və neft məhsullarının dünya bazar qiymətlərinin qalxması ilə əlaqədar olaraq ixrac qiymətləri indeksinin kəskin şəkildə yüksəlməsi hesabına olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının ixrac siyasətinin və strategiyasının formalaşmasında xarici investisiyalar və neft amili özünü daha qabarıq göstərir. Xarici investisiyaların böyük hissəsinin neft-qaz sektoruna yönəlməsi bir tərəfdən respublikanın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasını gücləndirsə də digər tərəfdən də ixracın strukturunda neft və neft məhsullarının üstün mövqe tutması ölkənin xarici ticarət balansının dünya yanacaq bazarındakı qiymət dəyişmələrindən asılılığına səbəb olur. Dünya təcrübəsi də göstərir ki, xarici ticarətin strukturunun bir-iki məhsuldan ibarət olması, ölkənin xarici ticarətini həmin məhsulların dünya bazarındakı konyuktura vəziyyətindən asılı edir. Hazırkı mərhələdə ölkə ixracının əsasını neft və neft məhsulları təşkil etdiyindən vəziyyəti heç də qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Belə ki, respublikanın neft məhsullarının ixrac olunduğu ölkələrdəki hər hansı bir siyasi və iqtisadi dəyişiklik, həmçinin dünya bazarında neftin qiymətindəki tərəddüdlər (dəyişmələr) ölkənin xarici ticarətinə birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət sferasında müsbət meyllərin davamlı olması üçün neft gəlirləri hesabına əldə edilmiş maliyyə vəsaitlərini iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna məqsədyönlü istiqamətləndirməklə milli iqtisadiyyatın tarazlı inkişafını təmin etmək mümkündür. Qeyd edilənlərlə yanaşı ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaları cəlb etməklə ixrac-istehsal sferasını, ixrac bazarının genişləndirilməsini və ixracın mal strukturunun təkmilləşdirilməsini təmin etmək mümkündür. Aparılmış təhlillər onu göstərir ki, respublikanın əsas idxal mallarının strukturunda uzaq xarici ölkələrin payının artması meylləri müşahidə edilmiş, ixracın strukturunda hazır maşın və avadanlıqlar demək olar ki, yox olmuş, ixrac əsasən neft və neft məhsullarına əsaslanmışdır. İxracda xammal və aralıq məhsulların xüsusi çəkisi **97 faizi** keçmiş, son məhsulların xüsusi çəkisi isə müvafiq olaraq azalmışdır. İdxalda isə əksinə, son məhsulların, xüsusilə xalq istehlakı malların, maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisi artmışdır. Bununla yanaşı idxal mallarının bir qisminin ümumiyyətlə ölkədə istehsal olunmadığını, istehsal edilən analoji məhsulların isə daxili tələbin ödənilməsinə kifayət etmədiyini, əksər hallarda isə parametrlərinə görə idxal olunan mallardan geridə qaldığının şahidi olarıq. Buna əsas səbəb kimi xarici iqtisadi siyasətin konyunktur istiqamətinin güclənməsi və hələ də formalaşmaması, xarici iqtisadi əməkdaşlığın ticarət modeli (istehsal-investisiya modeli əsasında isə əməkdaşlıq çox az səviyyədə aparılır) üzrə həyata keçirilməsi, iqtisadi əlaqələrin coğrafi strukturunun dəyişməsidir (ixracda MDB ölkələrinin xüsusi çəkisinin tədricən aşağı düşməsi və uzaq xarici ölkələrin payının artması). Təcrübə göstərir ki, hazır məmulatlarla, maşın və avadanlıqlarla, onların hissələri ilə, uzunmüddət istifadə edilən istehlak malları ilə, bir sözlə ixracın mütərəqqi strukturunu formalaşdıran mallarla xarici ticarət məhz *istehsal-investisiya* əməkdaşlığı modeli əsasında aparıla bilər. Müasir dövrdə açıq bazarda, müstəqil tərəf-müqabillər arasındakı birdəfəlik əqdlərə əsaslanaraq hazır məhsulların ixracını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmək, ixracın sabit artımına nail olmaq imkanları çox cüzdür. Belə ki, müasir mərhələdə bu qrup mallarla xarici ticarət dövriyyəsi demək olar ki, bütövlükdə transmilli korporasiyalar çərçivəsində həyata keçirilir. Bu isə yuxarıda qeyd edilən modelin adından göründüyü kimi birbaşa

xarici investisiyaların cəlb edilməsi (bu da öz növbəsində göstərilən nəticəni əldə etməyə imkan verən sahələrə cəlb edilməsi) şərti daxilində mümkündür. Başqa sözlə desək, hazırkı dövrdə ölkəmiz özünün xarici iqtisadi siyasətini istehsal-investisiya modeli əsasında qurmalı və beynəlxalq əməkdaşlıq sistemlərinə daxil olmaq istiqamətində mütərəqqi addımlar atmalıdır.

Ümumiyyətlə aparılmış təhlillərə əsaslansaq, Azərbaycan Respublikasının *ixrac strategiyasının* müasir vəziyyətini aşağıdakı kimi səciyyələndirə bilərik:

- ixracın strukturunun qənaətbəxş olmaması (belə ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi hazırda da ölkənin ixracının əsasını neft və neft məhsulları təşkil edir);
- ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən özəl sektor subyektlərinin sayının artmasında müəyyən irəliləyişlərin baş verməsi;
- ixrac siyasətinin tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin rolunun artması;
- ixracla bağlı valyuta-kredit əməliyyatlarında kommersiya banklarının rolunun artması və s.

Yuxarıdan qeyd olunduğu kimi ixrac strategiyası üzrə müsbət meyillər özünü göstərsə də Azərbaycan Respublikasının qısa müddət ərzində xarici ticarət strukturunun hazır məhsullardan ibarət olması o qədər də inandırıcı görünmür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatı inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur və dünya bazarının tələblərinə cavab verə biləcək məhsul istehsal etmək imkanları tədricən artır. İxracda müasir tipli texnika və texnologiyalar demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Lakin dövlət əsaslandırılmış iqtisadi siyasət həyata keçirməklə, respublikanın mövcud ixrac potensialının və ixrac yönümlü məhsullar istehsalının artırılmasını, həmçinin ixraca yönəl biləcək məhsullar istehsal edən sahələrə investisiyaları cəlb etməklə xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmasını sürətləndirə bilər. Eyni zamanda ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin reallaşdırılmasının vacib elementi kimi, ixrac qabiliyyətli, dünya bazarında rəqabətə dözə biləcək məhsul istehsalı sahələrinin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən xüsusi proqramlar həyata keçirilməli, özəl sektor subyektlərinə birbaşa (dotasiyalar, güzəştli kreditlər, subsidiyalar) və dolay (vergi güzəştləri, ixracın sığortalanması və s.) vasitələrlə köməklik

göstərilməlidir. Eyni zamanda dövlət milli istehsalçıların maraqlarının təmin edilməsinə yönəldilmiş qanunların qəbul edilməsini, xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində konkret milli siyasətin formalaşdırılmasını, müvafiq xarici iqtisadi strategiyanın işlənilib hazırlanmasını həyata keçirməlidir.

Azərbaycan Respublikasının dünya bazarında mövqelərinin zəifliyinin digər əsas səbəblərindən biri də milli istehsalın rəqəbətqabiliyyətinin aşağı səviyyədə olmasıdır. Lakin bununla belə, ixracın stimullaşdırılması üzrə məqsədyönlü siyasətin lazımı səviyyədə həyata keçirilmədiyini də nəzərdən qaçırmaq olmaz. Burada bir məqama xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. İlk növbədə, xarici iqtisadi əməkdaşlıq sferasında öz əksini tapan iqtisadiyyatımızdakı struktur problemlərin (hasiledici sahələrin böyük xüsusi çəkisi, dərin emal səviyyəli məhsul istehsal edən sahələrin vəziyyətinin qənaətbəxş olmaması və s.) həlli istiqamətində tədbirlər görülmədiyi bir vaxtda bu cür siyasətin həyata keçirilməsi vəziyyətin daha da mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bu qeyd edilənlər heç də yanacaq-xammal ixracının rolunu (ən azı indiki mərhələdə) kiçiltmək deyildir. Yalnız onu xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, bu cür ixracın iqtisadi artıma stimullaşdırıcı təsiri əldə edilən gəlirlərin artım potensialı yüksək olan sahələrin canlandırılmasına və qabaqcıl texnoloji yeni istehsalların qurulmasına yönəldilməsi şərti daxilində baş verə bilər. Başqa sözlə desək, sırf xarici iqtisadi tənzimləmə tədbirləri vasitəsilə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın struktur problemlərinin həll edilməsi mümkün deyil. Həmin vəzifənin icrası *sahə-struktur prioritetlərinin* reallaşdırılmasını hədəfləyən *sənaye siyasətinə* əsaslanmalıdır. Yəni əsas məqsəd beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək deyil, mövcud potensialımıza uyğun olaraq dinamik *müqayisəli üstünlüklərə* əsaslanaraq, global iqtisadiyyata üzvi şəkildə qovuşmaq olmalıdır. Analoji tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı mütərəqqi dünya təcrübəsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Belə ki, bir çox dövlətlər də struktur uyğunlaşma (adaptasiya) dövrünü yaşamışdır. Bu proses Fransada keçən əsrin 40-cı illərin sonundan 60-cı illərin sonuna kimi, Yaponiyada 50-ci illərin əvvəllərindən, 70-ci illərin ortalarına kimi, Cənubi Koreyada 60-cı illərin əvvəllərindən 80-ci illərin ikinci yarısına kimi olan dövrləri əhatə etmişdir. Məsələn, Cənubi Koreyada həmin məqsəd

dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya idxalın liberallaşdırılması yolu ilə deyil, ixracın stimullaşdırılmasından başlanmışdır. İxracatçılar mütamadi olaraq mövcud duruma uyğunlaşdırılan bir sıra güzəştlərdən istifadə edirdilər. Yəni perspektivli, ixrac yönümlü istehsal sferalarında istehlak olunan idxal malları üçün güzəştlı rejim tətbiq olunur, yeridilən siyasət baxımından səmərəsiz hesab edilən idxal isə məhdudlaşdırılır və hətta birbaşa qadağalar tətbiq olunurdu. Nəticədə Cənubi Koreya ixracın artımında böyük naliyyətlər əldə etmiş oldu.

Tayvan iqtisadiyyatı da buna bənzər yolla inkişaf etmişdir. Bu ölkədə milli ixrac potensialının əsasını təşkil edən iqtisadiyyatın qabaqcıl sahələrinə aid bir sıra müəssisələr ilk mərhələdə, hətta dövlət investisiyaları hesabına qurulur və sonradan tədricən özəlləşdirilirdi. Bu ölkələrə, habelə Yaponiya kimi inkişaf etmiş və müvafiq strategiyaya əməl edən digər dövlətlərə xas olan ümumi cəhət məhz inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə mütənasib şəkildə, tədricən ixrac potensialının inkişafı və ixracın stimullaşdırılması siyasətindən idxalın liberallaşdırılmasına keçid olmuşdur.

Azərbaycan reallıqlarına gəldikdə isə, strateji planda DTT-yə (Dünya Ticarət Təşkilatı) üzvlükdə alternativ ola bilməz. Çünki məhz bu şərt daxilində ölkəmizin ixracın təkml strukturuna nail olmaq mümkündür. Yalnız beynəlxalq ticarət sisteminin tam hüquqlu üzvünün əldə edə biləcəyi üstünlüklər *emal sənayesi məhsullarımızın (xüsusilə kənd təsərrüfatı xammalına əsaslanan yeyinti sənayesi məhsulları)* ixracını genişləndirməyə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin böyük həcmə malik sənaye məhsulları bazarlarına daxil olmağımıza imkan verə bilər. Eyni zamanda maraqlarımızın müdafiəsi üçün DTT mexanizmlərindən istifadə etmək imkanlarımız da genişlənər. Bu addım digər ölkələrlə iqtisadi münasibətlərimizin sabitliyini artırmağa, beynəlxalq ticarət qaydaların hazırlanmasında iştirak etməyə, heç bir beynəlxalq təşkilatda analoqu olmayan ticarət mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmində iştirak üçün real imkanlar əldə etməyə, investisiyaların cəlb edilməsi şəraitini daha da əlverişli şəkildə gətirməyə imkan verə bilər. Bundan əlavə, Şərqi Avropa ölkələrinin və Rusiyanın təcrübəsindən görüldüyü kimi keçid dövrünü yaşayan dövlətlər üçün xarici bazarlara çıxış istiqamətində ən böyük əngəllər

antidempinq tədbirləri ilə bağlıdır. Belə ki, nəinki Azərbaycan və Rusiya kimi dövlətlər, hətta islahatlar sahəsində daha böyük naliyyətlər əldə etmiş Şərqi Avropa dövlətləri belə, DTT-nin bazar iqtisadiyyatlı ölkə statusunu əldə etmək üçün müəyyən etdiyi meyarlara cavab vermirlər. Bu statusun əldə edilməməsi isə təşkilatın digər üzvlərinə həmin ölkələrin iqtisadiyyatını vahid müəssisə kimi nəzərdən keçirmək və ticarət məhdudiyyətlərini ayrı-ayrı ixracatçılara deyil, müvafiq məhsulun bütün ixracına aid etmək üçün hüquqi əsas verir. DTT qlobal səviyyədə ölkələr arasında ticarət qaydalarını müəyyənləşdirir və ticarəti liberallaşdıran təşkilat hesab edilir. 1997-ci ildən bu təşkilatda müşahidəçi statusu ilə təmsil olunan ölkəmizin yaxın illər üçün hədəfi də məhz bu qurumun tam hüquqlu üzvü olmaqdır. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyadan kənar qalmaq istəməyən və ya bunu əsas **prioritetlərdən** biri kimi qəbul edən Azərbaycan DTT-yə üzv olmaqla “qlobal ailəyə” daha çox inteqrasiya olunacaq. Ölkəmiz üçün DTT-yə üzvlüyün ən müsbət cəhətləri xarici iqtisadi inteqrasiyanın gücləndirəcək, ixrac potensialını artıracaq, ölkə daxilində rəqabəti gücləndirəcək, haqsız rəqabəti və inhisarçılığını zəiflədəcək ən əsas ölkə iqtisadiyyatına olan inamı artıracadır.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının davamlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasının məqbul variantı kimi dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində səmərəli şəkildə qovuşmuş, tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan dinamik milli iqtisadi sistemin formalaşdırılmasının kompleks strategiyası da çıxış edə bilər. Bu strategiyanın məqsədlərinin isə - daxili bazarın bütövlüyünün təmin edilməsi və dünya təkrar istehsal strukturlarının üzvi tərkib hissəsi kimi çıxış edən diversifikasiya olunmuş ixrac potensialının təşəkkülünü qeyd etmək yerinə düşərdi.

Yuxarıda qeyd olunanları və Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin hazırkı vəziyyətinə əsaslanaraq onun formalaşması üçün **strateji istiqamətləri** aşağıdakı kimi təklif etmək olar:

- ixrac potensialının formalaşdırılması və istehsal olunmuş məhsulların ixracının stimullaşdırılması;

- idxal siyasətini həyata keçirməklə onun strukturunda yetərincə baha başa gələn və ölkədə istehsal olunmayan məhsulların yer almasına üstünlük verilməsi;
- ölkənin özəl sektor subyektləri tərəfindən istehsal olunmuş məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması;
- müasir texnoloji biliklərin mənimsənilməsi və tətbiq edilməsi, həmçinin ölkənin milli iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə təkan verilməsi məqsədilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və s.

Dünya təcrübəsindən də məlum olduğu kimi, dünyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri *ixrac potensialının* genişləndirilməsi siyasətini həyata keçirərkən, ilk növbədə *istehsal potensialını* genişləndirməklə səmərəli iqtisadi nəticələr əldə etmişlər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası ixrac potensialının genişləndirilməsində neft amilini bütövlükdə kənara qoymalı, qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirməklə milli istehsal subyektlərinin dünya bazar tələblərinə cavab verə biləcək məhsullar istehsalını stimullaşdırmalıdır. Başqa sözlə iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissələrindən biri *idxalı əvəz etmə və ixrac potensialının genişləndirilməsi* siyasəti olmalıdır. Milli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ixrac potensialının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərən bir faktor olduğunu nəzərə alsaq, hazırkı durumda Azərbaycan Respublikası özünün güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşdırması istiqamətində mühüm addımlar atmalıdır. Beynəlxalq təcrübədə ölkələr ixracın stimullaşdırılmasında müxtəlif iqtisadi rıçaqlardan istifadə edirlər. Belə ki, milli ixrac subyektlərinin xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə müxtəlif maliyyə yardımları sistemi formalaşdırır, ixracatçılara birbaşa dotasiyalar (ixrac mükafatları formasında) və güzəştli şərtlərlə ixrac kreditlərinin verilməsini təmin edir, həmçinin dövlət sığortalanması, müəyyən vergi güzəştləri və s. yardımlar göstərir.

Müasir mərhələdə ölkənin ümumi ixracatında özəl sektor subyektlərinin xüsusi çəkisinin artması müsbət tendensiya kimi dəyərləndirilə bilər. Buna səbəb kimi respublikada milli sahibkarlığın inkişafının sürətlənməsi və idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması üçün normal iqtisadi mühitin formalaşmasıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki,

normal rəqabət mühiti olmadan ixracın artırılması və onun strukturunun təkmilləşdirilməsi mümkün deyil. Ona görə də ölkənin ixrac potensialının artırılması və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsalına nail olunması üçün respublikanın özəl sektor subyektlərinin inkişafının stimullaşdırılması qarşıya qoyulmuş başlıca məqsəd olmalıdır. Sahibkarlıq subyektlərinin (həmçinin dövlət müəssisələrinin) daxili təlabatın ödənilməsinə, idxalı əvəz edə biləcək və xarici bazarlarda rəqabətə dözümlü məhsullar istehsal etmələrinə həvəsləndirmək məqsədilə onların maliyyə vəsaitlərinə çıxış imkanlarını artırmaq lazımdır. Müasir mərhələdə ölkənin **ixrac potensialının** artırılması qarşıda duran problemlərdən biri hesab edilə bilər. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək mühüm tədbirlər kimi xarici və daxili bazarda mövcud ticarət məhdudiyyətlərinin (maneələrinin) aradan qaldırılması, ölkənin **emal sənayesi sahələrinin** ixrac potensialının dünya bazarında reallaşdırılmasına köməklik göstərilməsi və ixracın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsidir. Bununla yanaşı xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının tərkib elementlərindən biri kimi *ixrac bazasının inkişafı* istiqamətində zəruri addımlar atılmalı, ilk növbədə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli sektorlarında investisiya fəallığının stimullaşdırılması, ixraca yardım göstərilməsi, istehsal dövrü uzun olan (xüsusilə yüksək texnoloji məhsulların) ixrac yönümlü investisiya layihələrinin güzəştli kreditləşmə mexanizmlərinə cəlb edilməsi və s. bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Dünya təcrübəsini əsas götürərək dövlətin ixraca xüsusi himayəsini aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- ixrac fəaliyyəti subyektlərinin müəyyən resursları maneəsiz əldə etmələri üçün gömrük-tarif siteminin stimullaşdırılması;
- bütün hallarda ixrac yönümlü məhsul istehsalçılarına köməklik göstərilməsi məqsədilə onlara vergi güzəştlərinin edilməsi;
- dövlətin bütün mümkün vasitələrindən istifadə edərək səmərəli ixrac qabiliyyətli investisiya layihələrinin reallaşdırılmasına köməklik göstərilməsi, onların güzəştli kreditləşmə mexanizmlərinə cəlb edilməsi;

- ixrac qabiliyyətli məhsul istehsalçılarına informasiya, məsləhət və marketing xidmətlərinin göstərilməsi və s.

Deməli ölkənin ixrac potensialının artırılması iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılmasına və iqtisadi artımın təmin edilməsinə geniş imkanlar açır. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin inkişaf strategiyasının bu istiqamətdə formalaşması daha məqsədəuyğundur.

İdxal siyasətinin müəyyən edilməsi zamanı isə konkret məhsulların nəinki istehsaldakı mövcud durum nəzərə alınmalı, eyni zamanda həmin malların milli iqtisadiyyatın strukturundakı yeri və beynəlxalq əmək bölgüsü baxımından perspektivləri də diqqətdən yayınmamalıdır. Ayrı-ayrı mallara münasibətdə proteksionist rejim konkret məqsəd daşmalı və bu məqsəd əldə olunduqca yumşaldılmalıdır. İnvestisiya resurslarımızın qıtlığı müvafiq siyasətin, bir qayda olaraq, artımın təkanverici qüvvəsi olan ixracın *prioritet* sahə və istehsallara yönəldilməsini tələb edir. Bu prioritet istiqamətlər isə dövlət strukturları ilə sahibkarlıq qurumlarının sıx əməkdaşlığı nəticəsində aşakara çıxarılmalıdır.

Reallaşdırılan xarici iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi, ixrac siyasəti - ölkənin ixrac potensialını artırmaqla dünya bazarında rəqabət prinsiplərini nəzərə almalı, istehsal olunmuş milli məhsulların keyfiyyətini yüksəltməklə respublikanın iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və yerli sahibkarlığın yüksək texniki təchizatlandırılmasını təmin etməlidir.

Dünya bazarında rəqabətə davam gətirmək məqsədilə yeni, mütərəqqi istehsal texnologiyaların tətbiqi zərurətə çevrilmişdir. Bu tələbatı ödəyəcək maliyyə mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətində müsbət irəliləyişlər baş vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydalarında ixrac yönümlü məhsul istehsalı layihələri dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına həyata keçirilən güzəştli maliyyələşmənin *prioritet* istiqaməti kimi öz əksini tapmışdır. Fondun gələcək fəaliyyəti mərhələlərində ixrac yönümlü layihələrin xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi məqsədəuyğundur. Eyni zamanda ölkənin sənaye sektorunda ixrac potensialının reallaşmasına yönəlmiş təşkilati modellərin

yaradılması istiqamətində işlər görülməli, eləcə də ixrac qabiliyyətinin artırılması məqsədilə informasiya bazasının yaradılması da əsas məqsədlərdən biri olmalıdır. 2002-2008-ci illər ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti hesabına müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən bu istiqamətdə (ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsalı) investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi diqqət mərkəzində olmuşdur. 2002-2008-ci illər üzrə bu istiqamətdə maliyyələşdirilən ixrac yönümlü məhsullar əsasən şərab məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsulları (meyvə və tərəvəzlər, sitrus bitkiləri) pambıq və s.-dən ibarət olmuşdur. Növbəti illərdə də Fondun vəsaitlərinin yerləşdirilməsində ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsalı üzrə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi *prioritet istiqamət* kimi diqqət mərkəzində saxlanılması nəzərdə tutulur.

IV. Balassa indeksi metodundan istifadə etməklə 2002-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərinin müəyyən edilməsi.

Beynəlxalq ticarətə dair nəzəriyyələrdən biri David Rikardonun “müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi”dir. David Rikardo sübut etmişdir ki, ölkələr arasında qiymətlərdə az da olsa fərq qalmaqda davam edir və hər bir ölkə nisbi üstünlüyə malikdir. Yəni bu ölkədə həmişə elə bir məhsul (xidməti) tapmaq mümkündür ki, mövcud istehsal xərclərinin nisbətində onun istehsalı digər ölkədəki istehsaldan daha sərfəli olsun. Həmin ölkə məhz həmin məhsulun (xidmətin) istehsalı və ixracı üzrə ixtisaslaşmalıdırlar. David Rikardo (1817) tərəfindən yaradılmış müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi ən qədim iqtisadi nəzəriyyələrdən biri hesab olunur. İndiyə qədər də bu nəzəriyyə hər bir ölkənin hansı mal və xidmətlərin ixracı və hansılarının isə idxalı üzrə ixtisaslaşmalı olmasının səbəblərini izah edən ən mötəbər nəzəri əsas sayılır. Bu nəzəriyyəyə beynəlxalq ticarətin dəyəərə əsaslanan izahı kimi də baxıla bilər. Beynəlxalq ticarətin ən erkən nəzəriyyəsi Adam Smit (1766) tərəfindən irəli sürülmüş mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsidir. Smit sübut edirdi ki, ölkələr ticarət tərəfdaşlarına nisbətən yerli istehsalı ucuz başa gələn məhsulları və xidmətləri ixrac etməyə, baha başa gələnləri idxal etməyə meyllidirlər. Rikardonun başlıca töhfəsi beynəlxalq ticarətin hər hansı bir müəyyən məhsulun və xidmətin ölkələr arasında qiymət fərqiindən deyil, daha çox məhsulun və ya xidmətin qiymətinin digər bir məhsulun və ya xidmətin qiymətinə nisbətindən asılı olması müddəasını irəli sürməkdən ibarət olmuşdur. Rikardonun müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinə əsasən demək olar ki, ölkələr ticarət tərəfdaşları ilə müqayisədə istehsalı daha ucuz başa gələn malları və xidmətləri ixrac edəcək və nisbətən baha başa gələn məhsulları və xidmətləri idxal edəcəkdir. Digər ölkələrə nisbətən hər hansı bir mal və ya xidməti daha ucuz istehsal edən ölkənin bu əmtəə və ya xidməti necə ixrac etdiyi aydın məsələdir. Bu fikiri mütləq qiymətlərdən nisbi qiymətlərə kimi genişləndirmək daha mürəkkəb olsa da, başa düşülməsi elə də çətin deyildir. Ancaq, təəssüflə də olsa bildirməliyik ki, müqayisəli üstünlüklərin başa düşülməsi daha mürəkkəbdir. Bu kontekstdə əmtəənin daha ucuz istehsal imkanları o demək deyil ki,

sadəcə müxtəlif məhsulların müqayisəli qiymətlərini nəzərdən keçirməklə onun müşahidə olunan ticarət axınlarına uyğun olmasını gözləməliyik. İş bundadır ki, beynəlxalq ticarət özü də məhsulların qiymətlərinə təsir edir, onu dəyişdirir. Dünya bazar qiymətləri ilə satılan bir çox əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin onların daxili qiymətləri ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Daha ucuz istehsal etmək imkanı” anlayışı hipotetik şəraitdə - müəyyən bir ölkə dünya ticarətindən tamamilə təcrid olunduğu halda meydana çıxan qiymətlər toplusu ilə müəyyən edilə bilər. Hansısa bir ölkənin bu dərəcədə təcrid olunması hallarının yada salınmasının belə çətin olması şəraitində belə qiymətləri müşahidə etmək ümumiyyətlə qeyri-mümkündür. Əgər biz müqayisəli üstünlüyü (beynəlxalq ticarətdən təcrid olunduğu şəraitdə ölkələr arasında nisbi qiymətlərin fərqi) birbaşa müşahidə edə bilmiriksə, onda müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə daha da genişləndirərək onun hərəkətverici qüvvələrini müəyyənləşdirmək lazımdır. Burada başlanğıc nöqtə kimi hansı amilin ölkələr arasında əmtəə və xidmətlərin istehsalı xərclərində fərqlər yaratması sualına cavab axtarılması çıxış edə bilər. Ümumilikdə, ölkələr arasındakı qiymətlərin fərqli olmasının səbəbi iki ola bilər. Birincisi, bir ölkə digərinə nisbətən eyni ehtiyatları daha səmərəli, məhsuldar istifadə edə bilər. İkincisi isə, bir ölkə eyni ehtiyatları digərinə nisbətən daha ucuz əldə edə bilər. Rikardonun izahatı bu sualın ən qədim izahatlarından biridir. Rikardo nəzəriyyəsinə görə, nisbi qiymətlər arasındakı fərq ölkələr arasında əmək məhsuldarlığının fərqlənməsinə görə yaranır. Müasir tədqiqatçılar məhsuldarlıqda beynəlxalq fərqləri daha çox texnoloji fərqlə izah etməyə çalışsalar da, Rikardonun müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi hələ də, beynəlxalq ticarəti izah edən əsas nəzəriyyə hesab olunur. İkinci istiqamətə (istehsal amillərinin qiymətlərində olan fərq) əsaslanan iqtisadi nəzəriyyələr ilk dəfə Hekşer (1919) və Olin (1933) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Hekşer-Olin (H-O) beynəlxalq ticarət modeli müqayisəli üstünlüyün istehsal faktorları ilə təhcizatda olan beynəlxalq fərqlərdən doğduğunu müddəasını irəli sürür. Özünün ən bəsit formasında model iki istehsal amilindən - kapital və əməkdən ibarətdir. Fərz edək ki, bir ölkədə digərinə nəzərən, məsələn, ABŞ-da Hindistana nəzərən hər bir işçiyə düşən kapital daha çoxdur. Beləliklə, ABŞ-da Hindistana nəzərən işçiyə görə kapitalın qiyməti daha ucuz olacaqdır. İki ölkə

arasında texnoloji fərqlərin olmadığını fərz edərək, belə demək olar ki, ABŞ-da Hindistana nəzərən kapital tutumlu məhsul və xidmətlərin istehsalı əmək tutumlu məhsul və xidmət istehsalından daha ucuz başa gələcək. Başqa sözlə, bu sahədə müqayisəli üstünlük mövcud olacaq. H-O modelinin yalnız kapital və əmək amillərinə əsaslandığı barədə səhv təəssürat yaranıb. Faktiki olaraq, digər istehsal amilləri də bu modeldə istifadə oluna bilər. Belə ki, çoxsaylı istehsal amillərindən istifadə etməklə, ümumi proqnoz vermək daha asandır. Ölkələr nisbətən zəngin olan istehsal faktorlarının səmərəli istifadəsinə əsaslanan əmtəə və xidmətləri ixrac etməyə bu məhsullarda müqayisəli üstünlüyə malik olmağa meyl edəcəklər. Əksinə, nisbətən kasıb olduqları istehsal faktorlarından istifadəyə əsaslanan əmtəə və xidmətləri idxal etməyə çalışacaqlar. H-O modelin əsasında bu yaxınlarda aparılan empirik tədqiqatlar - məsələn, Vebsterin tədqiqatı (1993) - iş qüvvəsinin bacarıq və təhsilini müqayisəli üstünlüyü və ticarəti müəyyənləşdirən başlıca amillər kimi vurğulayır. Davisin bu yaxınlardakı (1995) nəzəri tədqiqatı Rikardonun, Hekşer və Olinin müqayisəli üstünlüklərlə əlaqədar baxışlarını özündə birləşdirmişdir. Bu nəzəriyyədə müqayisəli üstünlüklərə vahid, kombinə edilmiş bir prizmadan baxılır. Bu vahid şəkildə salınmış model müqayisəli üstünlüklərin paralel olaraq, texnologiyalarda (və ya daha dəqiq məhsuldarlıqda) beynəlxalq fərqlər və istehsal faktorlarla təchizatda olan beynəlxalq fərqlər əsasında yarandığını fəadə edir. Ölkələrin eyni məhsulları və xidmətləri paralel olaraq ixrac və idxal edə bilməsi səbəblərini izah edən bir çox nəzəriyyələr də vardır. Onların böyük əksəriyyəti məhsulun keyfiyyətində fərqlərin olmasını və ya eyni malın müxtəlif çeşidinin mövcudluğunu fərz edir. Məhsulun keyfiyyət fərqinə əsaslanaraq Falvey (1981) ölkələrin müəyyən keyfiyyət dərəcəsinə malik məhsulda və ya xidmətdə müqayisəli üstünlüyə malik ola bilməsini ifadə edən modeli irəli sürmüşdür. Məsələn, İtaliya yüksək keyfiyyətli və dizaynlı geyimlər ixrac edib, aşağı keyfiyyətli geyimlər idxal edə bilər. Bu zaman, İtaliyada yüksək səviyyəli geyim dizaynının və ya dizaynerlərinin olması İtaliyanın yüksək keyfiyyətli və dizaynlı geyimlərinin müqayisəli üstünlüyünü müəyyənləşdirir. Daha çox Kruqmanın adı ilə bağlı olan ikinci tip modellər, məhsulun keyfiyyətində olan fərqlə deyil, məhsulun çeşidində olan fərqlərlə bağlıdır. Bu modellərə görə beynəlxalq

ticarət iki səbəbdən meydana çıxır. İlk növbədə hər bir istehlakçı “zövq” müxtəlifliyinə malikdir, eyni bir əmtəə və xidmətin müxtəlif növlərini istehlak etməyə üstünlük verir. İkincisi, “miqyas effekti” milli iqtisadiyyatın yalnız müəyyən məhdud çeşiddə hansısa bir məhsulu istehsal edə bilməsini şərtləndirir. Fərz edək ki, hər biri eyni mal və ya xidmətin 10 müxtəlif çeşidini istehsal edən iki ölkə var. Beynəlxalq ticarətə cəlb olunandan sonra hər iki ölkə birlikdə mal və ya xidmətin çeşidinin sayını 20-yə qədər yüksəldə bilər. Lakin, ola da bilər ki, hər iki ölkə birlikdə daha az çeşiddə mal və ya xidmət istehsal edəcək deyək ki, ikisi də indi 8 çeşiddə mal və ya xidmət istehsal edir. Belə olan halda, iki ölkə birlikdə 16 çeşiddə mal və ya xidmət istehlak edə bilərlər. Bu da beynəlxalq ticarətə cəlb olunana qədər olan vəziyyətdən daha çoxdur. İstehsal olunan çeşidlərin sayının azalması isə “miqyas effekti”nin daha səmərəli istifadə olunma biləcəyini göstərir. Belə şəraitdə, ölkələrarası ticarətin meydana çıxması istehlakçıların nəinki daha çox çeşiddə əmtəə əldə etməsi, həmçinin hər çeşidi daha ucuz qiymətə əldə etməsinə şərait yaradır. Bununla əlaqədar digər nəzəriyyə Lankasterin (1980) irəli sürdüyü nəzəriyyədir. Bu modeldə istehlakçılar fərdi zövqə malik deyillər, onlar yeganə əmtəə çeşidini alırlar. Lakin istehlakçılar seçdikləri mal çeşidinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. İstehlakçılar seçdikləri (ideal) mal çeşidinə görə bir-birlərindən fərqləndiyindən məcmu “zövq” müxtəlifliyi mövcuddur. Beləliklə, bu mülahizə görə demək olar ki, Lankasterin modeli fərdi zövq modelinə olduqca oxşardır və son nəticədə beynəlxalq ticarət istehlakçılara onların zövqlərinə uyğun mal çeşidini daha ucuz qiymətə əldə etməyə imkan verir. Bu icmalın sonunda baxılan modellərin bir tipi də mallar arasında heç bir fərq olmadığını nəzərdə tutan Brander və Kruqmanın (1983) adları ilə bağlı olan modeldir. Onlar iddia edirlər ki, hər hansı bir məhsulun bazarı qeyri-ideal rəqabətlə səciyyələnir. Ən bəsit hal üçün, ticarət maneələri ilə himayə olunan milli inhisarlara malik iki ölkə götürülür. Sonra, ticarət maneələri aradan qaldırılır. İndi isə iki milli monopoliya beynəlxalq duopoliya yaratmaq gücünə malikdirlər. Bu şərtlər altında iki firma arasında olan beynəlxalq rəqabət onları bir-birlərinin bazarlarını malla təhciz etməkdən başqa çox məhdud seçim qarşısında

qoyur. Belə olan halda, beynəlxalq ticarət iqtisadiyyatın inhisarlaşmış sektorları arasında olan rəqabətin birbaşa nəticəsi kimi meydana çıxır.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi müqayisəli üstünlüklərin hesablanması üsulu çətindir. Rəsmi olaraq, müqayisəli üstünlüklər ölkələr xarici ticarətdən təcrid olunduğu şəraitdə nisbi qiymətlər arasında fərq kimi meydana çıxır. Belə bir şərtin mövcudluğu qeyri-real olduğuna görə müqayisəli üstünlük birbaşa hesablanma bilməz. Lakin bu üstünlüyün əmələ gəlməsində əsas rol oynayan şərtləri müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, biz həm texnologiya və məhsuldarlıqda fərqləri, həm də istehsal amilləri ilə təmin olunmanı ölçməyə cəhd göstərə bilərik. Bunun üçün ən doğru vasitə aşkar müqayisəli üstünlüyün Balassa prinsipinə müraciət etməkdir. Bu prinsip ticarətin müqayisəli üstünlüklərdən əmələ gəlməsi səbəbindən, müqayisəli üstünlüyün hesablanmasında hər bir ölkənin ixrac və idxalı haqqında məlumatlardan istifadənin məqsədəuyğunluğunu tövsiyə edir. Bu prinsip bir neçə aşkar müqayisəli üstünlük (AMÜ) göstəricisinin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Onlardan biri Balassanın özü tərəfindən təklif olunmuş Balassa indeksidir (1965). Balassa indeksi (B_{ij}) aşağıdakı kimidir:

$$B_{ij} = x_{ij} / x_{iw}$$

burada, x_{ij} malının (və ya xidmətinin) ölkənin ümumi ixracında payı və x_{iw} - i malının (və ya xidmətinin) ümumi dünya ixracında payıdır.

Balassa indeksi, sadəcə, i malının (məs., xam neftin) j ölkəsinin ixracında payını həmin malın ümumi dünya ixracında payı ilə müqayisə edir. Belə ki, əgər xam neft ixracının xüsusi çəkisi dünya ixracına nisbətən j ölkəsinin ixracında daha böyükdürsə, onda demək olar ki, j ölkəsi bu mal üzrə aşkar müqayisəli üstünlüyə malikdir. Nəticə etibarlı ilə Balassa indeksinin 1-dən böyük olması müqayisəli üstünlüyün mövcudluğunu, 1-dən kiçik olması isə onun mövcud olmadığını əks etdirir.

Azərbaycan Respublikası aşağıdakı məhsullar üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdir

Malın adı	Balassa indeksi				
	2002-ci il	2003-cü il	2004-cü il	2005-ci il	2006-cı il
Tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları	-	-	-	1.8	1.6
Yeməli meyvələr, qoz-fındıq və sitrus bitkiləri	2.1	3.3	2.0	7.0	3.5
Qəhvə, çay, mate (Paraqvay çayı) və ədviyyatlar	1.3	-	3.0	1.8	1.6
Tərəvəz, meyvə, qoz-fındıq və bitkilərin emalı məhsulları	-	-	-	1.3	-
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	-	3.8	3.3	4.2	2.7
Şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları	-	-	-	-	2.0
Tütün və tütünün sənaye əvəzediciləri	2.8	1.1	1.3	2.4	1.5
Mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsulları	9.4	8.6	7.4	5.5	5.8
Qeyri-üzvi kimyanın məhsulları və qiymətli metallar	1.4	2.1	2.2	3.5	3.6
İpək	-	-	1.4	-	-
Pambıq	1.8	2.4	2.0	2.2	1.6
Alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar	-	-	1.3	1.2	-
Gəmilər, qayıqlar və üzən konstruksiyalar	-	-	5.3	8.6	1.5

- Kənd təsərrüfatı məhsulları (yarımfabrikant və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı məhsulları daxil edilməklə): Ölkəmiz kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən ölkə kimi tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları; yeməli meyvələr, qoz-fındıq və sitrus bitkiləri; qəhvə, çay və ədviyyatlar; tərəvəz, meyvə, qoz-fındıq və bitkilərin emalı məhsulları; xam pambıq və tütün bitkilərinin yetişdirilməsi sahəsində müqayisəli üstünlüyə malikdir. Sözü gedən məhsullar içərisində yeməli meyvələr, qoz-fındıq, sitrus bitkiləri və tütün daha yüksək müqayisəli üstünlüyə malikdir.

- Neft və neft məhsulları: Gözləndiyi kimi neft sənayəsi əsas ixrac malları üzrə çox böyük “aşkar” müqayisəli üstünlüyə malikdir. Burada əsas problem xam neftin məcmu ixracın 80 faizə qədər təşkil etməsidir. Başqa sözlə desək, hazır məhsul üçün Balassa indeksi göstəricisi xam neft üçün Ballassa indeksi göstəricisindən daha böyük olsa da, məcmu ixracda hazır məhsulun payı əhəmiyyətli dərəcədə deyil.

- Kimya və neftkimya sənayesi: Cədvəldən göründüyü kimi, qeyri-üzvi kimyanın məhsulları (etilen, polietilen) və qiymətli metallar üzrə müqayisəli üstünlük mövcuddur.

- Hasilat (Dağ-mədən) sənayesi: Xam neftdən başqa Azərbaycan alüminium oksidi hasilatında müqayisəli üstünlüyə malikdir.

- **Yeyinti sənayesi:** Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar, şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları üzrə müqaiyəli üstünlük mövcuddur.

- **Yüngül sənaye:** İpək və pambıq

Qeyri-neft sektoru: Bu sahə tikinti-quraşdırma avadanlıqları, torpaq daşıyan maşın hissələri, nasoslar, maye elevatorları, xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələri, qaz/maye/elektrik sayğacları, yedək gəmisi və itələyici gəmilər, naviqasiya tədqiqat aparatları, tikmə çantalar və kisələr, yazılı maqnit lentləri və s. ilə xarakterizə edilir.

Azərbaycan üçün Balassa indeksinin hesablanması göstərdi ki, bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları (tütün, alma, qoz-fındıq, çay, tərəvəz, yağlı toxumlar, xam pambıq və əczaçılıq bitkilərinin yetişdirilməsi) və emal məhsulları (meyvə şirələri, siqaret, tütün fabrikantı, heyvan dərisi, pambıq tiftiyi, təmizlənmiş və daranmış pambıq, pambıq toxumu yağı, saflor yağı), neft sənayesi məhsulları (kerosin və yüngül yağlar, motor üçün yüngül yağlar, qazoyl, yanacaq), kimya və neft-kimya sənayesi məhsulları (etilen, poliasetal və poliefirlər, polietilen və plastik) üzrə ölkə böyük ixrac potensialına malikdir. Dövlət siyasəti məhz bu rəqabət qabiliyyətli və yeni iş yerlərini yarada biləcək sahələrin inkişafının dəstəklənməsinə yönəlməlidir.

V. Yekun nəticə

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə prioritet istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Sözü gedən nəticəyə 3 (üç) istiqamətdə aparılmış təhlil materiallarına əsaslanaraq nail olunmuşdur. *Təhlil mövzuları isə aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:*

- Balassa indeksi metodundan istifadə etməklə 2002-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərinin müəyyən edilməsi.
- Azərbaycan Respublikasının 2002-2008-ci illər üzrə xarici ticarətinin (idxal-ixrac) təhlili və Xalis İxrac İndeksi metodundan istifadə edərək respublikanın ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.
- İqtisadi rayonların ənənəvi iqtisadi sahələri, yerli təbii resursları, əhalisinin tarixi peşə vərdişləri, və 2007-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarından Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna güzəştli kredit vəsaitinin alınması məqsədilə müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin (investisiya tələbatlarının) təhlili.

Yuxarıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə təhlillərin nəticələrini ümumiləşdirərək Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin aşağıdakılardan ibarət olmasını təklif edirik:

İqtisadiyyatın prioritet sahələri:

1. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı

- komputer texnologiyalarının inkişafı;
- elm və texnologiyaya əsaslanan informasiya sahələrinin inkişafı;
- internet xidmətlərinin inkişafı.

Əsas:

İlk öncə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev informasiya texnologiyalarının inkişafını Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının *prioriteti* elan etmişdir. Bu da onunla bağlıdır ki, artıq XXI əsri “informasiya” əsri adlandırırırlar və heç bir ölkə müasir informasiya texnologiyalarının inkişafını reallaşdırmadan özünün davamlı inkişafını təmin edə bilməz.

Hazırda Azərbaycan Respublikası əhalisinin 96%-i telefon əlaqəsindən istifadə edir. Hər il ölkənin telekommunikasiya sektoruna qoyulan kapitalın həcmi artır. Köhnəlmiş ATS avadanlıqlarının müasir elektron avadanlıqlarla əvəzlənməsi başa çatmaq üzrədir. Respublikanın bütün telekommunikasiya şəbəkəsi tamamilə rəqəmli sistemə keçmişdir. Respublikada mobil əlaqə abonentlərinin sayı bir milyonu keçmişdir, bu MDB ölkələri arasında birinci yerlərdən biri deməkdir. Hal-hazırda Azərbaycanda Trans-Asiya-Avropa optik-tel kabel xəttinin salınması layihəsi inkişaf etdirilir və həyata keçirilir. Optik-tel kabel əlaqəsi Azərbaycanın qonşu dövlətlər, eləcə də dünyanın istənilən nöqtəsi ilə əlaqə yaradılmasına şərait yaratmışdır. Bütün bunlar ölkədə internetin inkişafına təkan verir. 2001-ci ilin sonundan Azərbaycanın bütün guşələrində İnternetdən istifadə edilir.

Artıq beynəlxalq İnternet şəbəkəsinin yaranması və inkişafı, informasiya texnologiyalarının, sistemlərinin və standartlarının təkmilləşməsi və qarşılıqlı əlaqəsi müasir biznesin yeni növünün- elektron biznesin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Elektron biznes – rəqəm texnologiyalarından və öncül kommunikasiya vasitəsi olan İnternetdən istifadə etməklə müəssisənin mal və xidmətlərinin, həmçinin sənaye əlaqələrinin optimallaşdırılması prosesidir. Yəni sahibkarlıq subyektləri qlobal informasiya vasitələrindən istifadə etməklə öz kommersiya fəaliyyətlərini reallaşdırır və elektron üsulla müxtəlif növ alqı-satqı əməliyyatları aparırlar. Belə bir sistemin inkişafı sahibkarlıq subyektlərinə öz biznes fəaliyyətlərini beynəlxalq səviyyədə aparmaq imkanı verir. İxracatçı müəssisələr məhsul ixracını coğrafi vəziyyətindən asılı olmayaraq seçim imkanı qazanırlar və məhsullarının beynəlxalq bazarlara çıxışını təmin edirlər. Odur ki, respublikamız üçün də müasir informasiya sistemlərinin inkişafı prioritet istiqamətlərdən

birini təşkil etməlidir. Respublikanın bütün regionlarında yüksək sürətli İnternet xidmətləri göstərən sahibkarlığın yaradılması və inkişaf etdirilməsi dəstəklənməlidir.

2. Turizm sektoru.

Əsas:

Turizm xidmətləri və sənayesi bir çox aparıcı ölkələrin iqtisadiyyatında önəmli sahələrdən biri hesab olunur. Turizm sektoru yüksək gəlirli olduğundan, onun inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən biridir. Başqa sözlə desək dünya iqtisadiyyatında turizm neft hasilatı ilə rəqabət apara biləcək mövqelərə malikdir.

Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının zəngin və əlverişli coğrafi şəraitə malikdir. Respublikanın landşaft-iqlim xüsusiyyətləri burada kurort-turizm təsərrüfatını inkişaf etdirməyə imkan verir. Ərazi geniş miqyasda quru subtropik iqlimə malik olduğu üçün insan səhhətinə müsbət təsir göstərir, yüksək dağ landşaftına malik olması isə qış idman növlərinin yaradılmasına geniş imkanlar açır. Mineral suların, müalicə nefti və palçığı, mənzərəli təbiət, uca dağlar, alp çəmənliklər, füsunkar göllər, Xəzər dənizi, nadir bitki və heyvan növləri ilə zəngin olan meşələr və s. olması kurort yerlərinin əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, onların il boyu fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Ümumiyyətlə respublikamızda istirahət, idman, müalicə, ovçuluq, ekzotik və s. turizm üçün hər cür şərait vardır.

Turizm sektorunun inkişafı sosial və iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən regionlara güclü təsir göstərir. Belə ki, turizmin inkişafı sahəsində minlərlə iş yerləri yaranır, kommunikasiya sistemləri inkişaf edir, yerli əhalinin mədəni, maddi-rifah səviyyəsi artır. Turizmin inkişafı iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı beynəlxalq səviyyədə müxtəlif din və mədəniyyətlərə aid olan insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya və c. bu kimi mədəni səviyyələrin inkişafına yol açır.

Müasir mərhələdə Azərbaycanın da turizm sektorunun inkişafında irəliləyişlər hiss olunmaqdadır. Bu həm ölkəmizə gələn turistlərin sayının artımında, həm də turizm üçün əlverişli olan regionlarımızda turizm sahibkarlığının inkişafında özünü göstərir. Regionlarımızda turizm sahibkarlığının inkişafına əyani misal olaraq Azərbaycan

Respublikasının iqtisadi rayonlarından Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna güzəştli kredit vəsaitinin alınması üçün müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinin (investisiya tələbatlarının) təhlilinin nəticələrini göstərə bilərik. Belə ki, turizm sektoru üzrə kredit müraciətlərinin ümumi kredit müraciətlərində 6.2 faizlik xüsusi çəki ilə kənd təsərrüfatı və tikinti materialları istehsalından sonra üçüncü sırada yer alması qarşıdakı illərdə bu sahənin sürətli inkişafından xəbər verir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanına əsasən “Turizm və rekreasiya zonaları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” və “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Çoxsaylı beynəlxalq turizm sərgilərində Azərbaycan Respublikasının iştirakı təmin olunmuş, Bakı şəhərində VII Beynəlxalq turizm sərgisi keçirilmişdir.

Bakıdakı İçərişəhər, Şirvanşahlar sarayı və Qız Qalası YUNESKO-nun dünyanın mədəni irsi siyahısına daxil edilib. Həmin siyahıya Naxçıvandakı Möminə Xatun türbəsinin, Atəşgahın, qobustan muzeyinin də daxil edilməsi nəzərdə tutulur.

Hazırda Azərbaycanda 100-ə yaxın turizm firması və 10-dan yuxarı turist marşrutu yaradılmışdır. Bu marşrutlar Azərbaycanın ən mənzərəli regionlarını əhatə edir. Yerlərdə peşəkar servis xidmətini inkişaf etdirməkdən ötrü investisiya layihələri hazırlanıb. Ekoloji turist marşrutları üzrə bələdçilər üçün treyning kurslar və treyning mərkəzləri təşkil olunub. Müasir və rahat otellər dünyanın hər yerində qonaqları qəbul edir. 2008-ci ildə respublikamıza 1400 000 turist gəlmişdir.

Azərbaycan gənc turist ölkəsi kimi sürətlə təcrübə toplayır. Artıq ölkəmiz Londonda (WTM), Berlində (ITB), Moskvada (MITT), İstanbulda (MTY) və digər yerlərdə keçirilən turizmə dair beynəlxalq məclislərdə iştirak edir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, turizm sektorunun inkişafı Azərbaycanda dövlət siyasətinin *prioritet* istiqaməti olaraq ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün böyük perspektivlər vəd edir.

3. Kənd təsərrüfatı

- texniki bitkiçilik (pambıqçılıq, üzümçülük, çayçılıq, şəkər çuğunduru);
- intensiv bağçılıq və tingçilik, tərəvəzçilik və bostançılıq;

- cins heyvandarlıq;
- sənaye quşçuluğu;
- dənli bitkiçilik (taxılçılıq);
- arıçılıq (o cümlədən balın sənaye üsulu ilə emalı və qablaşdırılması).

Əsas:

Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatının inkişafı üçün güclü maddi-texniki baza və imknlar mövcuddur. Ölkəmizin kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün çox əlverişli torpaq-iqlim şəraiti mövcuddur. Təbii-iqlim şəraiti imkan verir ki, respublikanın demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarında əksər bitkilərin becərilməsi, bəzi yerlərdə isə hətta ildə iki dəfə məhsul götürülməsi, öyrüş və otlaqlardan il boyu istifadə edilməsi mümkün olsun. Respublika ərazisinin torpaq-iqlim şəraiti, əhalinin tarixən formalaşmış əmək vərdisləri, habelə bir sıra digər sosial-iqtisadi amillərin təsiri altında ayrı-ayrı ərazilər kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslaşmışdır. Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı – **heyvandarlıq** (iri və xırdabuynuzlu heyvandarlıq, camışçılıq, quşçuluq, atçılıq, baramaçılıq, arıçılıq), **əkinçilik** (dənli və paxlalı bitkiçilik və texniki bitkiçilik) , bağçılıq, tərəvəzçilik və bostançılıq, sitrus bitkilərinin becərilməsi və s. ilə təmsil olunur.

Azərbaycan Respublikasının mövcud kənd təsərrüfatı potensialı əhalinin ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə (ərzaq məhsullarına olan tələbatın xarici ticarətdən asılılığını minimallaşdırmaqla daxili istehsal hesabına ödənilməsini təmin etmək) prinsiplərini reallaşdırmağa imkan verir. Digər tərəfdən respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinə nail olması o zaman təmin edilə bilər ki, ərzağın əldə edilməsi üçün fiziki və iqtisadi şərtlər olsun, kənd təsərrüfatı məhsullarının sabit şəkildə və kifayət qədər dünya bazarlarına çıxarılması və yerli tələbatın ödənilməsində problemlər olmasın, eləcə də əhalinin sağlamlığına ziyan verməyən keyfiyyətli ərzaqla təmin olunması reallaşsın.

Aparılmış təhlillərin də nəticələrindən aydın olur ki, respublikanın iqtisadi rayonlarında fəaliyyət göstərən (yaxud yeni sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayan) sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli kredit vəsaitinin alınması üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna etdikləri kredit

müraciətlərinin (kənd təsərrüfatı ümumi kredit müraciətlərində 75.9 faiz xüsusi çəkiyə malikdir) böyük əksəriyyəti məhz *kənd təsərrüfatı* sektoru ilə bağlıdır. Təhlilin nəticəsi onu deməyə əsas verir ki, kənd təsərrüfatı iqtisadi rayonların iqtisadiyyatının əsasını təşkil etməklə əhalinin əsas məşğuliyyət sahəsidir. Başqa sözlə kənd təsərrüfatı iqtisadi rayonların əhalisinin böyük əksəriyyətinin ənənəvi peşə vərdirşidir.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı son bir neçə ildə daha qabarıq nəzərə çarpmaqdadır. Bu inkişaf meylləri həm *heyvandarlıq*, həm də *əkinçilik* istiqamətində baş vermişdir. Müqayisə üçün qeyd edə bilərik ki, 2003-cü ilə nisbətən 2008-ci ildə əkinçilik istiqamətində məhsul istehsalı - dənli və dənli paxlalılar, qarğıdalı da daxil olmaqla 440,5 min ton (21,4 faiz), kartof 308 min ton (40 faiz), tərəvəz 182 min ton (17,4 faiz), bostan məhsulları 51 min ton (14,3 faiz), şəkər çuğunduru 52,6 min ton (40,8 faiz), meyvə və giləmeyvə 139,4 min ton (24,4 faiz), üzüm 50,2 min ton (77 faiz) çox olmuşdur. Mühüm ərzaq məhsulu hesab edilən buğda istehsalının artmasında da nəzərəçarpacaq səviyyədə irəliləyişlər baş vermişdir. Bunun da əsas səbəbi son illər dövlət və özəl toxumçuluq təsərrüfatlarında yüksək reproduksiyalı buğda toxumu istehsalının genişləndirilməsidir. 2008-ci ildə özəl toxumçuluq təsərrüfatlarında 46,7 min ton buğda toxumu istehsal edilmişdir. Dövlətin bu istiqamətdə göstərdiyi stimullaşdırıcı tədbirlər nəticəsində respublikanın regionlarında iri taxıl istehsalçıları formalaşmaqdadır. 2008-ci ildə Şəki rayonunda 211,5 min ton, Cəlilabad rayonunda isə 152,4 min tondan çox taxıl istehsal edilmişdir. Ağcabədi rayonunda buğdanın məhsuldarlığı 40 sentner, Saatlıda 38,6 sentner, Hacıqabulda 38,1, Şəmkirdə 37,7, Sabirabadda 36,8, sentner təşkil etmişdir.

Kənd təsərrüfatının digər mühüm sahəsi olan *heyvandarlıq* (iri və xırdabuynuzlu heyvandarlıq, camışçılıq, quşçuluq) demək olar ki, respublikanın bütün iqtisadi rayonlarında əhalinin (fiziki və hüquqi şəxslərin, fərdi ailə təsərrüfatlarının və s.) əsas məşğuliyyət sahəsidir. Əkinçilikdə olduğu kimi heyvandarlıq sahəsi üzrə də son bir neçə ildə inkişaf tendensiyası özünü göstərməkdədir. Bu inkişaf həm mal-qaranın baş sayının artımında, həm də heyvandarlıq məhsulları olan - ət, süd, yağ, pendir, yun, yumurta və sairin istehsalında olan inkişaf meylləridir. Belə ki, 2009-cu il yanvarın 1-i vəziyyətinə

respublikada 2549.5 min baş iri buynuzlu mal-qara, 8203.4 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur ki, bu da keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, iri buynuzlu mal-qaranın sayının 1.5 faiz, qoyun və keçilərin sayının isə 1.2 faiz artmış deməkdir. 2008-ci ildə heyvandarlıq məhsullarından – diri çəkiddə ət istehsalı 302.8 min ton və ya əvvəlki ilin səviyyəsindən 2.9 faiz çox olmuşdur. Həmçinin 1381.6 min ton süd, 1008.7 milyon ədəd yumurta və 14.8 min ton yun istehsal edilmişdir. Süd istehsalı əvvəlki illə müqayisədə 3.0 faiz, yumurta istehsalı 15.8 faiz, yun istehsalı 3.8 faiz artmışdır. Son 5 ildə isə ət istehsalı kəsilmiş çəkiddə 41.2 min ton (30.7 faiz), süd istehsalı 213.8 min ton (18.3 faiz), yumurta istehsalı 326.8 milyon ədəd (148 faiz), yun istehsalı isə 2.7 min ton (22.3 faiz) artmışdır.

Heyvandarlıq sahəsinin inkişafı ilk növbədə əhalinin zəruri qida məhsulları (ət, süd, pendir, yağ və s.) ilə təchiz edilməsini, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini, bu məhsulların idxalının minimallaşdırılmasını, eləcə də kəndli (fermer) təsərrüfatlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Heyvandarlıq sahəsi üzrə *damazlıq təsərrüfatlarının inkişafı* əsas məsələlərdən biri hesab edilir. Son illər respublikada damazlıq işlərinin yenidən qurulması və onun qanuni bazasının yaradılması istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. “Damazlıq heyvandarlıq” və “Atçılıq” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul edilmiş, onların normativ sənədləri hazırlanaraq Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir.

2008-ci ildə sahibkarlıq subyektlərinin şəxsi vəsaitləri hesabına respublikaya 1500 baş damazlıq cins heyvanlar gətirilmiş və qarşıdakı illərdə də bu tendensiyanın davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 avqust 2008-ci il tarixli 3000 nömrəli Sərəncamına əsasən cari ildə “Aqrolizing” ASC tərəfindən dövlət vəsaiti hesabına 1000 baş damazlıq boğaz düyələr alınıb gətirilərək güzəştli qiymətlərlə və lizing yolu ilə kənd təsərrüfatı istehsalçılara satılması nəzərdə tutulur. Damazlıq işlərini sürətləndirmək üçün respublikada Süni mayalama mərkəzi yaradılmış, 51 rayonun 1050 kəndə xidmət göstərən 350 nəfər süni mayalama texniki hazırlanmışdır, bu məqsəd üçün 2007-2009-cu illərdə dövlət büdcəsindən 3.5 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Son illər respublikada sənaye əsasları üzrə inkişaf edən ən intensiv heyvandarlıq sahəsi **quşçuluq** hesab edilə bilər. Hal-hazırda ölkədə 30-a qədər quşçuluq fabrikləri fəaliyyət göstərir. 2008-ci ildə respublikanın quşçuluq təsərrüfatlarında 41.8 min ton quş əti və 430.4 milyon ədəd yumurta istehsal olunmuşdur ki, bu da 2007-ci ilə nisbətən müvafiq olaraq 3.4 min ton və 137.7 milyon ədəd çoxdur. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda quşçuluq məhsullarının istehsalı ilə bağlı müəyyən tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, respublikanın sənaye quşçuluğu təsərrüfatlarında 2015-ci ildə 80 min ton kəsilmiş çəkiddə quş əti və 1.3 milyard ədəd yumurta istehsalının reallaşdırılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Hazırda Azərbaycanın idxalında əsas yer tutan məhsullardan biri də quşçuluq məhsullarıdır. Odur ki, bu sahənin inkişaf etdirilməsi və yerli potensialın reallaşdırılması ilə daxili tələbatın ödənilməsinə təmin etmək zəruridir.

Keçmiş ittifaq dövründə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatının inkişaf etmiş ən gəlirli və çox əmək tutumlu sahələrindən biri **üzümçülük** olmuşdur. Azərbaycanda üzüm dəmyə və suvarma şəraitində yetişdirilir və əsasən texniki üzüm sortlarının becərilməsi üstünlük təşkil edir. Müstəqilliyin ilk illərində minlərlə hektar bar verən üzümlüklərin qırılıb məhv edilməsi demək olar ki, bu sahənin əvvəlki möqeyini itirməsinə səbəb olmuşdur. Şərabçılıq və onun xammal bazası olan sənaye üzümçülüğünün bərpa edilərək inkişaf etdirilməsi günün vacib tələbinə çevrilmişdir. Son dövrlərdə üzümçülük sahəsində inkişaf meyilləri əmələ gəlmişdir. Respublikada ənənəvi üzümçülük regionları olan - Gəncə-Qazax, Dağlıq Şirvan, Şəki-Zaqatala, Aran və Lənkəran iqtisadi rayonlarında bu sahənin inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, 19 oktyabr 2001-ci ildən Azərbaycan Respublikasının “Üzümçülük və Şərabçılıq haqqında” qanunu qüvvədədir.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri arasında **taxıl** istehsalı Azərbaycanda ən qədim və ənənəvi sahə hesab olunur. Əhalinin ən mühüm qida məhsulu – çörəklə təmin etmək taxılçılığın

əsas vəzifəsidir. Lakin qeyd edilməlidir ki, bir vaxtlar özünü çörəklə tam təmin edən Azərbaycan, hazırda öz imkanları hesabına tələbatını qismən ödəyir.

2008-ci ildə ərzaq sektorunda dənli və dənli-paxlalıların tədarükü 2007-ci ilə nisbətən nəzərəcarpacaq dərəcədə artıq (339 min ton çox taxıl istehsal edilmişdir) olmuşdur. 2007-ci ildə 2 milyon 4 min tondan yuxarı ilkin mədaxil çəkisində taxıl istehsal edilmişdir. 2008-ci ildə isə 2.3 milyon tondan yuxarı dənli və dənli-paxlalı bitkilər (o, cümlədən 1.7 milyon ton buğda) istehsal olunmuş, hər hektarın orta məhsuldarlığı 27,1 sentnerə çatmışdır.

Aqrar sektorda bu belə müsbət artımın isə dövlətin bu istiqamətə ayırdığı xüsusi diqqətin və məqsədli maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sayəsində yarandığı aydındır. İnkişaf meylləri həmçinin əkin sahələrinin genişləndirilməsi və onların münbitliyinin artırılması istiqamətində olmuşdur. Belə ki, 2008-ci ildə, 2007-ci ilə nisbətən buğdanın əkin sahəsi 115,3 min hektar (23.6 faiz), dənli və dənli paxlalı bitkilərin əkin sahəsi isə 157,4 min hektar (21.3 faiz) artmışdır. Azərbaycanda dənli və paxlalı bitkiçiliyin inkişafı üçün bütün imkanlar mövcud olduğu halda, hələ də bu istiqamətdə idxal asılılığı vardır. Azərbaycanın dənli bitkiçilik məhsulları üzrə müqayisəli üstünlüyə nail olunması çətin olsa da, bu sahənin inkişafını stimullaşdırmaqla daxili tələbatın ödənilməsini təmin etmək mümkündür.

Çay dünyada ən geniş yayılmış içkidir və ona olan tələbat ildən-ilə artır. Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri arasında ikinci (Gürcüstandan sonra) çay istehsal edən ölkədir. Azərbaycanda yaşıl çay yarpağı əsasən Lənkəran, Astara və Masallı rayonlarının təsərrüfatlarında becərilir. Az miqdarda Lerik, Zaqatala rayonlarında da yetişdirilir.

Çayın yetişdirildiyi rayonların torpaq-iqlim şəraitinin ekoloji təmizliyi istehsal edilən çayın təbii keyfiyyətini şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

Ölkəmizdə çayçılığın əsas bazası Lənkəran sayılır. Çayçılıq kənd təsərrüfatının ən gəlirli sahələrindən biri hesab olunur. Bunu Lənkəran rayonunda istər çay becərmə üzrə ixtisaslaşdırılmış, istərsə də digər çaybecərən təsərrüfatların timsalında görmək olar. Hazırda rayonda 1903 hektar məhsuldar çay plantasiyası var. Çay plantasiyaları fermerlər

tərəfindən becərilir. Rayonda çayın ilkin emalı ilə məşğul olan 5 çay ilkin emalı fabriki və 1 (bir) çay bükücü fabriki vardır. Çay plantasiyalarını suvarmaq məqsədilə 55 milyon m³ su tutumu olan Xanbulançay su dəryaçası, su qurğuları, nasos stansiyaları, stasionar suvarma şəbəkələri yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 2002-ci ildən “Çayçılıq haqqında” qanunu mövcuddur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında çayçılığın əhəmiyyətli rolunu və dünya bazarının tələblərinə uyğun olaraq yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına imkan verən yeni texnologiyalar və nou-haular cəlb etmək, eyni zamanda yerli məhsulun rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədilə dövlət bu sahədə təcrübəyə malik olan xarici tərəfdaşların iştirakını da dəstəkləyir.

Azərbaycan qəhvə, çay, mate (Paraqvay çayı) üzrə müqyisəli üstünlüyə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında strateji əhəmiyyət daşıyan və çox gəlir gətirən sahələrdən biri **pambıqçılıqdır**. Pambıqçılığın inkişafı üçün respublikada əlverişli təbii şərait, inkişaf etmiş maddi-texniki baza və ənənəvi əmək vərdişləri vardır.

Pambıqçılıq əsasən Salyan-Muğan, Mil-Qarabağ, Şirvan və Gəncə-Qazax bölgələrində inkişaf etmişdir və hər il 210-230 min hektar sahədə, orta hesabla 450-550 min ton məhsul istehsal olunmuşdur. Respublikada ən yüksək məhsuldarlıq (35.4 sent/ha) 1980-ci ildə əldə edilmişdir və həmin il istehsalın həcmi 753.5 min tona çatdırılmışdır. Lakin Azərbaycanın tarixində ən yüksək məhsul istehsalı (831.2 min ton) 1981-ci ildə olmuşdur (məhsuldarlıq 29.4 sent/ha). Pambığın çiyidindən alınan yağ yemək məhsullarında işlədilir, ondan marqarin, qliserin, sabun, stearin, sürtgü yağları hazırlanır, tullantısı sellüloz, spirt, lak, linoleum, karton, kino plyonkası, izolyasiya materialları istehsalında istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının ümummillə mənafeləri baxımından pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Azərbaycan xam pambıq məhsulu üzrə müqyisəli üstünlüyə malikdir.

Azərbaycan üçün öz əhəmiyyətinə görə **tütün** ikinci texniki bitki hesab edilir. Tütün əkin sahələri respublikanın Şəki-Zaqatala (Şəki, Oğuz, Qəbələ, Zaqatala), Lənkəran

(Masallı, Yardımlı, Lerik) və Yuxarı Qarabağ (dağətəyi rayonlarda) iqtisadi rayonlarında becərilir.

Azərbaycan tütün və tütünün sənaye əvəzediciləri üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdir.

Meyvəçilik, tərəvəzçilik və **bostançılıq** respublikada geniş yayılmış əkinçilik sahələridir. Bu sahələrin coğrafiyasının geniş olmasına baxmayaraq, çoxlu məhsul istehsal edən və ixtisaslaşdırılmış **tərəvəzçilik** rayonları - Quba-Xaçmaz və Lənkəran iqtisadi rayonlarına daxil olan rayonlarda daha çox inkişaf etmişdir. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu gec yetişən, Lənkəran iqtisadi rayonu isə fəraş tərəvəzçilik sahəsində ixtisaslaşmışlar. Eyni zamanda Abşeron iqtisadi rayonunda da istixana şəraitində xeyli miqdarda tərəvəz məhsulları yetişdirilir.

Azərbaycan tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdir.

Meyvəçilik respublika kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmış sahələrindəndir. Təbii şəraitindən asılı olaraq respublikanın ayrı-ayrı əraziləri meyvəçiliyin müxtəlif növləri üzrə ixtisaslaşmışdır. Belə ki, tumlu meyvəçilik üzrə Quba-Xaçmaz, çərzəkli meyvələr (qoz, fıncıq və şabalıd) istehsalı Şəki-Zaqatala, çərdəkli meyvələr (ərik, şaftalı) istehsalı Naxçıvan MR, quru subtropik meyvələr (heyva, nar) istehsalı Aran, sitrus meyvələri (limon, portağal, naringi, feyxoa) istehsalı Lənkəran, cənub meyvələri (püstə, badam, əncir, zeytun) istehsalı Abşeron iqtisadi rayonlarında inkişaf etmişdir. Respublikanın ən böyük meyvəçilik (əsasən alma) rayonu isə Qubadır.

İstehsal olunan məhsullar qismən yerli tələbatın ödənilməsinə yönəldilməklə əsasən ixrac olunur. İxrac edilən təzə tərəvəzin 95.5, təzə meyvələrin isə 84.6 faizi Rusiyaya göndərilir. Bununla yanaşı sözü gedən məhsullar Gürcüstana, Ukraynaya, Almaniyaya, İtaliyaya da ixrac edilir. 2008-ci ildə 2007-ci ilə nisbətən ixrac olunan təzə tərəvəz 18.4 faiz, təzə meyvə isə 24.6 faiz artmışdır. Azərbaycanda istehsal olunan meyvə-tərəvəz məhsullarının ixracı üçün geniş bazarın olması bu sahənin daha da inkişaf etdirilməsinə imkanlar yaradır.

Azərbaycan müxtəlif meyvələr üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdir.

Azərbaycanda inkişaf etmiş bostan məhsullarından biri də *katofdur*. Respublikanın qərb bölgəsinin bir çox rayonlarında kartof əkilir. Kartofçuluq əsasən Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda, Qusar və Cəlilabad rayonlarında daha çox inkişaf etmişdir. *Azərbaycan kartof üzrə xalis ixrac indeksinə malikdir*. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə idxalı əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmaq mümkündür.

Respublikanın aran və dağətəyi rayonlarında *baramaçılıq* və *arıçılıq* (dağətəyi və dağlıq rayonlarda) üçün güclü potensial mövcuddur. Belə ki, ölkədə tut bağlarını sahəsini 25 min hektara çatdırmaqla ildə 9 min tondan çox yaş barama istehsal etmək olar ki, bunun da hər 3.5 kq-dan – 1 kq ipək parça istehsal edilə bilər. Bu halda ildə respublikada 2.6 min ton və ya 18200.0 min m² ipək parça (1 kq – 5-7 m²) istehsalı mümkündür.

Azərbaycan ipək məhsulu üzrə müqyisəli üstünlüyə malikdir.

4. İnnovasiya yönümlü sahibkarlıq fəaliyyəti

Əsas:

İnnovasiya yönümlü sahibkarlığın inkişafı ilk növbədə elmi-texniki nəliyyətlərin mənimsənilməsi və istehsalın təzələnməsi əsasında məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin edən innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsinə köməklik göstərilməsini tələb edir. Azərbaycan Respublikasında innovasiya sisteminin yaradılmasını və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsini şərtləndirən əsas amillərə - yeni texnika, texnologiya, ideya və biliklərin istehsalçısı və bu texnologiyalar əsasında yeni məhsul istehsal edən müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi aiddir.

Qeyd olunan istehsal proseslərinin iştirakçılarının maliyyələşdirilməsi sisteminin qurulması və innovasiya fəaliyyətinin (sahibkarlığının) inkişafı üçün səmərəli innovasiya layihələrinin reallaşdırılması ölkənin iqtisadi yüksəlişindən və istehsalın sürətli inkişafından xəbər verir.

Ümumiyyətlə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, innovasiya iqtisadi kateqoriya olmaqla yanaşı müəssisələrə investisiyaların cəlb olunması ilə onlara yeni texnologiya və texniki vasitələrin tətbiqində, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, xarici ticarətin inkişafında, integrasiya proseslərinin sürətlənməsində,

daxili və xarici bazarda istehlakçıların tələbatının onların zövqünə uyğun surətdə dolğun təmin olunmasında, məhsul istehsalının və satışın artmasında, işsizlik probleminin aradan qaldırılmasında olduqca böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

2. Yeyinti məhsulları sənayesi

- meyvə-tərəvəz emalı;
- ət və süd emalı;
- üzüm emalı (o cümlədən, şərabçılıq);
- çörək və un məmulatları istehsalı;
- qənnadı məmulatları istehsalı;
- bitki yağları istehsalı;
- sərinləşdirici içkilər istehsalı;
- dondurulmuş ərzaq istehsalı.

Əsas:

Aqrar-sənaye kompleksinin son məhsul istehsal edən bu sahəsinin respublika iqtisadiyyatında böyük rolu vardır. Yeyinti məhsulları sənayesi tərkib etibarilə çoxsahəlidir. Burada şərabçılıq, metyə, tərəvəz və balıq konservləri, tütün məmulatı, ət-süd sənayesi, mineral sular istehsalı, pivə, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər, çörək və un məmulatları istehsalı, qənnadı məmulatları istehsalı, müxtəlif çeşidli bitki yağları istehsalı, sərinləşdirici içkilər və s. xüsusilə fərqlənir.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan yeyinti sənayesi sahələrinin modernləşdirilməsi məqsədilə bu sahədə investisiya fəallının yüksəldilməsi tələb olunur. Ümumiyyətlə, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinə investisiya qoyuluşunun cəlbediciliyi sənayenin digər sahələri ilə müqayisədə daha yüksəkdir ki, bunun da bir sıra səbəbləri vardır. Belə ki, bu sənaye sahəsində investisiya tsiklinin qısa olması, sahənin məhsullarına daxili bazarda təminatlı tələbin olması, hətta bəzi məhsulların (bitki yağları, çay, meyvə-tərəvəz konservləri, şərab məhsulları, pambıq, barama və s.) ixrac imkanlarının geniş olması keyfiyyətli və ucuz xammal bazasının mövcudluğu və s. amillər bu sahəyə investisiya qoyuluşu üçün əlverişli

zəmin yaradır. Odur ki, bu sahəyə investisiya qoyuluşunun istər daxili istərsə də xarici mənbələr hesabına artırılması həm ümumiyyətlə ölkədə istehsalın inkişafının stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən müvafiq tədbirlər, həm də bu sahənin spesifik xüsusiyyətlərinə əsaslanmaqla hazırlanan xüsusi Dövlət Proqramları çərçivəsində müəyyən edilən tədbirlər vasitəsilə təşviq edilməlidir. Bu sahə üzrə investisiya qoyuluşunun tək-cə mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsinə deyil, həm də yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətlərinə yönəldilməsi stimullaşdırılmalıdır.

Respublikada kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinin start vəziyyətini xarakterizə edən digər amil isə, həmin sənaye sahəsinin müəssisələrinin texnoloji avadanlıqları müasir dünya standartları ilə müqayisədə çox aşağı səviyyədə olmaqla yanaşı, həm də artıq fiziki aşınmaya da məruz qalmışdır.

Müasir dövrdə yalnız taxıl və qismən də tütün kimi kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənayesinin inkişafını qənaətbəxş hesab etmək olar. Digər kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənayesi müəssisələri isə müxtəlif səbəblərdən bazarda ya alıcı kimi çıxış edə bilmirlər ya da çox aşağı səviyyədə iştirak edirlər. Bu səbəblərin yaranmasının bir çox səbəbləri vardır. İlk növbədə bu onunla əlaqədardır ki, keçmiş sovet ittifaqının dağılması ilə dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpa edilməsi və bazar münasibətlərinə keçidin ilkin mərhələsində bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan iqtisadi böhran bu sahəyə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Belə ki, dövlət mülkiyyətinə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemində məxsus xammal təminatı, istehsal bazasının inkişaf etdirilməsi və məhsul satışı mexanizmləri dağılmış makro-iqtisadi sabilliyin pozulması və hiperinflasiya nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesi müəssisələri öz dövriyyə kapitalını itirmiş, maliyyə vəziyyətləri olduqca ağırlaşmış, istehsal bazası dağılmışdır. Bununlada emal sənayesi müəssisələri çox ağır vəziyyətə düşmüşdür. Lakin sonrakı illərdə əldə edilmiş makro iqtisadi sabitlik, milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi istiqamətində görülmüş əməli tədbirlər, digər sahələrdə olduğu kimi bu sahə üzrə də irəliləyişlərin yaranmasına səbəb oldu. Artıq yerli və xarici investorların ayrı-ayrılıqda və ya birgə iştirakı ilə bitki yağları, meyvə şirələri, pivə, şərab məhsulları, çay və ət-süd məhsulları müəssisələri müasir

texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulmuşdur. Lakin müqayisə üçün qeyd etməliyik ki, bu proses 90-cı illərin əvvəllərində ölkədə fəaliyyət göstərən yeyinti məhsulları sənayesi müəssisələrinin təqribən 5 faizini əhatə etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarında mövcud olan iqtisadiyyatın əsas sahəsi kənd təsərrüfatıdır. Bu baxımdan, aydın məsələdir ki, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxılaşması əhəmiyyətli dərəcədə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafından asılıdır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına mane olan və beləliklə də kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin aşağı olmasına səbəb olan əsas problemlərdən biri də ilkin kənd təsərrüfatı istehsalı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiyanın hələdə bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşmamasıdır. Belə ki, hazırda ölkədə yalnız ilkin istehsal formasında birbaşa istehlak bazarına yönəldilə bilən ərzaq yönümlü kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında inkişaf baş vermişdir. Ən azı ilkin emaldan keçməklə bazara çıxarılması mümkün olan məhsulların (pambıq, barama, şərab istehsalı üçün üzüm, çay və s kimi gəlirli sahələrin) istehsalında böhranlı vəziyyət yenə də davam etməkdədir. Çünki bu məhsulların potensial istehlakçısı olan emal müəssisələri müxtəlif səbəblərdən bazarda alıcı kimi çıxış edə bilmir və beləliklə də kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün bu istehsal sahələri gəlirsiz sahələrə çevrilir. Bu məhsulların istehsalı mövsümü xarakter daşdığından, müəyyən dövr ərzində bazarda tələbatdan artıq bolluq yaradır ki, bununla da həmin məhsulların qiyməti aşağı düşür. Kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələb isə az elastik və ya qeyri-elastik olduğundan bu məhsullara olan tələb də xüsusi bir artım baş vermir. Beləliklə də kənd təsərrüfatı istehsalçıları öz məhsullarını az mənfəətlə və hətta çox zaman zərərlə satmalı olurlar.

Konserv sənayesinin respublikanın əksər iqtisadi rayonlarında inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şərait mövcuddur. Lakin bu sahənin əsasən tərəvəzçilik və bağçılıq rayonlarında inkişaf daha səmərəlidir. Respublikanın konserv sənayesi bağ və tərəvəz-bostan məhsulları ilə yanaşı, meşələrdən toplanmış cır meyvə və giləmeyvələrdən müxtəlif çeşidli məhsullar istehsalı ilə də təmsil oluna bilər.

Kənd təsərrüfatı məhsulunun emalına əsaslanan *şərabçılıq* yeyinti məhsulları sənayesinin ən gəlirli sahəsi hesab edilir. Respublikamızın keçmiş ittifaq dönməndə güclü şərabçılıq ənənələri olmuşdur. 80-ci illərdə respublikada üzümün ilkin emalı üzrə 125 müəssisəsi fəaliyyət göstərmişdir. Onların xammal üzrə illik emal gücləri 2 milyon ton və şərab materiallarının saxlanması imkanı isə 75 milyon dkl-ə səviyyəsində olmuşdur. Həmin dövrdə 13 təkrar şərab və konyak emalı zavodlarının illik istehsal gücləri 40 milyon dkl-ə çatırdı. Azərbaycan Rusiyanı şərabçılıq məmulatları ilə təmin edən əsas respublikalardan biri idi. Lakin təssüflə qeyd edilməlidir ki, müstəqillik dönməndə bu sahənin məhsul istehsalı kəskin şəkildə azalmışdır. Bunun da qarşısını almaz təbii səbələri vardır. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, artıq bu sahənin inkişafı istiqamətində müsbət meyllər yaranmağa başlamışdır və dövlətin qayğısı ilə regionlarımızda şərabçılığın inkişafı prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilməkdədir.

Azərbaycanın ənənəvi üzümçülük bölgələrində yüksək keyfiyyətli və məhsuldar üzüm sortlarının becərilməsi üçün bütün imkanlar mövcuddur. Məhsuldar sortların əkinini təşkil etməklə və müasir texnologiyaların tətbiqini sürətləndirməklə bu ərazilərdə ən yüksək standartlara cavab verən üzümçülük və şərabçılıq məhsulları istehsalına nail olmaq mümkündür. Bunun üçün daxili və xarici bazar üçün məhsul istehsalı həcmının artırılması, həmçinin əsaslı vəsaitlərin ilk növbədə fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulması, istehsal fəaliyyətinə müasir texnika və toxnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi, investisiya fəallığının artırılması istiqamətində tədbirlərin reallaşdırılması lazımdır. Artıq Azərbaycan dövlətinin bu istiqamətdə lazımi tədbirlərin görülməsi üçün kifayət qədər imkanları mövcuddur.

Kənd təsərrüfatı xammalının emalı və yeyinti məhsullarının istehsalı sahəsində 2008-ci ildə keçən ilə nisbətən qida məhsullarının istehsalının dəyər ifadəsində artımı olmasa da, bu göstərici 2003-cü illə müqayisədə 119,9 faiz təşkil etmişdir. 2008-ci ildə regionlarda 3 yeni emal müəssisələri yaradılmış, o cümlədən Qəbələdə sutkada 10 ton, Biləsuvarada - 50 ton və Lənkəranda – 112.5 ton süd məhsulları istehsal edən zavodlar tikilib istifadəyə verilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında yaranmış ümumi inkişaf meylləri nəticəsində regionlarımızda da beynəlxalq səviyyədə rəqabətə dözümlü məhsullarını istehsal edən müəssisələrin sayı artmaqdadır. Bu kimi iri özəl sahibkalıq subyektlərinə Lənkəran və Biləsuvar da süd kombinatlarını, Balakən və Göyçayda konserv zavodlarını, Hacıqabul və Göyçayda broyler təsərrüfatlarını, Bakı, Sumqayıt və Gəncədə isə qənnadı müəssisələrini misal gətirmək olar.

Respublikamızın yeyinti məhsulları sənayesi üzrə ixtisaslaşmış müəssisələri tərəfindən 2008-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 10.8 min ton ət (5.8 faiz), 5.0 min ton duru bitki yağları (14.7 faiz), 1496 min dekalitr süd (3.0 faiz), 343.8 min dekalitr meyvə-tərəvəz şirələri (42.1 faiz), 170.8 min dekalitr üzüm şərabı (29.2 faiz), 430.5 min dekalitr alkoqolsuz içkilər (2.1 faiz) və 110 min dekalitr pivə (3.4 faiz) çox məhsul istehsal edilmişdir.

Bununla yanaşı, respublika ərazisinə gətirilən aksizli malların aksiz dərəcələrində dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 25 yanvar tarixli qərarının qəbul edilməsi nəticəsində respublikaya idxal olunan arağın həcmi keçən ilə nisbətən 44 faiz azalmışdır ki, bunu da yerli istehsalı stimullaşdıran tədbirlərdən biri kimi qəbul edilə bilər.

8. Yüngül sənaye sahələri

- toxuculuq sənayesi;
- tikiş sənayesi.

Əsas:

Yüngül sənaye özünün çoxsahəliliyi ilə fərqlənir və əsas aparıcı alt sahəsi isə *toxuculuqdur*. Bu sahədə əsas yeri pambıq, ipək və yun parçaların toxunması tutur. Azərbaycan Respublikasının yüngül sənayesi quruluşunun müxtəlifliyinə görə-pambıq təmizləmə, toxuculuq, tikiş, ipək istehsalı (Bərdə, Şirvan, Şəki - ipəkçiliyin qədim mərkəzləri), yun emalı (Yevlax), trikotaj, gön-dəri sənayesi ilə fərqlənir. Azərbaycan xalqının tarixi əmək vərdisləri və milli adət-ənənələrinə uyğun yüngül sənayenin – xalçatoxuma, yun əyirmə, zərgərlik məmulatları, boyaq-bəzəkvurma və s. sahələri xüsusi yer tutur.

Müasir mərhələdə ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində əldə edilmiş uğurlar yüngül sənaye sahəsinin də inkişafına böyük təkan vermiş, yerli xammal əsasında fəaliyyət göstərən bir sıra yeni müəssisə və özəl biznes subyektləri yaranmışdır. Bunun bariz nümunəsi kimi 2008-ci ildə respublikada yüngül sənaye sahələrində istehsal olunan məhsulların 90 faizdən çoxunun özəl sektorun payına düşməsidir.

2008-ci ildə yüngül sənaye (toxuculuq və tikiş sənayesi və dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı) müəssisələrində istehsalın ümumi həcmi 2007-ci illə müqayisədə 22.9 faiz, o cümlədən pambıq lifinin istehsalı 12.3 min ton, hazır pambıq parçalar 755 min kv.m, corab məmulatları 1303.8 min cüt, dəri ayaqqabı istehsalı 38.6 min cüt, kişi və oğlanlar üçün şalvarlar 17.7 min ədəd azalmış, eyni zamanda paltolar, gödəkçələr 2.2 dəfə, xalça məmulatları 70 faiz, kişi kostyumları istehsalı isə 11.0 faiz artmışdır.

Toxuculuq üçün əsas xammal hesab edilən pambıq tədarükü üzrə işlərin reallaşdırılması qənaətbəxşdir və hazırda respublika üzrə pambığın istehsal gücü 25-30 min ton təşkil edir. Tədarük edilən pambığın bir hissəsi sap və iplik hazırlamaq üçün respublikada istifadə olunur, qalan hissəsi isə ixrac edilir.

Son bir neçə ildə respublikada dəri, dəridən olan məmulatlar və ayaqqabı istehsalında nəzərəçarpan irəliləyişlər baş vermişdir. Belə ki, 2007-ci ildə bu sahədə əvvəlki ilə nisbətən 56 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Qeyd edilənlərlə yanaşı 2008-ci ildə Bakı şəhəri də daxil olmaqla respublikanın əksər iqtisadi rayonlarında yüngül sənaye sahələri üzrə müxtəlif çeşiddə uşaq, qadın və kişi geyimləri, ayaqqabı, gön-dəri məmulatları və digər yüksək keyfiyyətli xalq istehlakı malları istehsal edən bir sıra yeni müəssisələr fəaliyyətə başlamışdır. Bu da əhalinin yüngül sənaye mallarına olan tələbatının daxili istehsalın hesabına ödənilməsinə qismən də olsa həllinə kömək edir.

Azərbaycanda yüngül sənaye üçün lazım olan xammal - pambıq, yun, barama, dəri və kimyəvi liflər istehsalının inkişafı üçün böyük potensial vardır. Belə ki, respublika üzrə yararlı torpaqların ümumi sahəsi təqribən 4.5 milyon hektar təşkil edir və bunun da 1.5 milyon hektarı əkin üçün yararlıdır. Bu isə o deməkdir ki, 280 min hektar sahədə təqribən 800-1000 min ton xam pambıq toplamaq mümkündür. Xam pambığın hər tonundan (34-

36%) 360 kq pambıq mahlıc, bundan isə (85-90%) 324 kq pambıq iplik alınır. Bir m² pambıq parça üzrə 150-200 qram pambıq iplik sərfləndiyini nəzərə alsaq, onda respublikada toplanan cəmi xam pambıqdan 259.2 min ton pambıq iplik istehsal etmək mümkündür ki, bunun da nəticəsində 1.7 milyard metr pambıq parça istehsalına nail olmaq olar. Eyni zamanda pambığın emalı zamanı ildə təqribən (2.5 faiz) 20 min ton lint və ulyuk əldə edilə bilər ki, bu məhsullardan da (1 ton-70 faiz) ildə 14 min ton tıbdə istifadə üçün pambıq istehsal etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının toxuculuq sənayesi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən xammallardan biri də yun və baramadır. 2009-cü il yanvarın biri vəziyyətinə ölkədə xırda buynuzlu malqaranın baş sayı 8.2 milyona çatmışdır ki, bundan da 6.9 min ton yuyulmuş yun əldə etmək olar və yuyulmuş yundan (61%) 4.2 min ton yun iplik istehsal edilə bilər. Yun iplikdən isə ildə 23.8 milyon m² yun parça, 34 min m² əl ilə toxunan xalça (1 m²-ə - 2.6 kq) və idxal olunan yunun hesabına isə ildə (70% yun iplik, 20% kimyəvi lif, 10% tullantılar) 4300 min m² maşınla toxunan xalça və xalça məmulatları istehsal etmək mümkündür.

Trikotaj və tikiş məmulatlarının, qalantereya məhsullarının, xalça və xalça məmulatlarının istehsal güclərinin bərpası üçün, bazar münasibətləri çərçivəsində, ilkin emal sənayesi işlərinin müasir tələblərə uyğun qurulması vacibdir. Çünki, hazırkı dövrdə yüngül sənaye müəssisələrinin maşın və avadanlıqlarının 80-90%-i istismar müddətini başa vurmuş, istismarda olan maşın və avadanlıqların ehtiyat hissələrinin alınması isə əlverişli deyildir.

Milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında toxuculuq sənayesinin əhəmiyyətli rolunu nəzərə alaraq, beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz məhsul istehsalına imkan verən yeni texnologiyalar və nou-haular cəlb etmək, eyni zamanda yerli məhsulun rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədilə dövlətin bu sahədə stimullaşdırıcı tədbirləri reallaşdırması vacibdir.

9. Kimya sənayesi.

Əsas:

Kimya sənayesi milli iqtisadiyyatın, xüsusilədə kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm rol oynayır. Mineral gübrələr istehsalı kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsi üçün şərait yaradır. Kimya sənayesi əhalinin müxtəlif əşyalara olan tələbatının ödənilməsinə kömək edir, kimyəvi-texnoloji üsulları genişləndirir. Ölkəmiz kimya sənayesinin demək olar ki, əsas sahələri – dağ-mədən kimyası (mineral xammalı hasilatı), əsas kimya (duz, turşu, mineral gübrələrin alınması), üzvi sintez kimyası (karbohidrogen xammalı, yarımfabrikat istehsalı), polimerlər kimyası (plastik kütlə, kauçuk, müxtəlif lif alınması) və polimer materialların emalı (şin, polietilen hazırlanması) ilə təmsil olunur.

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif kimya xammalının geniş yayılması, neft-qaz ehtiyatı, mədən-kimya, yodlu-bromlu sular, neft-qaz və əlvan metallurjiya sənayesi tullantıları çoxsahəli kimya sənayesinin inkişafı üçün şərait yaradır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının neft və qaz emalı bazasında kimya və neft kimyası sənayesi mühüm rol oynayır. Bu sahənin çox müəssisələri xammal mənbələrinə yaxın Bakıda və Sumqayıtda habelə, Gəncədə, Salyanda, Neftçalada cəmləşmişdir. Neft emalı zavodlarında yüksək oktanlı benzin, dizel yanacağı, sürtgü yağları, yağ qatışıqları və onlarla digər kimyəvi birləşmələr alınır. "Ximprom", "Sintetik kauçuk", "Üzvi sintez", "Superfosfat", "Məişət kimyası" kimi iri zavodlarda və polimer kombinatda onlarla adda polimer məhsulları, o cümlədən, sintetik yuyucu maddələr, kimyəvi zəhərləyicilər, sintetik kauçuk, şin, sintetik rezin, his, herbisidlər, əmtəə və məişət kimyası, plastmas, süni dəri, qatran, sulfat turşusu, mis kuporosu, azot, superfosfat, xlorid turşusu, kaustik soda, etil spirti, etilbenzol və digər spirtlər buraxılır. Gəncədə sulfat turşusu, kalium gübrələri, sabun, lak-boya, Salyanda plastik kütlə, polietilen örtüklər, borular, müxtəlif xalq istehlakı malları, Neftçalada yod, brom, istehsal olunur. Kimya və neft kimyası sənayesinin bir çox məhsulları ixrac edilir.

İqtisadi rayonlardan sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli kredit vəsaitinin alınması üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna etdikləri kredit müraciətlərinin təhlili göstərir ki, ümumi kredit müraciətlərində kimya sənayesinin xüsusi çəkisi (0.4 faiz) çox azdır. Sahibkarlıq subyektləri isə yalnız – polietilen, rezin, kauçuk, köpükləndirici maye, uayt-

spirt həllediciləri, efir yağları və yod (texniki və kristal) istehsalı üzrə fəaliyyəti nəzərdə tutmuşlar.

Azərbaycan üçün Balassa indeksinin hesablanması göstərdi ki, kimya və neft-kimya sənayesi məhsulları ilə ölkə böyük ixrac potensialına malikdir. Kimya sənayesi məhsulları - etilen-propilen, polietilen, maye xlor, texniki etil spirti, kaustik soda, plastik kütlələr və s. əsasən MDB dövlətlərinə ixrac edilir.

Kimya sənayesi milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynasa da ekoloji cəhətdən ziyanlı sahədir. Ekoloji gərginliyi zəiflətmək və tədricən aradan qaldırmaq üçün kimya sənayesi müəssisələrinin yeni texnoloji avadanlıqlarla təchizatı hesabına istehsalın səmərəliliyini artırmaq, ekoloji müvazinəti bərpa etmək və yaxşılaşdırmaq zəruridir.

10. Maşınqayırma sənaye sahəsi.

- elektrotexnika;
- elektronika;
- radioelektronika;
- cihazqayırma;
- dəzgah və alətlərin qayırması;
- nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün maşın, mexanizm və avadanlıqlar istehsalı.

Əsas:

Maşınqayırma sənayesi bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqədar olan energetika, elektrotexnika, radioelektronika, elektronika, cihazqayırma, dəzgahqayırma, müxtəlif avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, kənd təsərrüfatı texnikası və s. istehsalını nəzərdə tutur. Milli iqtisadiyyatımızın formalaşmasında maşınqayırma sənayesi önəmli sahələrdən hesab olunur. İnkişaf etmiş maşınqayırma sənayesi ölkənin iqtisadi və hərbi qüdrətini, eləcə də siyasi müstəqilliyini təmin edir. Milli iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə inkişafın təmin edilməsi maşın, mexanizm və avadanlıqlar olmadan mümkün deyil. Respublikamızda əlverişli şəraitin olmasına baxmayaraq, maşınqayırmanın bir çox mütərəqqi sahələri hələ də inkişaf etdirilməmişdir. Maşınqayırma və metal emalı sahəsindəki bir sıra

çatışmamazlıqların aradan qaldırılması, müasir tələblərə cavab verən yeni maşın və avadanlıq, cihaz növləri və s. istehsalını təşkil etmək qarşıda duran ən aktual məsələlərdən biridir.

Azərbaycanın sənaye potensialının demək olar ki, 1/5 -ni neft maşınqayırması, radioelektronika, cihazqayırma daxil olmaqla maşınqayırma kompleksi təşkil edir. Son illərdə respublikada ölkənin inkişafında elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən maşınqayırmanın ağır həcmli və iritutumlu sahələri prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahənin ixrac olunan məhsulları sırasında elektrik mühərrikləri, kabel məhsulları, avtomexanizasiya vasitələri, məişət kondisionerləri, soyuducular və s. vardır. Respublikada maşınqayırmanın və metal emalının meydana gəlməsi ilk növbədə neft hasilatı ilə bağlıdır. Buna görə də bu gün qazma və istismar avadanlıqları istehsalının müxtəlif növlərini mənimsəyən neft maşınqayırması aparıcı sahədir. Başqa istiqamətlərdə elektrotexnika, məişət texnikasının, müxtəlif alətlərin istehsalı seçilir.

Maşınqayırma sənayesi sahəsi üzrə respublikanın müəssisələrində məhsul buraxılışının həcmi 2008-ci ildə 378 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 2006-cı ilə nisbətən 32.5 faiz artım deməkdir. Bununla yanaşı mühüm maşınqayırma məhsul növləri hesab edilən – ştanqlı quyu nasoslarının (40.9 faiz), manifold bloklarının (23.3 faiz), məişət soyuducularının (2.4 faiz), məişət kondisionerlərinin (8.1 dəfə), traktorların (14.5 faiz), yük avtomobillərinin (18.6 faiz), kənd təsərrüfatında istifadə edilən qoşqular və yarımqoşquların (2 dəfə) da istehsalında artım müşahidə olunmuşdur. Bir sıra məhsulların isə (fontan armaturları, mancanaq dəzgahları, televizorlar, kassa aparatları və s.) istehsalı əvvəlki səviyyədə qalmışdır.

Ümumiyyətlə respublikanın maşınqayırma sənayesində son 5 il müddətində məhsul istehsalında artım müşahidə olunmuşdur: 2003-cü il – 128,7 mln. manat, 2004-cü il – 143,2 mln. manat, 2005-ci il – 227,6 mln. manat, 2006-cı il – 268 mln. manat, 2007-ci il 316,1 mln. manat, 2008-ci il – 378,1 mln. manat.

11.Yerli xammala əsaslanan tikinti materialları istehsalı sahəsi.

- mineral – tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş və mərmər) çıxarılmasına əsaslanan sahələr;
- hörgü materiallarının (sement, əhəng, gips) istehsalı;
- bina və tikililər üçün müxtəlif divar materiallarının istehsalı;
- beton və dəmir-beton konstruksiyaların istehsalı.

Əsas:

Milli iqtisadiyyatın inkişafı, əhalinin həyat şəraitinin təşkili və yaxşılaşdırılması tikinti materialları sənayesi olmadan mümkün deyildir. Tikinti materialları sənayesi üç əsas sahədən - mineral-tikinti xammalının (qum, çınqıl, müxtəlif daş, mərmər) çıxarılması, hörgü materiallarının (sement, əhəng, gips) istehsalı, bina və tikililər üçün müxtəlif divar materiallarının, məmulat və konstruksiyaların, xüsusilə beton və dəmir-beton konstruksiyaların hazırlanmasından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının tikinti sənayesində yuxarıda qeyd olunan sahələrlə demək olar ki, təmsil olunmuşdur. Respublikamızın tikinti materialları sənayesi üçün çoxnövlü zəngin xammal ehtiyatı mövcuddur. Ölkəmizin təxminən 1000-ə yaxın mineral xammal yataqları vardır. Tikinti materialları arasında mişarlıq əhəng daşı, doğranmış əhəng, çay daşı, üzlük əhəng daşı, mərmər, bişmiş kərpic və kirəmit gil, qum, çınqıl, sement xammalı (gil süxurları), karbonatlı daşlar (anhidrid) əsas yer tutur. Respublikada tikinti materialları sənayesi məhsullarına - sement, müxtəlif ölçülü dəmir-beton konstruksiyalar və panellər, kubik-daş, kərpic, şüşə, şifer, kafel və çini qablar, kafel-metlax yapışdırıcıları, asbestsəment borular, istilik izolyasiyaları, keramika məmulatları, plastik boru və polietilen məmulatlar, gips-gəc, paralon və gips-karton, dəmir profilli dam örtükləri, qum-çınqıl, alüminium və plastik qapı-pəncərə, qırmadaş, polimerlər və s. aiddir.

Son illərdə Azərbaycanın bütün regionlarında tikinti sektorundakı kəskin canlanma tikinti materiallarına tələbatı artırmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, tikinti materialları istehsalında xüsusi yeri olan Abşeron, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz (qum, çınqıl, kərpic, daş, kirəmit), Lənkəranda (kərpic, kirəmit, ağacdan hazırlanan məhsullar) tikinti

materiallarının istehsalı sahəsində inkişaf tendensiyası əmələ gəlmişdir. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, tikinti materiallarının 94 faizi özəl bölmədə istehsal olunur.

Azərbaycanda tikinti-quruculuq işlərinin böyük vüsət aldığı hazırkı dövrdə tikinti materialları sənayesi müəssisələrinin istehsal güclərinin artırılmasına, istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin artırılmasına böyük ehtiyac vardır və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinə diqqət yetirilməsi zəruridir.

12. Əhalinin ənənəvi və tarixi əmək vərdislərinə əsaslanan iqtisadiyyatın sahələri (xalçaçılıq, misgərlik, duluzçuluq, dəmirçilik, dülgərlik və s.).

13. Ağac emalı və mebel istehsalı

12. İnfrastruktur, xidmət və sair sahələr

- kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, saxlanması və satışı üzrə logistik mərkəz və taxıl anbarı komplekslərinin yaradılması;
- poliqrafiya (dizayn, çap məhsulları və s.);
- tibbi xidmət.